

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

*ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ*
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 22 – 2022

**EUROPEAN
HISTORICAL STUDIES**
ACADEMIC JOURNAL

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №2 від 7 вересня 2022 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 22. – К., 2022. – 149 с.

ISSN 2524-048X DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.22> УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) (голова редколегії)
Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Коваль А. П., к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (технічний редактор)
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)
Грубінко А. В., д-р іст. наук, проф. (З національний університет)
Городня Н. Д., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М., Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Зихович Д., доктор філософії (історія), доц. (Університет Мічегану, США)
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)
Казакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)
Латиш Ю. В., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Мордвінцев В. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Патриляк І. К., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН України, Інститут керамології)
Руккас А. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»).

Рецензенти:

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european_studies@ukr.net, olegmashev@ukr.net

Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (Protocol № 2 of September 7, 2022).

European Historical Studies: Scientific Journal. – № 22. – Kyiv, 2022. – 149 p.

ISSN 2524-048X DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.21> UDC 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial Board

Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (Chairman of Editorial Board)

Mashevskiy, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchyk, O. – Ph. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Executive Secretary)

Koval, A. – Ph.D. (History), Assistant Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Technical editor)

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocaru, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Horodnya, N. – Dr.habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Hrubinko, A. – Dr.habil. (History), Professor (Ternopil National Economic University, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Latysh, Yu. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Mordvintsev, V. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Patryliak, I. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution "Institute of World History of NAS of Ukraine")

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Rukkas, A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

Electronic journal «European Historical Studies» is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical science».

(Order of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")

Reviewers:

Diomin, O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Potiekhin O. V. Dr.habil. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european_studies@ukr.net, olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Алла Киридон, Сергій Троян. Стратегічний компас політико-безпекової царини ЄС 6

Андрій Мартинов. Європейський Союз у постмодерній системі міжнародних відносин..... 23

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Марія Георгієва. Державна політика в галузі забезпечення зайнятості в аграрному секторі економіки Болгарії (1989–2007) 40

Наталія Городня, Валентин Зацепіло. Формування позиції адміністрації В. Вільсона стосовно більшовицької Росії (листопад 1917 – березень 1918 рр.) 52

Олег Купчик. Зв'язки КДУ ім. Т. Г. Шевченка з освітніми й науковими установами країн Заходу (1944–1975 рр.)..... 71

Світлана Мотрук. Громадянське суспільство в добу кризи режиму «нормалізації» та генезису євроатлантичного курсу Чехословаччини 86

Григорій Рій. Підходи країн Південної Європи до надання підтримки Україні після повномасштабного вторгнення армії Російської Федерації 24 лютого 2022 року (протягом лютого – серпня 2022) 104

Ігор Срібняк. Громадсько-політичні здобутки та втрати єврейської національної організації у таборі Фрайштадті, Австро-Угорщина (1916 – початок 1918 рр.) 125

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

- Alla Kyrydon, Serhiy Troyan.** Strategic Compass of the EU political and Security Sphere 6
- Andrii Martynov.** The European Union in the postmodern system of international relations..... 23

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY

AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Mariia Heorhiieva.** State policy in the field of ensuring employment in the agricultural sector of the Bulgarian economy (1989–2007) 40
- Nataliya Gorodnia, Valentyn Zatsepilo.** Development of the W. Wilson administration's position on Bolshevik Russia (november 1917 – march 1918) 52
- Oleh Kupchyk.** Taras Shevchenko Kyiv State University's international cooperation with scientific and education institutions of Western countries in 1944–1975's 71
- Svitlana Motruk.** Civil society during the crisis of the «normalization» regime and the genesis of Czechoslovakia's Euro-Atlantic course 86
- Grygoriy Riy.** Approaches of Southern European countries in supporting Ukraine after the full-scale Russian invasion on 24 February 2022 (during February – August 2022)..... 104
- Ihor Sribnyak.** Socio-political gains and losses of the Jewish national organization in the Freistadt camp, Austria-Hungary (1916 - early 1918)..... 125

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 327(4):(94):316.752.4

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.22.1>

Алла Киридон,

д-р іст. наук, проф.,
заслужений діяч науки і техніки України,
Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво», Київ, Україна
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4375-5350>

Сергій Троян,

д-р іст. наук, проф.,
Національний авіаційний університет, Київ, Україна
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3053-6530>

СТРАТЕГІЧНИЙ КОМПАС ПОЛІТИКО-БЕЗПЕКОВОЇ ЦАРИНИ ЄС

***Анотація.** Динаміка міжнародних процесів засвідчує зростання безпекового чинника, а відтак і значення регіональних систем безпеки та взаємозалежність регіональних і глобальних організацій колективної безпеки та оборони. Створення і вибудовування спільної політики безпеки і оборони (СПБО) Європейського Союзу, спрямованої на реалізацію спільних стратегічних цілей держав-членів у сфері безпекової взаємодії, пройшла шлях динамічних та суперечливих трансформацій, основним змістом яких є узгодження інтересів держав-членів з наднаціональною інституційною природою ЄС та його стратегічною метою. СПБО є концептуальним компонентом і ядром спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.*

21 березня 2022 р. на зустрічі у Брюсселі міністри закордонних справ та оборони 27 країн-учасниць Євросоюзу схвалили рішення про прийняття першої в історії спільної стратегії ЄС в галузі безпеки та оборони – «Стратегічний компас безпеки та оборони для Європейського Союзу, який захищає своїх громадян, цінності й інтереси та сприяє міжнародному миру і безпеці» (далі – Стратегічний компас). Структурно Стратегічний компас поділяється на резюме, вступ, п'ять блоків-розділів (сучасний світ, дії, безпека, інвестування, партнерство), висновки. У документі відзначено, що людство живе в епоху стратегічної конкуренції та складних загроз міжнародній безпеці як у вигляді гібридних викликів, так і актів прямої агресії. Особливо наголошується на факті повернення війни в Європі з невиправданою і неспровокованою агресією Росії проти України. ЄС прагне захищати європейський безпековий порядок, суверенітет, територіальну цілісність і незалежність держав у межах міжнародно визнаних кордонів. Підтримка України в протистоянні військовій агресії Росії спрямована на відновлення миру в Європі. На перспективу Стратегічний компас може бути одним із вагомих імпульсів для підвищення рівня і змісту співробітництва між Євроспільнотою і Україною як державою-кандидатом у члени ЄС. Водночас, сильніший і діяльнісно ефективніший ЄС як потужний міжнародний гравець у сфері безпеки та оборони сприятиме зміцненню глобальної та трансатлантичної безпеки.

Ключові слова: безпека, оборона, Європейський Союз, Спільна політика безпеки і оборони, Європейська стратегія безпеки, Глобальна стратегія ЄС, Стратегічний компас.

Найвпливовіші наукові парадигми в сфері міжнародних відносин як головного актора, відповідального за «питання війни та миру», визначають

державу. Європейський Союз (ЄС), пріоритетом якого від початків була економічна інтеграція, тривалий час був суто цивільним актором, відтак сфера і можливості безпекової та оборонної співпраці країн-членів не належали до визначальних. Для вчених-міжнародників успіх ЄС та роль, яку він виконує в світі, є серйозними викликами вже встановленим парадигмам у сфері міжнародних відносин. Ці виклики стають все складнішими з огляду на розвиток спільної безпекової та оборонної політики (СБОП), яка надає ЄС більше автономії щодо застосування примусу. З моменту започаткування СБОП, коли ЄС став актором, що має можливість керувати і застосовувати військові сили (так само як і держава), традиційні гіпотези виявились неефективними в поясненні дійсності цього унікального утворення [2, с. 92].

Окремі питання спільної політики безпеки і оборони ЄС у науковій літературі [як західній (В. Волес, Г. Волес, А. Людеке, Н. Мусис, Г. Мюллер-Брондек-Боке, М. О'Ніл, Е. Регельсбергер, К. Сміт, Р. Хантер, В. Штоль, К. Шуберт та ін.) [5; 17; 19; 24; 28; 32; 34; 36; 37; 42; 45; 46], так і українській (О. Александров, С. Віднянський, О. Гребенюк, А. Грубінко, Г. Заворотня, Ю. Мартинов, І. Нагорняк, О. Пошедін, І. Храбан, В. Шамраєва, В. Шатун та ін.) [4; 6–8; 12; 15–16; 18; 21–23]] потрапляли у фокус досліджень. Водночас низка аспектів цієї царини потребують подальшого вивчення. Серед об'єктивних причин лакуарності історіографічного поля – відносно нетривалий період існування СПБО, неоднозначність поглядів щодо формування СПБО серед членів європейської спільноти, необхідність аналізу новітніх загроз і викликів регіональній безпеці. Увага дослідників фокусувалася здебільшого на вивченні історії та діяльності Європейського союзу, розгляді різних векторів інтеграції, становлення (а не функціонування) механізмів та етапах розвитку СПБО. Предметом дослідницької уваги був аналіз загальних питань європейської безпеки, побудови безпекових моделей, діяльності європейських регіональних військово-політичних організацій з безпеки і взаємодії країн Європи і США в галузі спільної політики безпеки і оборони ЄС тощо [27; 30; 31; 33; 35; 40; 41; 43; 47; 51; 52].

У пропонованій науковій розвідці автори мають на меті сфокусувати увагу на ретроспекції становлення СПБО в інституційних межах ЄС, а головне – дослідженні змісту й перспектив реалізації найновішого документу в царині спільної безпекової та оборонної політики євроспільноти. Йдеться про «Стратегічний компас безпеки та оборони для Європейського Союзу, який захищає своїх громадян, цінності й інтереси та сприяє міжнародному миру і безпеці» (A Strategic Compass for Security and Defence For a European Union that

protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security [3]).

Розвиток власне ідеї військової інтеграції у рамках європейського проекту пов'язаний з помежів'ям 1940–1950-х років, коли її вперше було оприсутнено у вигляді плану створення Європейської армії. 27 травня 1952 р. Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург навіть підписали договір про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС). П'ять держав – ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург – ратифікували цей договір. Однак у серпні 1954 р. його практична реалізація була заблокована Францією (Національна Асамблея Франції відмовилась від ратифікації договору). Тривалий час після цього політичне керівництво європейських країн-членів трьох Європейських Спільнот (вугілля і сталі, атомної енергії, економічного об'єднання) відмовлялося від співробітництва у сфері оборонної та безпекової політики та делегування відповідних повноважень на наднаціональний рівень з мотивів як можливого загострення міждержавних суперечностей у рамках Євроспільнот, так і небажання дублювання діяльності Північноатлантичного Альянсу. На той час це призвело до того, що Брюссельський договір від 17 березня 1948 р. [38] між Францією, Великою Британією і державами Бенілюксу став основою для створення в 1954 р. Західноєвропейського союзу (ЗЄС) [10, с. 294]. Останній був єдиною європейською організацією оборонно-безпекового характеру фактично до набрання чинності Амстердамського договору (підписаний 2 жовтня 1997 р.) 1 травня 1999 р. [48]. Однак реально захист західноєвропейських держав було доручено забезпечувати НАТО.

У 1992 р. члени ЗЄС ухвалили Маастрихтську заяву до Договору про ЄС і Петербурзьку декларацію [39]. Документи визначали політику щодо подальших відносин з НАТО на принципах прозорості та співробітництва й окреслювали заходи щодо розвитку відносин з ЄС у справі підтримання миру та безпеки в Європі. ЗЄС офіційно остаточно припинив свою діяльність 30 липня 2011 р.

Таким чином, після створення ЄС і зміни регіональної та світової міжнародної конфігурації ідея європейської оборонно-безпекової інтеграції отримала новий імпульс. Зокрема, вона стала популярною в 1990-х роках, коли конфлікти на Балканах показали нездатність ЄС діяти самостійно без НАТО для реалізації успішних військових інтервенцій. Зрештою, результатом другої спроби військової інтеграції у рамках ЄС стала поява бойових тактичних груп (усього 18, кожна чисельністю 1,5 тисячі осіб), які використовуються, головним чином, у миротворчих операціях [1].

Саме з 1990-х увиразнюється *кілька етапів* у розвитку спільної політики безпеки і оборони євроспільноти, пов'язаних із організаційним оформленням ЄС і його діяльністю в трьох ключових сферах [50]. *Першу підвалину* становлять сфери: митний союз, спільний ринок, економічний і монетарний союз, торговельна, сільськогосподарська, транспортна політика тощо, врегульовані договорами про заснування трьох Євроспільнот – Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), Європейське співтовариство вугілля та сталі (ЄСВС) та Європейська спільнота з атомної енергії (Євратом). *Другою підвалиною* є спільна зовнішня та безпекова політика, підтримка демократії, захист прав людини, миротворчі місії, співпраця в межах Західноєвропейського Союзу та НАТО. Її складником, внутрішнім змістом і концептуальним ядром стала Спільна політика безпеки і оборони (СПБО). *Третю підвалину* становить співробітництво в галузі юстиції та внутрішніх справ, у тому числі боротьба з організованою злочинністю, расизмом, ксенофобією тощо.

Отже, *перший етап* (1992–1997 рр.) – підписання Маастрихтського (у якому однією з трьох опор ЄС було зафіксовано Спільну зовнішню та безпекову політику (СЗБП) і Амстердамського (мав забезпечити «інституційну гнучкість», «нову геометрію», створити «тверде ядро» [14] всередині ЄС; відбулося часткове злиття Західноєвропейського союзу з Європейським союзом, хоча невирішеним залишалося питання про військові можливості; запроваджено посаду Високого представника з питань СЗБП) договорів. Маастрихтський та Амстердамський договори стали потужним поштовхом до політичної інтеграції в ЄС.

Другий етап (1998–2002 рр.) – зроблено кілька заяв про намір ЄС сформувати ЄПБО (англо-французький саміт у Сен-Мало, 1998 р.), рішення самітів в Кельні, Гельсінкі, Ніцці, Лакені) [49].

Третій етап (2003–2008 рр.) – досягнуті домовленості «Берлін плюс» окреслили відносини ЄС та НАТО в сфері безпеки (березень, 2003 р.); Рада Європи прийняла першу Європейську стратегію безпеки [44] (Брюссель, грудень, 2003 р.).

Четвертий етап (2009–2015 рр.) розпочався з набранням чинності 1 грудня 2009 р. Лісабонського договору. В його рамках ЄС намагався адекватно реагувати на деякі нові виклики, що виникали в процесі глобалізації, формуючи європейську ідентичність [22, с. 371]. Із введенням в дію Лісабонського договору Європейська політика безпеки та оборони набула нового якісного рівня та отримала нову назву – Спільна політика безпеки та оборони (СПБО).

П'ятий етап (2016–2021 рр.) був пов'язаний з черговою ідеєю практичного наповнення СПБО Європейського союзу. Вона оформилася у червні 2016 р. з представленням Високим представником ЄС із закордонних справ і безпекової політики Федерікою Могеріні нової Глобальної стратегії з зовнішньої та безпекової політики під назвою «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа».

Стратегія замінила попередній документ від 2003 р., оприсутнила колективну думку країн-членів і запропонувала стратегічне бачення глобальної ролі ЄС. Вона стала уособленням нового погляду на захист спільного майбутнього Європи, який став консолідованим для проєвропейських сил у Євросоюзі. Головною метою у сфері оборони стратегія проголосила збільшення потенціалу ЄС діяти автономно від НАТО у випадку необхідності, посилення його безпекових можливостей через поглиблення взаємодії між державами-членами щодо ефективного використання наявних ресурсів разом із паралельним збільшенням оборонних бюджетів.

Також у цій засадничій програмі йшлося про фінансування нових розробок на багатосторонній основі через загальноєвропейські фонди. Тим самим, країни ЄС мали б вирішити проблему дублювання і недостатньої сумісності збройних сил. Стратегія також передбачала амбітний вихід Євросоюзу на глобальний рівень у сфері безпеки та оборони, перетворення його з регіональної організації на глобального гравця. Але досягнення заявленої мети суттєво гальмувалося через кризові явища у Євросоюзі, спричинені як внутрішніми подіями, так і зовнішніми чинниками [1].

Новий, *шостий етап* СПБО розпочав відлік з 21 березня 2022 р.: на зустрічі у Брюсселі міністри закордонних справ та оборони 27 країн-учасниць Євросоюзу схвалили рішення про прийняття першої в історії спільної стратегії ЄС в галузі безпеки та оборони – «Стратегічний компас безпеки та оборони для Європейського Союзу, який захищає своїх громадян, цінності й інтереси та сприяє міжнародному миру і безпеці» (A Strategic Compass for Security and Defence For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security) (далі – Стратегічний компас) [26].

Робота над Стратегічним компасом розпочалася влітку 2020 р.; його реалізація розрахована на середньострокову перспективу – до 2030 року. «Це не просто ще один політичний документ. Це програма дій з конкретними заходами та строками їхнього виконання» [20], – наголосив верховний представник Євросоюзу з зовнішньої та безпекової політики Ж. Боррель, представляючи

проект Стратегічного компасу 16 листопада 2021 р. на прес-конференції в Брюсселі.

Структурно Стратегічний компас поділяється на резюме, вступ, п'ять блоків-розділів, висновки. Метою концептуального документу є окреслення стратегічної перспективи і детальний опис інструментів та ініціатив, необхідних для забезпечення швидших, рішучіших і надійніших дій ЄС у політико-безпековій сфері. Також важливою ціллю документа є досягнення більшої стратегічної автономності, що дозволить ЄС просувати свої інтереси та цінності на глобальному рівні на тлі активізації таких країн як Китай і Росія.

У вступі відзначено, що людство живе в епоху стратегічної конкуренції та складних загроз міжнародній безпеці як у вигляді гібридних викликів, так і актів прямої агресії. Особливо наголошується на факті повернення війни в Європі з невиправданою і неспровокованою агресією Росії проти України. Це, а також серйозні геополітичні зрушення ставлять під сумнів здатність Євроспільноти просувати своє бачення майбутнього безпекового світопорядку й ефективно захищати свої інтереси.

У цій ситуації ЄС прагне захищати європейський порядок безпеки, суверенітет, територіальну цілісність і незалежність держав у межах міжнародно визнаних кордонів. Підтримка України в протистоянні військовій агресії Росії спрямована на відновлення миру в Європі. Водночас, сильніший і діяльнісно ефективніший ЄС у сфері безпеки та оборони сприятиме зміцненню глобальної та трансатлантичної безпеки. Він також доповнюватиме НАТО, яке залишається основою колективної оборони для його членів. У цьому сенсі ЄС підтверджує свій намір активізувати підтримку глобального міжнародно-правового порядку на вироблених світовою спільнотою на чолі з ООН і діючих зараз міжнародних нормах і правилах.

Уже тут підкреслюється ключове значення суттєвого піднесення ролі ЄС як впливового політичного дієвця: «Ми повинні діяти як сильний і злагоджений політичний діяч, щоб підтримувати цінності та принципи, що лежать в основі наших демократій, брати на себе більше відповідальності за безпеку Європи та її громадян і підтримувати разом з партнерами міжнародний мир і безпеку, а також безпеку людини, визнаючи при цьому особливий характер політики безпеки та оборони певних держав-членів» [26]. З цією метою ЄС бере на себе наступні конкретні пріоритетні зобов'язання в чотирьох напрямках роботи: дії, безпека, інвестування, партнерство.

Перший розділ – СУЧАСНИЙ СВІТ (дослівно в документі – THE WORLD WE FACE) – носить загальний характер і присвячений характеристиці

глобального ландшафту безпеки, який став більш мінливим, складним і фрагментованим, ніж будь-коли, через багаторівневі загрози. На рубежі другого і третього десятиліть ХХІ ст. одна з найсерйозніших загроз полягає в руйнуванні універсальних цінностей і однобічному використанні глобальних викликів тими, хто пропагує суворий сувереністський підхід, який насправді є поверненням до політики влади. Звідси, нинішня міжнародна реальність базується на поєднанні динаміки зі збільшенням кількості акторів, які прагнуть розширити свій політичний простір, у тому числі в Європі, і кинути виклик порядку безпеки. Але використання сили та примусу для зміни кордонів не повинно мати місця в ХХІ столітті. Відповідно, для підготовки Стратегічного компасу був проведений перший в історії комплексний аналіз загроз ЄС у 2020 р. Це допомогло виробити спільне розуміння загроз і викликів, з якими ЄС зіткнеться найближчим часом. Відзначено також, що з метою створення спільної стратегічної культури ЄС буде регулярно переглядати аналіз загроз, принаймні кожні три роки або раніше, якщо цього вимагає зміна стратегічного контексту та безпеки, починаючи з 2022 року.

У другому розділі – ДІІ (дослівно в документі – АСТ) – підкреслено, що Євроспільнота повинна мати можливість діяти швидко й рішуче, коли вибухає криза: з партнерами, якщо це можливо, і наодинці, коли це необхідно. З цією метою необхідно насамперед зміцнити наші цивільні та військові місії та операції, надавши їм надійніші та гнучкіші мандати, заохочуючи швидкий та гнучкий процес прийняття рішень, забезпечуючи більшу фінансову солідарність, а також сприяючи тісній співпраці з європейськими спеціальними місіями та операціями. Розвиток потенціалу ЄС швидкого розгортання має дозволити розгорнути до 5000 військовослужбовців з метою подолання різних типів криз свого роду – європейські сили швидкого реагування [11]. При цьому для піднесення практичної ефективності планується зміцнити командні й управлінські структури та їх військову мобільність.

Третій розділ – БЕЗПЕКА (дослівно в документі – SECURE) – спрямований на необхідність покращення здатності ЄС передбачати загрози, гарантувати безпечний доступ до стратегічних доменів і захищати своїх громадян. З цією метою передбачається підвищення розвідувального потенціалу ЄС. Зокрема системи Єдиного розвідувального та аналітичного потенціалу з метою покращення обізнаності щодо ситуації та стратегічного передбачення. Планується також створити гібридний інструментарій ЄС, який об'єднуватиме різні інструменти для виявлення та реагування на широкий спектр гібридних загроз. Зокрема, у цьому контексті розробляється спеціальний

інструментарій для захисту кіберпростору, для боротьби з маніпулюванням іноземною інформацією та втручанням у внутрішні справи держав. Важливим аспектом є посилення дії ЄС в морській, повітряній та космічній сферах, у тому числі шляхом розширення Скоординованої морської присутності на інші райони, починаючи з Індо-Тихоокеанського регіону, та шляхом розробки Космічної стратегії ЄС для безпеки та оборони.

Четвертий розділ – ІНВЕСТУВАННЯ (дослівно в документі – INVEST) – відзначає нагальну потребу більше і краще інвестувати в інноваційні технології, зменшити технологічну та промислову залежність держав-членів ЄС. Тут важливо, насамперед, витратити більше та краще на оборону та планування з метою швидкого й ефективного реагування на оперативні реалії та нові безпекові загрози і виклики. Передбачається пошук спільних рішень для розробки необхідних стратегічних засобів для місій і операцій ЄС у сфері безпеки, в тому числі військово-морської, повітряної, космічної. При цьому необхідно повністю використовувати постійне структурне співробітництво та Європейський оборонний фонд для спільного розвитку передового військового потенціалу й інвестування в технологічні інновації для оборони та створення нового центру оборонних інновацій в рамках Європейського оборонного агентства.

У п'ятому розділі – ПАРТНЕРСТВО (дослівно в документі – PARTNER) – звернена особлива увага на посилення співпраці з партнерами глобального та регіонального рівня з метою подолання спільних загроз і викликів. Тут особлива увага звертається на зміцнення стратегічного партнерства з НАТО та ООН шляхом як структурованого політичного діалогу, так і оперативної та тематичної співпраці. Також буде розширена співпраця ЄС з регіональними партнерами, включаючи ОБСЄ та АСЕАН. Важливим елементом партнерства розглядається поглиблення співпраці з двосторонніми партнерами, які поділяють ті ж цінності й інтереси. Зокрема, йдеться про США, Норвегію, Канаду, Велику Британію та Японію. У Стратегічному компасі ЄС серйозна увага приділяється також індивідуальним партнерським відносинам на Західних Балканах, зі східними і південними сусідами, загалом країнами Африки, Азії та Латинської Америки. З метою поглиблення та підтримки тісної й ефективної співпраці з партнерами для вирішення спільних безпекових проблем намічено проведення Форуму партнерства ЄС з безпеки та оборони.

У висновку до Стратегічного компасу відзначається, що ЄС в умовах великої війни в Європі вживає негайних і безпрецедентних дій. Він разом з партнерами захищає європейський і глобальний порядок безпеки, а також

зміцнює свої геополітичні позиції. На перспективу ЄС має зробити «квантовий стрибок», щоб стати більш наполегливим і рішучим постачальником безпеки, краще підготовленим для боротьби з нинішніми та майбутніми загрозами і викликами. Крім того, ЄС повинен бути стійкішим до гібридних загроз, кібератак і кліматичних ризиків, природних катаклізмів і пандемій, що є надзвичайно актуально і вагомо для нього як перспективного потужного міжнародного дієвця.

Загалом, «Стратегічний компас безпеки та оборони для Європейського Союзу, який захищає своїх громадян, цінності й інтереси та сприяє міжнародному миру і безпеці» став першою оборонною стратегією в історії ЄС. Завдяки відзначеним аспектам, на думку творців документу, Стратегічний компас як обґрунтування нового імпульсу безпеки та оборони ЄС викладає амбітний і досяжний план зміцнення європейської політики безпеки та оборони до 2030 року. На кону – європейська безпека і Євроспільнота повинна бути здатна та готова захищати своїх громадян, захищати спільні інтереси, проектувати загальноєвропейські цінності та робити внесок у формування безпечного глобального майбутнього. Як зазначив міністр закордонних справ Латвії Едгарс Ринкевичс, цей документ «дає необхідний інструментарій для того, щоб ЄС разом з НАТО став реальним гравцем у геополітичній обороні та безпеці» [25]. Але це лише початок шляху в біфуркаційних умовах російської широкомасштабної агресії проти України. Від практичної реалізації напрямків Стратегічного компасу, в тому числі в плані допомоги Україні, значною мірою залежатиме перспектива перетворення ЄС як світового економічного актора в потужного глобального політико-безпекового дієвця.

Показовим у контексті розбудови спільної політики безпеки і оборони (СПБО) є останні повідомлення щодо приєднання Данії до спільної оборонної політики ЄС. Особливий статус Данії в ЄС досі дозволяв не сплачувати внески до європейських проектів у військовій сфері та не узгоджувати свою оборонну політику. Водночас це позбавляло королівство права голосу під час обговорення питань безпеки у Брюсселі, а також заважало розвитку військових структур ЄС. Ця проблема виявилася особливо гострою після російського вторгнення 24 лютого [9].

Більшість данців проголосувала за приєднання до спільної оборонної політики ЄС через 30 років після відмови. Про це свідчать неофіційні результати референдуму 1 червня 2022 р., який влада вирішила провести незабаром після того, як Швеція та Фінляндія подали заявку на вступ до НАТО на тлі російського вторгнення в Україну. За підсумками підрахунку 97 %

бюлетенів близько 67% проголосували за скасування відмови. Прем'єр-міністр Данії Метте Фредеріксен заявила своїм прихильникам, що Данія «послала дуже важливий сигнал» своїм союзникам у Європі та НАТО, а також президенту Росії В. Путіну. Нагадаємо, що Копенгаген свого часу не хотів долучатися до зусиль ЄС щодо розбудови спільної безпекової та оборонної політики паралельно з трансатлантичним альянсом НАТО. Це була одна з відмов, на якій наполягали данці перед схваленням установчого документа ЄС, Маастрихтського договору 1992 року, який заклав основу для політичного та економічного союзу. Данія є членом-засновником НАТО, і приєднання до оборонної політики ЄС матиме відносно скромний вплив на архітектуру безпеки Європи. Основна зміна в тому, що данські сили зможуть брати участь у військових операціях ЄС, наприклад, в Африці та Боснії, а данські чиновники зможуть брати участь в обговоренні оборонних тем на рівні ЄС [3].

Для України питання СПБО Європейського Союзу набуває особливої актуальності з огляду на євроінтеграційні устремління зовнішньої політики нашої держави, важливість набутого в ЄС досвіду у сфері безпеки та оборони у контексті кризових явищ і загроз безпеці України. Закріплення визначення російської агресії в Україну змінило практичний підхід ЄС у бік консолідації зусиль по наданню нам потужної комплексної допомоги. Вагоме значення тут має співпраця держав ЄС з партнерами у рамках колективних домовленостей у Рамштайні від 26 квітня 2022 р. і спільність дій з США, які ввели ленд-ліз для України. На перспективу Стратегічний компас може бути одним із вагомих імпульсів для підвищення рівня і змісту співробітництва між Євроспільнотою і Україною як державою-кандидатом у члени ЄС.

Висновки. Висновуючи, зазначимо, що динаміка міжнародних процесів засвідчує зростання безпекового чинника, а відтак і значення регіональних систем безпеки та взаємозалежність регіональних і глобальних організацій колективної безпеки та оборони. Створення і вибудовування спільної політики безпеки і оборони (СПБО) Європейського Союзу, спрямованої на реалізацію спільних стратегічних цілей держав-членів у сфері безпекової взаємодії, пройшла шлях динамічних та суперечливих трансформацій, основним змістом яких є узгодження інтересів держав-членів з наднаціональною інституційною природою ЄС та його стратегічною метою.

Поява Стратегічного компасу обумовлена потребою вироблення адекватних інструментів та механізмів реагування на нові загрози й виклики. Аналізовані процеси оприявнюють перспективність СПБО, що вочевидь надалі визначатиме характер взаємовідносин держав в регіоні. Реалізація СПБО

упослідює вплив на всі країни Центральної та Східної Європи, в тому числі і на Україну. Водночас вирішення завдання побудови ефективної архітектури безпеки Європейського Союзу безпосередньо узалежене від ширшого й глобальнішого бачення проблеми – позиціонування Європейського Союзу як потужного і впливового міжнародного актора в євроатлантичних процесах загалом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Александров О. С. Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Перспективи для України / О.С. Александров. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-08/Aleksandrov-91492.pdf> (Дата звернення: 21.05.2022). – Назва з екрану.
2. Бучик В.С. Спільна безпекова політика Європейського Союзу в теоріях європейської інтеграції / В.С. Бучик // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 7. – С. 91–94.
3. «Важливий сигнал» Путіну. У Данії підтримали приєднання до спільної політики оборони ЄС. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-daniya-holosuvannya-rezultaty/31879127.html> (Дата звернення: 02.06.2022). – Назва з екрану.
4. Віднянський С.В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – К.: Києво-Могилянська Академія, 2011. – 395 с.
5. Волес В. Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К.: Вид-во Соломії Павличко. «Основи», 2004. – 871 с.
6. Гребенюк М. Європейський союз: від економічної інтеграції до організації колективної оборони? / М. Гребенюк, О. Пошедін // Політичний менеджмент. – 2012. – № 1–2. – С. 212–218.
7. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.): монографія / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. – 640 с.
8. Грубінко А.В. Європейський Союз після Brexit: продовження історії: монографія / А.В. Грубінко, А.Ю. Мартинов. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. – 258 с.
9. Данці підтримали приєднання до спільної політики оборони ЄС. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3497844-danci-pidtrimali-priednanna-do-spilnoi-politiki-oboroni-es.html> (Дата звернення: 02.06.2022). – Назва з екрану.
10. Денисов В.Н. Західноєвропейський союз / В.Н. Денисов // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 3: Е—Й. – 672 с.
11. Європейські сили швидкого реагування – ЄС затвердив першу оборонну стратегію. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/22/7333453/index.amp> (Дата звернення: 07.06.2022). – Назва з екрану.
12. Заворотня Г.П. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку Спільної європейської безпекової та оборонної політики: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Г.П. Заворотня. – Львів, 2006. – 221 с.
13. Контури європейської безпеки: процес створення. – К.: Т-во «Знання» України, 2007. – 67 с.
14. Крушинський В.Ю. Амстердамський договір, що змінює Договір про Європейський Союз, і Велика Британія / В.Ю. Крушинський // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2003. – Вип. 9. – С. 86–96.

15. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія / А.Ю. Мартинов. – К.: Інститут історії України НАН, 2009. – 262 с.
16. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку / А.Ю. Мартинов // Європейські історичні студії. – 2015. – № 1. – С. 43–61.
17. Мідделаар Л. ван. Перехід до Європи: як континент став союзом / Л. ван Мідделаар. – К.: Дух і літера, 2018. – 576 с.
18. Нагорняк І. Співпраця Європейського Союзу з країнами Східного партнерства в галузі безпеки та оборони / І. Нагорняк // Вісник КНУ. Сер.: Міжнародні відносини. – 2018. – № 47–48. – С. 88–92.
19. Сміт К.Е. Європейський Союз: творення зовнішньої політики на прикладі Східної Європи / К.Е. Сміт. – Харків: Тарбут Лаам, 2006. – 307 с.
20. Стратегічний компас ЄС: від морських дронів до діалогу з Україною. – Режим доступу: <https://amp.dw.com/uk/strategichnyi-kompas-yes-vid-morskykh-droniv-do-dialohu-z-ukrainoiu/a-59843928> (Дата звернення: 11.06.2022). – Назва з екрану.
21. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: монографія / І.А. Храбан. – К.: Варта, 2005. – 544 с.
22. Шамраєва В.М. Політика безпеки та оборони ЄС: еволюція формування / В.М. Шамраєва // Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2020. – Вип. 29. – С. 369–377.
23. Шатун В.Т. Оборонна і безпекова політика Європейського Союзу: формування та еволюція / В.Т. Шатун // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Політологія. – 2014. – Т. 230, Вип. 218. – С. 60–67.
24. Штоль В.В. Роль и место НАТО в системе европейской и международной безопасности в условиях глобализации / В.В. Штоль. – М.: Научная книга, 2006. – 352 с.
25. Яворович Т. ЄС затвердив «стратегічний компас» у сфері безпеки та оборони. Про що йдеться у документі / Т. Яворович, О. Богданьок. – Режим доступу: <https://susplne.media/amp/220073-es-zatverdiv-strategicnij-kompas-u-sferi-bezpeki-ta-oboroni/> (Дата звернення: 12.06.2022). – Назва з екрану.
26. A Strategic Compass for Security and Defence For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security. – Brussels, 2022. – 21 March – Mode of access: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (Last Access: 31.05.2022). – The from the Screen.
27. Babiński A. Procedury bezpieczeństwa w Unii Europejskiej / A. Babiński, W. Zubrycki. – Warszawa: Difin, 2017. – 200 s.
28. Bremberg N. The Everyday Making of EU Foreign and Security Policy: Practices, Socialization and the Management of Dissent / N. Bremberg, A. Danielson, E. Hedling. – London: Edward Elgar Publishing, 2022. – 224 p.
29. Die Europäische Union als Akteur der Weltpolitik. – Opladen: Textbook. 2000. – 290 S.
30. Grzeszczak R. Global Role of Europe and Common Foreign and Security Policy – from words to reality / R. Grzeszczak. – Warszawa: Centrum Europejskiego Natolin, 2013. – 173 s.
31. Hill C. International relations and the European Union / C. Hill, M. Smith. – New York: Oxford University Press, 2005. – 492 p.
32. Hunter R. The European Security and Defense Policy / R. Hunter. – Santa-Monika: RAND Corporation, 2001. – 206 p.
33. Kowalczyk A. Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej w procesie integracji politycznej Europy. Implikacje dla Polski: Rozprawa doktorska / A. Kowalczyk. – Katowice: Uniwersytet Śląski, 2013. – 454 s.

34. Lüdeke A. «Europäisierung» der deutschen Außen-und Sicherheitspolitik. Konstitutive und operative Europapolitik zwischen Maastricht und Amsterdam / A. Lüdeke. – Opladen: Leske + Budrich, 2002. – 508 S.
35. Molendowska M. Wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa jako przykład polityki publicznej Unii Europejskiej / M. Molendowska // *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*. – 2018. – T. 20. – S. 33–46.
36. Morsh S. The international relations of the European Union / S. Morsh, H. Mackenstein. – Edinburgh: Pearson Education Limited, 2005. – 259 p.
37. O’Nill M. The politics of European integration / M. O’Nill. – London: Routledge, 1996. – 360 p.
38. Origins of the North Atlantic Treaty. – Mode of access: <https://www.nato.int/archives/1st5years/chapters/1.htm> (Last Access: 31.05.2022). – The from the Screen.
39. Petersberg Declaration. Western European Union. Council of Ministers. – Bohn, 1992. – June. – 7 p.
40. Peterson J. The institutions of the European Union / J. Peterson, M. Shackleton. – New York: Oxford University Press, 2006. – 390 p.
41. Policy-Making in the European Union. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 624 p.
42. Regelsberger E. Foreign Policy of the European Union: from EPC to CFCP and Beyond / E. Regelsberger. – Boulder: Lynne Rienner. 1997. – 406 p.
43. Small States and Security in Europe: Between National and International Policymaking. – London: Routledge, 2022. – 232 p.
44. The Common Security and Defence Policy / EEAS. – Mode of access: http://eeas.europa.eu/csdp/index_en.htm (Last Access: 31.05.2022). – The from the Screen.
45. The Foreign Policy of the European Union. – Basingstoke: Palgrave Macmillan 2014. – 480 p.
46. The Making of European Security Policy. Between Institutional Dynamics and Global Challenges. – London: Routledge, 2021. – 254 p.
47. Tonra B. Rethinking European Union foreign policy / B. Tonra, T. Christiansen. – Manchester: Manchester University Press, 2004. – 141 p.
48. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts OJ C 340 (ES, DA, DE, EL, EN, FR, GA, IT, NL, PT, FI, SV). – Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT> (Last Access: 07.06.2022). – The from the Screen.
49. Treaty of Nice. – Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12001C/TXT> (Last Access: 11.06.2022). – The from the Screen.
50. Treaty on European Union, signed at Maastricht on 7 February 1992 // *Official Journal of the European Communities*. – № C 191/2. – Vol. 35. – P. 4–70.
51. Zięba R. The Euro-Atlantic Security System in the 21st Century: From Cooperation to Crisis / R. Zięba. – Warszawa: Springer Cham, 2018. – 288 p.
52. Zięba R. Wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Unii Europejskiej / R. Zięba. – Warszawa: Wydawnictwo Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2011. – 280 s.

References:

1. Aleksandrov, O. (2017). *Rozvytok spilnoyi zovnishnoyi ta bezpekovoyi polityky Yevropeiskoho Soiuzu*. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-08/Aleksandrov-91492.pdf>. [In Ukrainian].
2. Buchyk, V. (2011). Spilna bezpekova polityka Yevropeiskoho Soiuzu v teoriyakh yevropeiskoyi intehratsii. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 7, 91–94. [In Ukrainian].

3. «Vazhlyvyj syhnal» Putinu (2022). *U Danii pidtrymaly pryiednannia do spilnoi polityky oborony*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-daniya-holosuvannya-rezultaty/31879127.html> [In Ukrainian].
4. Vidnianskyi, S., & Martynov, A. (2011). *Obiednana Yevropa: vid mriyi do realnosti. Istorychni narysy pro batkiv-zasnovnykiv Yevropeiskoho Soiuzu*. K.: Kyievo-Mohylianska Akademiia. [In Ukrainian].
5. Voles, V., & Voles, H. (2004). *Tvorennia polityky v Yevropeiskomu Soiuzi*. K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko. «Osnovy». [In Ukrainian].
6. Hrebeniuk, M., & Poshedin, O. (2012). Yevropeyskyi soiuz: vid ekonomichnoi intehtratsii do orhanizatsii kolektyvnoi oborony? *Politychnyi menedzhment, 1–2*. [In Ukrainian].
7. Hrubinko, A. (2017). *Velyka Brytaniya v systemi yevropeiskoyi zovnishnoyi i bezpekovoyi polityky (1990–2016 rr.)*. Ternopil: Osadtsa. [In Ukrainian].
8. Hrubinko, A., & Martynov, A. *Yevropeyskyj Soiuz pislia Brexit: prodovzhennia istoriyi*. Ternopil': Osadtsa. [In Ukrainian].
9. *Dantsi pidtrymaly pryiednannia do spil'noyi polityky oborony YES* (2022). Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3497844-danci-pidtrimali-priednanna-do-spilnoi-politiki-oboroni-es.html> [In Ukrainian].
10. Denysov, V. (2005). Zakhidnoyevropeyskyj soiuz. Y V.A. Smolij (ed.). *Entsyklopediyaistoriyi Ukrayiny* (s. 3). Naukova dumka. [In Ukrainian].
11. *Yevropeyski syly shvydkoho reahuvannia – UE zatverdyv pershu oboronnu stratehiyu* (2022). Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/22/7333453/index.amp> [In Ukrainian].
12. Zavorotnya, H.P. (2006). *Mizhnarodno-politychni osnovy stanovlennya i rozvytku Spil'noyi yevropejs'koyi bezpekovoyi ta oboronnoyi polityky*. [Dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04]. Lviv. [In Ukrainian].
13. *Kontury yevropeiskoyi bezpeky: protses stvorennia* (2007). K.: T-vo «Znannia» Ukrayiny. [In Ukrainian].
14. Krushynskyj, V. (2003). Amsterdamskyj dohovor, shcho zminiue Dohovor pro Yevropeyskyj Soiuz i Velyka Brytaniia. *Naukovyj visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrainy, 9*, 86–96. [In Ukrainian].
15. Martynov, A. (2009). *Spilna zovnishnia ta oboronna polityka Yevropeiskoho Soiuzu*. K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN. [In Ukrainian].
16. Martynov, A. (2015). Spilna zovnishnia i bezpekova polityka Yevropeiskoho Soiuzu: osnovni etapy rozvytku. *Yevropeys'ki istorychnistudyi, 1*, 43–61. [In Ukrainian].
17. Middelaar, L. van (2018). *Perehid do Yevropy: iak kontynent stav soiuzom*. K.: Dukh i litera. [In Ukrainian].
18. Nahorniak, I. (2018). Cpipratsia Yevropeiskoho Soiuzu z krayinamy Skhidnoho partnerstva v haluzi bezpeky ta oborony. *Visnyk KNU, 47–48*, 88–92. [In Ukrainian].
19. Smit, K. (2006). *Yevropeyskyj Soiuz: tvorennia zovnishnioyi polityky na prykladi Skhidnoyi Yevropy*. Kharkiv: Tarbut Laam. [In Ukrainian].
20. *Stratehichnyj kompas UE (2022): vid morskykh droniv do dialohu z Ukrainoiu*. Retrieved from: <https://amp.dw.com/uk/stratehichnyi-kompas-yes-vid-morskykh-droniv-do-dialohu-z-ukrainoiu/a-59843928> [In Ukrainian].
21. Xraban, I.A. (2005). *Systema yevropejs'koyi bezpeky i napryamy voyenno-politychnoyi intehtratsiyi Ukrayiny do yiyi struktur*. K.: Varta. [In Ukrainian].
22. Shamraieva, V. (2020). Polityka bezpeky ta oborony UE: evoliutsiya formuvannia. *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu imeni V.N. Karazina, 29*, 369–377. [In Ukrainian].
23. Shatun, V. (2014). Oboronna i bezpekova polityka Yevropeiskoho Soiuzu: formuvannia ta evolyutsiya. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiya»]*, 230 (218), 60–67. [In Ukrainian].
24. Shtol, V. (2006). *Rol i miesto NATO v systemie evropeiskoji miezdunarodnoj bezopasnosti v usloviyakh hlobalizatsyi*. M.: Nauchnaia kniga. [In Russian].

25. Yavorovych, T., & Bohdaniok, O. (2022). *UE zatverdyyv «stratehichnyj kompas» u sferi bezpeky ta oborony. Pro shcho ydetsia u dokumenti*. Retrieved from: <https://suspilne.media/amp/220073-es-zatverdiv-strategicnij-kompas-u-sferi-bezpeki-ta-oboroni/> [In Ukrainian].
26. *A Strategic Compass for Security and Defence For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security*. (2022, March 21). Brussels. Retrieved from: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> [In English].
27. Babinski, A., Zubrzycki, W. (2017). *Procedury bezpieczeństwa w Unii Europejskiej*. Warszawa: Difin. [In Polish].
28. Bremberg, N., Danielson, A., & Hedling, A. (2022). *The Everyday Making of EU Foreign and Security Policy: Practices, Socialization and the Management of Dissent*. London: Edward Elgar Publishing. [In English].
29. *Die Europäische Union als Akteur der Weltpolitik*. (2000). Opladen: Textbook. [In German].
30. Grzeszczak, R. (2013). *Global Role of Europe and Common Foreign and Security Policy – from words to reality*. Warszawa: Centrum Europejskiego Natolin. [In English].
31. Hill, C., & Smith, M. (2005). *International relations and the European Union*. New York: Oxford University Press. [In English].
32. Hunter, R. (2001). *The European Security and Defense Policy*. Santa-Monika: RAND Corporation. [In English].
33. Kowalczyk, A. (2013). *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej w procesie integracji politycznej Europy. Implikacje dla Polski: Rozprawa doktorska*. Katowice: Uniwersytet Śląski. [In Polish].
34. Lüdeke, A. (2002). *«Europäisierung» der deutschen Außen- und Sicherheitspolitik. Konstitutive und operative Europapolitik zwischen Maastricht und Amsterdam*. Opladen: Leske + Budrich. [In German].
35. Molendowska, M. (2018). Wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa jako przykład polityki publicznej Unii Europejskiej. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*, 20, 33–46. [In Polish].
36. Morsh, S., & Mackenstein, H. (2005). *The international relations of the European Union*. Edinburgh: Pearson Education Limited. [In English].
37. O’Neill, M. (1996). *The politics of European integration*. London: Routledge.
38. Origins of the North Atlantic Treaty. Retrieved from: <https://www.nato.int/archives/1st5years/chapters/1.htm> [In English].
39. Petersberg Declaration (1992). *Western European Union*. Bohn: Council of Ministers. [In English].
40. Peterson, J., & Shackleton, M. (2006). *The institutions of the European Union*. New York: Oxford University Press. [In English].
41. *Policy Making in the – European Union*. (2015). Oxford: Oxford University Press. [In English].
42. Regelsberger, E. (1997). *Foreign Policy of the European Union: from EPC to CFCP and Beyond*. Boulder: Lynne Rienner. [In English].
43. *Small States and Security in Europe: Between National and International Policymaking*. (2022). London: Routledge. [In English].
44. The Common Security and Defence Policy. EEAS. Retrieved from: http://eeas.europa.eu/csdp/index_en.htm [In English].
45. *The Foreign Policy of the European Union*. (2014). Basingstoke: Palgrave Macmillan. [In English].
46. *The Making of European Security Policy*. (2021). Between Institutional Dynamics and Global Challenges. London: Routledge. [In English].

47. Tonra, B., & Christiansen, T. (2004). *Rethinking European Union foreign policy*. Manchester: Manchester University Press. [In English].
48. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts (1997). OJ C 340. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT> [In English].
49. Treaty of Nice. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12001C/TXT> [In English].
50. Treaty on European Union, signed at Maastricht on 7 February 1992. *Official Journal of the European Communities*. № C 191/2, vol. 35, (pp. 4–70). [In English].
51. Zieba, R. (2018). *The Euro-Atlantic Security System in the 21st Century: From Cooperation to Crisis*. Warszawa: Springer Cham. [In English].
52. Zieba, R. (2011). *Wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. [In Polish].

Alla Kyrydon,

*Dr. Habil. (History), Professor,
State Research Institution «Encyclopedia Press», Kyiv, Ukraine.*

Serhiy Troyan,

*Dr. Habil. (History), Professor,
University of Rzeszov (Rzeszov, Poland)
National Aviation University (Kyiv, Ukraine)*

STRATEGIC COMPASS OF THE EU POLITICAL AND SECURITY SPHERE

Abstract. *The dynamics of international processes show the growth of the security factor, and hence the importance of regional security systems and the interdependence of regional and global organizations of collective security and defense. The creation and development of the Common Security and Defense Policy (CSDP) of the European Union, aimed at achieving the common strategic goals of the Member States in the field of security cooperation, has undergone a path of dynamic and contradictory transformations, reconciling the interests of the Member States with the supranational institutional nature of the EU and its strategic goal. The common security and defense policy is a conceptual component and the core of the EU's common foreign and security policy.*

On March 21, 2022, at a meeting in Brussels, the foreign and defense ministers of the 27 EU member states approved a decision to adopt the first-ever joint EU security and defense strategy - the Strategic Security and Defense Compass for the European Union, which protects its citizens. values and interests and promotes international peace and security ”(hereinafter referred to as the Strategic Compass). Structurally, the Strategic Compass is divided into a summary, an introduction, five blocks (modern world, actions, security, investment, partnership), conclusions. The document notes that humanity is living in an era of strategic competition and complex threats to international security, both in the form of hybrid challenges and acts of direct aggression. Particular emphasis is placed on the return of the war in Europe with Russia's unjustified and unprovoked aggression against Ukraine. The EU is committed to protecting the European security order, sovereignty, territorial integrity and independence of states within internationally recognized borders. Ukraine's support in resisting Russia's military aggression is aimed at restoring peace in Europe. In the long run, the Strategic Compass can be one of the important impulses to increase the level and content of cooperation between the European Community and Ukraine as a candidate country for EU membership. At the same time, a stronger and more effective EU as a powerful international player in security and defense will help strengthen global and transatlantic security.

Key words: *security, defense, European Union, Common Security and Defense Policy, European Security Strategy, EU Global Strategy, Strategic Compass.*

Надійшла до редколегії 27.07.2022

Андрій Мартинов,*д-р іст. наук, професор, пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України,
Київ, Україна*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ПОСТМОДЕРНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

***Анотація.** В історії міжнародних відносин тривають дискусії з приводу визначення критеріїв і хронологічних меж різних систем міжнародних відносин. Мета статті полягає у розгляді теоретичних і практичних проблем позиціонування Європейського Союзу у постмодерній системі міжнародних відносин. Для періоду модерну властивим був блоковий підхід до забезпечення безпеки. Постмодерна система міжнародної безпеки вибудовується на основі поєднання ієрархічних і мережевих характеристик міжнародної системи. Суверенні країни Євросоюзу досить часто критично налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та його ризиками. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій. На реальну політику також впливає ідея європейської інтеграції багатьох швидкостей. Після розширення ЄС до 28 країн-членів (до виходу Великої Британії) вирізнилося ядро європейської інтеграції (шість країн засновниць Європейських Співтовариств) та концентричні кола дотичні до ядра. Приєднання нових держав-членів ЄС до вищих досягнень європейської інтеграції можливе на різних швидкостях. Нейтральні країни ЄС, такі як Фінляндія і Швеція, реагуючи на російську війну проти України, подали заявки на вступ у НАТО. Особлива консолідуєча роль у альянсі досі належить США. Постмодерна багатополюсна система міжнародних відносин складатиметься з декількох ієрархічних структур. По-перше, це будуть трансформовані військово-політичні блоки, по-друге, мережі взаємодії держав, які є регіональними лідерами у своїх регіонах. Російська агресія проти України консолідувала Євросоюз і США. Євроатлантичний простір є фактично консолідованим полюсом сили постмодерної системи міжнародних відносин. Велика Британія забезпечує поширення Євроатлантичного простору через АУКУС на Тихий океан. Постмодерна система міжнародних відносин є багатополюсною. Вона не обмежується біполярним американсько-китайським протистоянням. Європейський Союз у постмодерній системі міжнародних відносин є не тільки полюсом сили, а й її типологічним символом.*

***Ключові слова:** Європейський Союз, європейська інтеграція, теорії європейської інтеграції, міжнародна безпека, постмодерна система міжнародних відносин.*

***Постановка проблеми.** Проблема визначення хронологічних меж певного історичного процесу є дискусійною. Час від часу в історії починаються періоди, коли відбувається переосмислення хронологічних меж, зважаючи на зміну критеріїв і підходів до аналізу. В історії міжнародних відносин тривають дискусії з приводу визначення критеріїв і хронологічних меж різних систем міжнародних відносин. Після закінчення Тридцятирічної релігійної війни 1618–1648 рр. в Європі виникла система національних держав, яка по мірі європейської колонізації світу ставала глобальною. Після наполеонівських війн Віденський конгрес 1815 р. зафіксував розподіл світу між великими*

європейськими колоніальними імперіями. Дві світові війни 1914–1918 рр. і 1939–1945 рр. були й часом існування глобальних систем міжнародних відносин Версальсько-Вашингтонської та Ялтинсько-Потсдамської. Остання проіснувала до кінця існування СРСР, після якої виникла умовно названа «пост-ялтинською» система міжнародних відносин. Після закінчення «холодної війни» під впливом зіткнення різних інтересів, гострих конфліктів формується нова система міжнародних відносин, яка ще не має офіційної назви. Вона утворюється в умовах процесу глобалізації, який стимулюється технологічними змінами, удосконаленням транспортних та інформаційних комунікацій. Типологічною ознакою формування нової системи міжнародних відносин також є суперечливий процес пошуку нової ідентичності багатьма народами, які здобули незалежність на уламках імперій. Взаємодіють та конкурують між собою тенденції, з одного боку, спрямовані до неімперіалістичної консолідації різних культур та етнічних ідентичностей під приводом соціокультурної глобалізації, а з іншого, до контрнаступу старих і нових культурних ідентичностей. Адже кожне суспільство формує власний тип культури, залежний від рівня його розвитку.

Для періоду модерну властивим був блоковий підхід до забезпечення безпеки. Постмодерна система міжнародної безпеки вибудовується на основі поєднання ієрархічних і мережевих характеристик міжнародної системи. Формування нової системи міжнародної безпеки ускладнюється різними факторами: інерційним опором будь-яким змінам; конфлікти вирішуються за принципом: один суб'єкт виграв – інший програв; не всі суб'єкти міжнародної спільноти беруть участь у прийнятті рішень; дисципліна підтримується за рахунок сили та приниження; зроблені помилки не визнаються, що продукує почуття незахищеності від образливих і насильницьких дій; ігнорується аналіз досвіду конфліктів, що виникають. На наших очах зникає світ, заснований на правилах. Домінантним інструментом вирішення конфліктів є сила у всіх її проявах. До появи багатополярного світу формується світ конкуруючих військових блоків. Феномен започаткування після другої світової війни процесу європейської інтеграції був пов'язаний із ідеєю недопущення нових війн в Європі. Ключовими ідеями в цьому процесі були інтернаціоналізація, наднаціоналізація, космополітизація. Зокрема, створення мережевих структур розподілу праці в економічній сфері, формування наднаціональних владних інститутів управління як регуляторів функціонування транснаціональних корпоративних структур, плекання нових космополітичних ідентичностей, які ґрунтуються на цінностях мультикультурності. Концептуально-теоретичне

осмислення цих процесів актуалізувалось в 1970–1980 роках, коли формується соціокультурна і соціально-філософська ідентичність постмодернізму.

Французький філософ Ж. Ліотар пов'язав поняття постмодерн з духом часу, коли переглядаються основні принципи західної цивілізації. Основні поняття постмодерну пов'язані з терміном невизначеності смислу, меж, розмитості. Постмодерн руйнує порядки, змінює канони. Події в інформаційному просторі набувають ознак гібридності. Постмодерн використовує кінець єдиного і цілого як перехід до різноманітного і своєрідного без центру і периферії. Ці ознаки властиві багатополлярній системі міжнародних відносин, яка суперечливо формується після терактів 11 вересня 2001 р. проти США. Сполучені Штати відповіли антитерористичною операцією в Афганістані, яка завершилась у вересні 2021 року виведенням американських військ із цієї країни. У середовищі антиамериканських політичних еліт це сприймається як завершення епохи існування «одно полярного світу» та прискорення переходу до так званого багатополярного світу. Систему міжнародних відносин з різними центрами впливу типологічно можна визначити як постмодерну систему міжнародних відносин. Після виходу з Євросоюзу Великої Британії 27 країн-членів вирішили розробити більш адекватні новій внутрішньо європейській та міжнародній ситуації нормативно-правові документи подальшого розвитку європейської інтеграції. 9 травня 2021 – 9 травня 2022 року тривала робота на експертному рівні конференції щодо майбутнього Європейського Союзу. Попередні підсумки роботи цього форуму засвідчили факт збереження протиріч між прихильниками федералізму, які головним завданням інтеграції вважають створення наддержави з наднаціональними органами управління, яким держави передають більшу частину свого національного суверенітету, та адептами союзу держав, а не держави союзу.

Мета статті полягає у розгляді теоретичних і практичних проблем позиціонування Європейського Союзу у постмодерній системі міжнародних відносин.

Поступово формується спільна ідентичність, яка відрізняє угруповання від зовнішнього середовища. Неофункціоналісти вважають, що національні органи влади делегують співтовариству виконавчі повноваження, а не суверенітет. Регіональна інтеграція дає можливість максимально використати переваги глобалізації. Головними завданнями регіональної інтеграції є зміцнення позицій угруповання в світі, політична стабільність всередині регіону, розвиток економіки і добробуту. Інтеграція є спільним проектом усіх її учасників.

Досягнення різних ступенів інтеграції вимагає поступовості. Успішна інтеграція потребує адекватних та ефективних механізмів прийняття рішень. Ключові протиріччя процесу інтеграції стосуються суперечностей між наднаціональними і національними інтересами. Друге протиріччя між повноваженнями інтеграційного угруповання та амбіціями інтеграційного угруповання. Третє протиріччя можна спостерігати між прогресом інтеграції і цілісністю угруповання. По мірі розвитку інтеграції окремі країни не бажають брати участь у спільних проектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі триває дискусія щодо специфіки європейської інтеграції, меж Європи та її ролі в сучасній системі міжнародних відносин. На думку К. Пінінга, уявлення про географічні межі Європи змінювалися по мірі трансформації політичних ідей про те, які народи можуть вважатись європейськими, а які ні. Ми є свідками зміни ціннісного наповнення поняття «Європа» [12, с.34]. Донедавна воно поєднувалось із поняттям християнського світу, а за доби постмодерну стало ототожнюватись із уявленням про центр глобальної постіндустріальної цивілізації. Отже, будь-яка версія європейської ідеї дає відповідь на два доленосні запитання: 1) що таке Європа і де її межі; 2) яка система цінностей має об'єднувати європейців. Відповідно змінювались конкретні форми інституціоналізації європейської єдності – європейські проекти, покликані втілити в життя певну версію європейського проекту.

Карл Кайзер нагадує, що першою фазою існування європейської ідеї можна вважати римську ідею. Давньогрецький історик Фулідід диференціює «вільну працелюбну Європу» і «деспотичну гедоністичну Азію». Однак до часу створення Римської імперії жодне політичне утворення середземноморської античної Ойкумени не мало амбіцій ототожнювати себе із усією Європою. Саме у рамках Римської імперії починає оформлятися політична єдність європейського регіону. На зміну множині полісів приходить адміністративно-правова уніфікована система Римської імперії, яка у роки свого розквіту поширювалась на більшу частину Європи. Було сформовано імперський політичний проект, орієнтований на універсалізм і месіанство. Загалом адміністративно-правовий та ідейно-політичний досвід римської державності став важливим компонентом континентальної політичної традиції, однією з передумов формування загальноєвропейських політичних проектів [7, с.71].

Альфред Херрхаузен нагадує, що Європа відігравала ключову роль у глобальній історії ще за доби середньовіччя, коли Старий світ дав приклад специфічної середньовічної до промислової регіональної інтеграції. В середині

XIII століття виник торговельний і політичний союз міст Північної Німеччини – Ганза. Її головним містом був Любек, а учасниками Гамбург, Бремен, Люнебург, Кельн, Вісмар, Росток, Данциг (Щецин). Річками товари доставлялись в порти Балтики, а звідти до Брюгге і Лондону, або у Скандинавію чи на схід до Пскову і Новгороду. У відносинах із зовнішнім світом Ганза виступала як колективний суб'єкт публічного права. Вона мала власний флот і армію, які забезпечували безпеку торговельних шляхів. Ганзейські купці продавали традиційні для Східної і Північної Європи товари: ліс, віск, бурштин, смолу, зернові культури. Імпортувати сіль, сукно, вино. Норма прибутку складала не більше 5%, що змушувало створювати монетний союз, аби економити на обмінах валюти. Першими монетними союзами стали Вендський (1379) та Любекський (1392). Союзи регулювали пробу, масу і чеканку срібних монет [6, с.49].

Томас Мейер зазначає, що доба європейського середньовіччя поєднує римську традицію з християнством. Папа Лев III 800 р. коронував імперською короною франкського короля Карла Великого, якому вдалося об'єднати під своїм скіпетром більшу частину Західної Римської імперії. У імперії Каролінгів християнство стає сутнісним елементом європейської ідентичності. Відтоді конфесійний фактор став важливим інструментом формування європейської ідеї та європейських проєктів [10, с.82].

Петра Дегер дослідити вплив європейських інтеграційних ідей на зміну кордонів Європи. Римська-католицька церква як відіграли роль організатора захисти християн від невірних (арабів і варягів). Після Нікейського собору 1054 р., на якому оформився розкол західного і східного християнства, відносини між католиками і православними набули конфліктного характеру. Економічне і політичне посилення католицького ареалу з перманентним послабленням православного формує уяву пересічного західного європейця про православний світ як ворожу неєвропейську периферію. Тоді національна ідентичність була ще в зародковому стані, тому релігійна ідентичність визначала належність індивіда і суспільства до європейського світу. Не випадково загальноєвропейською справою стають Хрестові походи. Роль цих факторів посилювалась претензіями папського престолу на світську владу. Ідея протиставлення християнської Європи зовнішньому ворогу у 1307 р. втілюється в проєкт П'єра де Буа, який у трактаті «Про повернення Святої Землі» закликав до створення християнської республіки як федерації європейських монархій під проводом французького короля. Метою мало стати витіснення ісламу за межі колишніх провінцій Римської імперії. Ідея

протистояння зовнішньому цивілізаційному ворогу властива й проекту чеського короля Іржі Подебрада, який 1463 р. закликав європейські держави об'єднатись заради протидії Османській імперії. Після падіння Візантії турки опинились у прикордонній зоні європейського цивілізаційного ареалу. Другий тип проектів європейського єднання пов'язаний із ідеями досягнення внутрішньо європейського миру. Хрестові походи були спробою «експорту» войовничої енергії європейських феодалів назовні. В 1458 р. італійський мислитель Енео Сільвіо Пікколоміні, який став римським папою Пієм II, закликав створити спільний європейський дім, який консолідованими зусиллями треба захищати від зовнішніх загроз. Ініціативу папи відхилили європейські монархи. На межі середньовіччя і раннього нового часу виникають світські європейські проекти. Ідея Європи як християнського світу послаблювалась розколом на католиків і протестантів, а також формування перших національних держав. Однак християнський універсалізм трансформувалася у гуманізм і пацифізм. Данте Аліґ'єрі у трактаті «Монархія» виступав за сильну імперію, яка була б гарантом миру в Європі. Чеський професор Ян Амос Коменський вважав, що народи Європи зможуть жити в мирі, якщо розмовлятимуть однією мовою. Поступово утверджувалась ідея балансу сил та європейської рівноваги. Європейські проекти епохи Просвітництва закликали створити Європейську конфедерацію заради стримування турків і московитів. Філософ І. Кант у трактаті «До вічного миру» стверджував взаємозалежність національного права і міжнародного права. Стверджується концепція європейського центрризму як уявлення про Європу як вищу форму цивілізації. Вона передбачає сприйняття світу через призму абсолютного політичного, соціально-економічного, культурного і технологічного лідерства європейської цивілізаційної моделі. Колоніальний імпульс сприяв формуванню ідеї євро-центризму. У шовіністичному контексті ця ідея привело до нацистського європейського проекту «нової Європи», а у гуманістичному вимірі до ідей мультикультурності [2, с.83].

Початок XIX століття позначився спробою Наполеона Бонапарта об'єднати Європу під егідою Французької імперії. Однак у другій половині XIX століття ініціатива європейського будівництва перейшла від урядів до суспільства. Ліберальні націоналісти «Молодої Європи» закликали консолідувати не європейські держави, а суспільства. В 1833 р. німецькі держави уклали митний союз. Для південно-німецьких держав спільною валютою став баварський гульден, а для північно-німецьких держав прусський талер. Дрезденська монетна конвенція 1840 р. встановила паралельний обіг

гульденів і талерів на жорстких умовах емісії. Після об'єднання німецьких держав 1871 р. пруський талер став основою німецької марки. На Конгресі миру 1849 р. у Парижі французький письменник Віктор Гюго закликав, аби два гігантських союзу – Сполучені Штати Америки і Сполучені Штати Європи, скріпивши дружбу через океан удосконалюватимуть все створене ними. Однак 1865 р. Франція з метою протидії конкурентам з Британії та німецьких земель ініціювала створення Латинського монетного союзу на основі французького франка. Його учасниками стали Бельгія, Італія, Швейцарія, з 1869 р. Греція. Франція вбачала у розширенні зони франка інструмент посилення свого європейського впливу. Золоті і срібні монети чеканки Франції, Італії, Бельгії, Швейцарії вільно приймалися до оплати на території кожної з цих країн. В 1867 р. на конференції у Парижі було затверджено світовий золотомонетний стандарт. З 1878 р. припинили чеканку срібних монет. Італія користувалась тим, що угода не регулювала обіг банкнот і безконтрольно їх випускала. Латинський митний союз фактично припинив існування з початком Першої світової війни, хоча офіційно був розпущений у 1927 році [13, с.49].

Скандинавський валютний союз за ініціативи Швеції виник у 1872 році. Його учасниками також стали Норвегія і Данія. Традиційно ці три скандинавські країни мали срібний стандарт монетного обігу, монета кожної з них вільно приймалась на території двох інших. У перспективі Скандинавський валютний союз передбачав перехід на золоту крону, аби наблизитись до стандартів головних торговельних партнерів – Британії та Німеччини. У 1885 р. три центральні банки скандинавських країн погодили навіть правила випуску та обігу паперових банкнот [14, с.119].

До Першої світової війни головною світовою валютою був британський фунт стерлінгів. За підсумками Першої світової війни були скомпрометовані імперіалізм і націоналізм. В 1923 р. граф Р. Куденхов-Калергі закликав демократичні країни Європи об'єднатись у «Пан-Європу», аби конкурувати з СРСР і США. Влітку 1940 р. німецький Рейхсбанк розробляв план створення єдиної європейської валюти. Нацистський міністр економіки Вальтер Функ закликав до створення Європейського економічного співтовариства. До розгрому нацизму мова не йшла про об'єднання Європи під демократичними цінностями. В 1941 р. А.Спінеллі, якого Муссоліні заслав на острів Вентотене, написав «Вентотенський маніфест» як основу Європейського федералістського руху. Сучасний європейський інтеграційний процес є спробою практичного втілення ідей, які віками володіли думками мислителів і політиків [11, с.143].

Внаслідок Другої світової війни валюти європейських країн перестали бути вільно конвертованими. Експортери відмовлялись постачати товари за французькі франки, німецькі марки або італійські ліри. Американських доларів не вистачало, тому платежі здійснювались на основі безготівкових клірингових розрахунків. Після другої світової війни країни Західної Європи залишалися високо розвинутими промисловими державами. Такі країни об'єктивно зацікавлені у розвитку широкої міжнародної кооперації та спеціалізації. На момент створення Європейського економічного співтовариства усі його учасниці мали розвинуту ринкову економіку. Важливою передумовою була поліцентрична політична структура Західної Європи, якій властива наявність кількох приблизно рівних за силою держав. Спочатку це були Німеччина і Франція, Італія і країни Бенілюксу. Це є сприятливою передумовою для створення з часом наднаціональних органів влади. Суттєвою передумовою була наявність спільної багатой культурної та історичної. Спільну основу сучасної європейської культури складають античний спадок, середньовічна схоластика і готика, ідейний спадок епохи Просвітництва, католицизм і протестантизм (з ХУІ століття). Помітною передумовою для започаткування на початку 1950-х рр. процесу європейської інтеграції була спільна потреба у відновленні економіки, протистояння з СРСР і соціалістичним табором у Східній Європі, розпад європейських колоніальних імперій (Західна Європа без регіональної консолідації ризикувала втратою традиційних ринків сировини і збуту товарів). Створення інтеграційного угруповання дало шанс компенсувати ці ризики. У липні 1950 р. почав діяти Європейський платіжний союз у складі 17 західноєвропейських країн: Австрії, Бельгії, Великої Британії, Греції, Данії, Ірландії, Ісландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Туреччини, Франції, ФРН, Швейцарії, Швеції. Союз скасував клірингові розрахунки, ліквідував валютні квоти і торговельні обмеження, відновив конвертованість національних валют. Роль розрахункової палати взяв на себе Банк міжнародних розрахунків у Базелі, він же керував фінансовими ресурсами союзу на основі золотого паритету долара США [3, с.199].

Е. Альтфатер проаналізував тенденції визначення позиціонування Євросоюзу у сучасній світовій системі міжнародних відносин з точки зору політичного реалізму. Тобто основна увага приділяється економічному і військовому силовому потенціалу різних полюсів світу. Причому автор звернув увагу на те, що іманентні протиріччя європейської інтеграції обмежують конкурентний потенціал Євросоюзу на міжнародній арені [1, с.12]. П. Ханна, навпаки, вважає, що країни-члени Євросоюзу за своїм статусом належать до

першого світу та апіорі мають конкурентні переваги з іншими потенційними полюсами сили сучасної системи міжнародних відносин [8, с.46]. Колишній німецький соціал-демократичний канцлер Г. Шмідт до кінця свого життя був європейським оптимістом і вважав, що федералістська ідея європейської інтеграції обов'язково переможе та забезпечить більш сприятливі умови для позиціонування Євросоюзу на міжнародній арені [13, с.99]. Натомість П. Шульце, виходячи з реалістичних позицій, вважає, що Євросоюз має більш-менш потужний потенціал, який володіє «м'якою силою», але не має фактично потужної військової сили [15, с.19]. Х.Ерхард у двох спеціальних монографіях детально розглянув теоретичні і практичні проблеми формування та реалізації спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу [3; 4]. Г.Хелльман слушно звернув увагу на важливість знаходження балансу інтересів між провідними країнами-членами Євросоюзу у реалізації федералістських планів європейської інтеграції [5, с.56]. За підсумками роботи міжурядової конференції 2021–2022 р. Барбара Ліпперт критично проаналізувала ідею президента Франції Е. Макрона щодо пріоритетності вступу балканських країн до розгляду питання вступу України в Євросоюз [9, с.1].

Виклад основного матеріалу. Російська відкрита агресія проти України підштовхнула країни Європейського Союзу до розгляду доленосних рішень на конференції, присвяченій майбутньому ЄС. Пропонується скасувати національне право вето, створити Об'єднані збройні сили Євросоюзу, максимально посилити транснаціональні підходи до усіх сфер європейської інтеграції. Інше питання, чи будуть ці рішення підтримані Угорщиною, Данією, Нідерландами. Адже наявний парадокс, коли скасування права вето передбачає можливість накладання вето на це рішення.

Стрімко зростає рівень самосвідомості представників інших культур, які мешкають у країнах Європейського Союзу. Внаслідок цього багатокультурність сучасних суспільств стає політично вибуховою проблемою. Зокрема, зазначена проблема стосується диференціації між універсальними цінностями демократії та прав людини і простором свободи представників незахідних культур, у якому вони можуть існувати і розвиватися відповідно до традиційних у цих культурах норм, цінностей та принципів прийняття рішень. З іншого боку, виникає питання, яким чином у такому багатокультурному суспільстві може не лише існувати, а й ефективно функціонувати демократія. Адже з часів античної афінської демократії зберігається проблема громадянської спроможності іноземців.

Зважаючи на все вище наведене виникає питання, наскільки ймовірної може бути цілісна ідентичність ЄС, котра має формуватись на помітних космополітичних засадах. Відомо, що спільна ідентичність формується на основі наступних чинників: історичної території, спільних міфів та історичної пам'яті, спільної матеріальної культури, єдиного економічного та правового просторів. Більшість із перелічених факторів має місце. Проте процес формування ідентичності ЄС є тривалим та складним, навіть після набуття 1 грудня 2009 р. чинності Лісабонського договору. Орієнтація на Велику Європу, яку нині уособлює Європейський Союз 27 країн членів, всередині ЄС не виключає виникнення регіональної ідентичності, яка ґрунтується на ностальгії за малою вітчизною. Наглядно ці процеси проявилися в умовах світової економічної кризи, коли багаті країни члени Євросоюзу, незважаючи на загрозу спільній європейській грошовій одиниці євро, відмовляються витягувати з болота боргів бідні країни ЄС.

Суверенні країни Євросоюзу досить часто критично налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та його ризиками. Зрозуміло, що поки наявні спільна мета та інтереси держави члени Євросоюзу виконуватимуть взяті на себе зобов'язання. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій.

Федералізм вважається найбільш старою теорією європейської інтеграції. Термін федералізм походить від латинського слова поєднання. Федералістська концепція передбачає синтез двох тез: установки на об'єднання Європи і принципу поділу властей. Джерелом об'єднання є спільний історичний спадок і баланс інтересів. Принцип поділу властей характеризує інституційна форма європейської інтеграції. Федералісти вважають, що об'єднання вимагає конституційних засад. Організаційний політичний принцип федералізму передбачає, на відміну від унітарних систем державного устрою, за яких місцева влада отримує повноваження від національного парламенту, у системі федерації у неї є власна конституційно гарантована сфера. Причому регіони федерації не мають національного суверенітету і не існують як суб'єкти міжнародного права. Будівництво європейської федерації обумовлюється створення двопалатної парламентської системи, ключову роль в якій має відігравати Європейський парламент. Але відсутність загальноєвропейського народу (демосу) ускладнює перетворення європейської конфедерації (союзу держав) на федерацію. Фактично ЄС є складним політичним утворенням, яке виникло на основі союзу європейських народів, кожен із яких має певну

частину національного суверенітету і національної ідентичності. У конфедеративній консолідації співробітничать національні еліти, а не пересічні громадяни. В інтеграції федералісти шукають баланс між різними конкуруючими рівнями влади, а також між демократією та ефективністю. Фактично федеративна наднаціональна держава зберігає формат максимально збільшеної квазінаціональної держави. Опоненти критикують модель федералізму за те, що вона пропонує створити наднаціональну державу, яка співіснує з державами-членами і використовує суверенітет у межах своєї компетенції. Причому національні органи управління мають бути підпорядковані наднаціональним структурам. В ідеалі прийняття рішень наднаціональними органами влади не потребує одностайності і такі рішення є обов'язковими для всіх держав-учасниць.

Ідеї федералізму відіграли свою позитивну роль на старті проекту європейської інтеграції. Далі взяли гору тенденції галузевого (функціонального) підходу до інтеграції. Тільки переконаний федераліст Жак Делор в 1980–х рр. повернув проекту європейської інтеграції федералістський зміст. Федералісти вбачають мету інтеграції у створенні союзу громадян у одному політичному просторі. Інтеграція відтворює масштаб національної держави в наднаціональному вимірі. Причому потрібно забезпечити баланс між різними рівнями влади.

Ключовою ідеєю неофункціоналізму є позитивна динаміка інтеграції. Засновником цієї теорії вважається професор Каліфорнійського університету у Берклі Е.Хаас. Його підхід ґрунтується на концепції Д.Мітрані. Він пропонував розглядати міжнародну інтеграцію як перехід від системи держав до міжнародного співтовариства. Стратегією функціоналістів є зміщення уваги з політичних конфліктів на вирішення технічних питань, які не викликають бурхливих суперечок. На думку Е.Хааса, регіональна інтеграція вмотивована об'єктивними потребами. Ключовою ідеєю вважається перелив (*spillover* – ефект мультиплікатора, коли державні інвестиції у будівництво доріг, наприклад, стимулюють розвиток інфраструктури інших видів бізнесу), коли інтеграції поетапно поширюється із однією галузі на іншу. Основна ідея «переливання» полягає в кумулятивному характері інтеграційного процесу, якому властиве постійне поступове розширення сфери впливу на суміжні сфери суспільного життя. Певна дія, спрямована на досягнення, наприклад, мети колективної оборони ЄС вимагає заради своєї реалізації втілення іншої мети послідовного розвитку спільної зовнішньої політики ЄС. Ключову роль агента інтеграції відіграє бюрократія. На думку Е.Хааса, європейський громадянин

може одночасно проявляти лояльність до національних і наднаціональних політичних інститутів. Неофункціоналісти переконані, що інтеграція це процес формування національними державами високого рівня лояльності власних громадян до наднаціональних органів влади. Рушійною силою інтеграції виступають суспільні потреби або технологічні інновації. Неофункціоналісти визнають, що наявність питань, які не можуть бути передані зі сфери компетенції держав під юрисдикцію наднаціональних органів влади. Тим самим заперечується автоматичний характер політичної інтеграції.

Теорія комунікації американського вченого К.Дейча є аналізом взаємозв'язку між міжнародною інтеграцією і соціальною комунікацією. Дейч підкреслив важливість комунікаційної інтеграції, тобто поширення спільних культурних символів. Якщо для національної інтеграції головним є створення формальних політичних інститутів, то для міжнародної інтеграції таким результатом є мир і безпека. Плюралістичні спільноти існують на основі спільних цінностей своїх суб'єктів. Чим вищим є рівень ціннісної сумісності, тим швидше відбувається процес інтеграції окремих країн у регіональну спільноту. Відповідно до теорії комунікації інтеграція веде до утворення регіонального політичного співтовариства, члени якого об'єднані формальними і неформальними культурними цінностями і нормами. Належність до спільної культури підтримує високий рівень довіри і взаємодії.

Американський дослідник міжнародних відносин С.Хоффман писав, що національні уряди вступають у взаємодію один з одним заради збереження власного потенціалу розвитку. Е.Моравчик наголошує, що національні уряди йдуть на поступки наднаціональним органам влади заради зміцнення власного політичного потенціалу. Прихильники міжурядового підходу наголошують на можливості національних урядів брати участь у інтеграційних процесах на основі власних інтересів. Внаслідок успішного міжурядового співробітництва виникає режим економічної взаємозалежності. Національним урядам доводиться враховувати обмеження внутрішньополітичного характеру і виклики зовнішнього середовища. Отже, представники міжурядового ліберального підходу трактують інтеграційне об'єднання як режим успішного міжурядового співробітництва в умовах економічної взаємозалежності. Національні лідери можуть зробити вибір на користь участі у інтеграції, коли це відповідає інтересам впливових внутрішньополітичних сил.

Міжурядовий підхід до бачення європейської інтеграції найбільш відома теорія. Прихильники цього підходу враховують насамперед реальні факти, стан і тенденції розвитку інтеграційного процесу. Згідно з ним держави-члени є

більш важливим фактором для розвитку ЄС, ніж його інститути. Класиками цього підходу вважаються Р.Дарендорф і Х.Валлас. А.Моравчик є адептом ліберального міжурядового підходу. На його думку, національні інтереси формуються під впливом внутрішньополітичних факторів. Саме національні інтереси залишаються визначальними для характеру, інтенсивності та напрямку міжнародного співробітництва.

На реальну політику також впливає ідея європейської інтеграції багатьох швидкостей. Після розширення ЄС до 28 країн-членів (до виходу Великої Британії) вирізилося ядро європейської інтеграції (шість країн засновниць Європейських Співтовариств) та концентричні кола дотичні до ядра. Приєднання нових держав-членів ЄС до вищих досягнень європейської інтеграції можливе на різних швидкостях. Приклад цього Монетарний союз, адже до запровадження 2002 р. готівкової спільної грошової одиниці «євро» були готові не всі країни-члени ЄС одночасно.

Відсутня загальна теорія регіональної інтеграції, здатна пояснити складний інтеграційний феномен у всій його різноманітності. Існуючі теоретичні підходи зберігають лояльність державному принципу як формі організації політичного життя. Тільки неофункціоналісти у центр уваги ставлять соціальні групи, які беруть участь у інтеграції і наднаціональні інститути, а не національні держави. Чимало правил Євросоюзу формуються в політичних мережах, які інтегрують різні територіальні рівні: локальний, регіональний, національний, наднаціональний.

Ситуація з військовою складовою Євросоюзу радикально не змінилась й після російської анексії Криму і початку війни на Донбасі. Навіть президент США Д. Трамп (2017–2020) погрозами виведення військ США з Європи не домогся збільшення військових витрат провідними країнами ЄС. Тільки ескалація російської збройної агресії проти України після 24 лютого 2022 р. обумовила зміну позиції країн Європейського Союзу щодо ролі України в процесі захисту демократії та європейських цінностей від тоталітаризму. 28 лютого 2022 р. президент України В. Зеленський, спікер парламенту Р. Стефанчук, прем'єр-міністр Д. Шмигаль підписали заявку про вступ до Європейського Союзу на особливих умовах. 18 квітня 2022 р. Україна передала Євросоюзу першу частину опитувальника щодо умов вступу та започаткування офіційних переговорів про вступ.

Станом на початок квітня 2022 р. 27 країн-членів Євросоюзу постачали зброю Україні та запровадили торговельно-економічні, фінансові, персональні санкції проти РФ. Відповідно РФ оголосила всі ці країни недружніми.

Нейтральні країни ЄС, такі як Фінляндія і Швеція, реагуючи на російську війну проти України, подали заявки на вступ у НАТО. Особлива консолідуєча роль у альянсі досі належить США.

Після перемоги у травні 2022 р. на президентських виборах у Франції Е. Макрона активізувалася робота міжурядової конференції щодо реформування Євросоюзу. Серед пропозицій, які розглядаються є створення «Об'єднаних збройних сил» Євросоюзу та посилення транснаціональних підрозділів. Наразі Євросоюз не має стратегічної мети цілком замінити НАТО в ролі головного гаранта європейської безпеки. Натомість РФ має стратегічну мету розколоти ЄС і НАТО зсередини та послабити євроатлантичну оборону. Тому Європейський Союз в євроатлантичній системі безпеки виконує функцію європейського флангу НАТО. Символом цього можна вважати зустріч міністрів оборони країн НАТО і ЄС 27 квітня 2022 р. на німецькій військовій базі «Рамштайн», де були прийняті історичні рішення про перехід збройних сил України на стандарти НАТО.

Висновки. Постмодерна багатополюсна система міжнародних відносин складатиметься з декількох ієрархічних структур. По-перше, це будуть трансформовані військово-політичні блоки, по-друге, мережі взаємодії держав, які є регіональними лідерами у своїх регіонах. Системний цивілізаційний характер кризи дає підстави стверджувати, що її подолання не буде простим результатом соціально-інженерних зусиль. РФ відверто шантажує Німеччину і Францію перспективою війни на виснаження України. Відкритим залишається питання, наскільки Євросоюз здатен витримати цей шантаж. Адже постачання американської оборонної зброї українській армії Кремль фактично розглядає як привід для розширення військової агресії на Донбасі з метою пробиття сухопутного коридору до Криму. Зрозуміло, що такий сценарій остаточно руйнує систему безпеки Євросоюзу, позаяк загрожує припиненням постачання газу та напливом біженців із України. Російська війна в Україні перешкоджає китайській економіці стати першою в світі. Побоюючись надмірного посилення Китаю, Захід ще більше не хоче територіального розпаду РФ. Мова може йти про висунення передумов зняття санкцій з РФ у випадку демократизації режиму та децентралізованої моделі федералізму, наприклад, на перехідному етапі близького до конфедерації. Формування пост-ялтинської системи міжнародних відносин відбувається у складних умовах багатополлярного протистояння у взаємозалежному світі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Altfater E. Konkurrenz für das Empire. Die Zukunft der Europäischen Union in der globalisierten Welt / E. Altfater – Münster: Campus Verlag, 2007. – 300 s.
2. Deger P. Der europäische Raum. Die Konstruktion europäischer Grenzen / P. Deger. – Wiesbaden: Suhrkamp Verlag, 2007. – 300 s.
3. Ehrhard H. Die Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik. Positionen, Perzeptionen, Probleme, Perspektiven / H. Ehrhard. – Baden-Baden: C.H. Beck, 2002. – 280 s.
4. Ehrhart H. Die Europäische Union im 21. Jahrhundert. Theorie und Praxis europäischer Außen-Sicherheit und Friedenspolitik / H. Ehrhart. – Wiesbaden: Suhrkamp Verlag, 2007. – 300 s.
5. Hellmann G. Die neuen Internationale Beziehungen. Forschungsstand und Perspektiven in Deutschland / G. Hellmann. – Baden-Baden: C.H. Beck, 2003. – 400 s.
6. Herrhausen A. Europa – Global Player oder Statist der Weltpolitik? / A. Herrhausen. – Frankfurt-am-Main: Schuster & Meier, 2003. – 300 s.
7. Kaiser K. Weltpolitik im neuen Jahrhundert / K. Kaiser. – Baden-Baden: C.H. Beck, 2000. – 380 s.
8. Khanna P. The Second World: Empires and Influence in the New Global Order / P. Khanna. – London: Cambridge University Verlag, 2008. – 610 s.
9. Lippert B. Die Richtung stimmt – Macrons Idee einer «europäischen politischen Gemeinschaft» mit der Ukraine [Elektronische Ressource] / B. Lippert. – Zugriffsmodus: <https://www.swp-berlin.org/publikation/die-richtung-stimmt-macrons-idee-einer-europaeischen-politischen-gemeinschaft-mit-der-ukraine> (Datum der Bewerbung: 19.05.2022). – Namen vom Bildschirm.
10. Meyer T. Die Identität Europas. Die EU eine Seele? / T. Meyer – Frankfurt: Campus Verlag, 2004. – 320 s.
11. Mumme M. Strategien Auswärtiger Bewußtseinspolitik. Von der Macht der Ideen in der Politik / M. Mumme – Würzburg: Piper Verlag, 2006. – 360 s.
12. Piening C. Global Europe. The European Union in World Affairs / C. Piening. – Boulder: Fischer Verlag, 1997. – 350 s.
13. Schmidt H. Die Selbstbehauptung Europas. Perspektiven für das 21. Jahrhundert / H. Schmidt – München: Campus Verlag, 2000. – 410 s.
14. Schubert K. Die Europäische Union als Akteur der Weltpolitik / K. Schubert – Opladen: Taschenbuch Verlag, 2000. – 350 s.
15. Schultze P. Die Europäische Union, Russland und Eurasien / P. Schulze. – Berlin: Linke Verlag, 2008. – 400 s.

References:

1. Altfater, E. (2007). *Konkurrenz für das Empire. Die Zukunft der Europäischen Union in der globalisierten Welt*. Münster: Campus Verlag. [in Deutsch].
2. Deger, P. (2007). *Der europäische Raum. Die Konstruktion europäischer Grenzen*. Wiesbaden: Suhrkamp Verlag. [in Deutsch].
3. Ehrhard, H. (2002). *Die Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik. Positionen, Perzeptionen, Probleme, Perspektiven*. Baden-Baden: C.H. Beck. [in Deutsch].
4. Ehrhart, H. (2007). *Die Europäische Union im 21. Jahrhundert. Theorie und Praxis europäischer Außen-Sicherheit und Friedenspolitik*. Wiesbaden: Suhrkamp Verlag. [in Deutsch].
5. Hellmann, G. (2003). *Die neuen Internationale Beziehungen. Forschungsstand und Perspektiven in Deutschland*. Baden-Baden: C.H. Beck. [in Deutsch].
6. Herrhausen, A. (2003). *Europa – Global Player oder Statist der Weltpolitik?* Frankfurt-am-Main: Schuster & Meier. [in Deutsch].
7. Kaiser, K. (2000). *Weltpolitik im neuen Jahrhundert*. Baden-Baden: C.H. Beck. [in Deutsch].

8. Khanna, P. (2008). *The Second World: Empires and Influence in the New Global Order*. London: Cambridge University. [in English].
9. Lippert B. Die Richtung stimmt – Macrons Idee einer «europäischen politischen Gemeinschaft» mit der Ukraine. Retrieved from: <https://www.swp-berlin.org/publikation/die-richtung-stimmt-macrons-idee-einer-europaeischen-politischen-gemeinschaft-mit-der-ukraine> [in Deutsch].
10. Meyer, T. (2004). *Die Identität Europas. Die EU eine Seele?* Frankfurt: Campus Verlag. [in Deutsch].
11. Mumme, M. (2006). *Strategien Auswärtiger Bewußtseinspolitik. Von der Macht der Ideen in der Politik*. Würzburg: Piper Verlag. [in Deutsch].
12. Piening, C. (1997). *Global Europe. The European Union in World Affairs*. Boulder: Fischer Verlag. [in English].
13. Schmidt, H. (2000). *Die Selbstbehauptung Europas. Perspektiven für das 21. Jahrhundert*. München: Campus Verlag. [in Deutsch].
14. Schubert, K. (2000). *Die Europäische Union als Akteur der Weltpolitik*. Opladen: Taschenbuch Verlag. [in Deutsch].
15. Schultze, P. (2008). *Die Europäische Union, Russland und Eurasien*. Berlin: Linke Verlag. [in Deutsch].

Andrii Martynov,

Dr., habil. (History),

Professor, Institute of History of Ukraine, NASU

Kyiv, Ukraine

THE EUROPEAN UNION IN THE POSTMODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract. *In the history of international relations, discussions continue on the definition of criteria and chronological boundaries of different systems of international relations. The purpose of the article is to consider the theoretical and practical problems of positioning the European Union in the postmodern system of international relations. The Modern period was characterized by a block approach to security. The postmodern system of international security is based on a combination of hierarchical and network characteristics of the international system. The sovereign states of the European Union are often critical of each other, although this fact may for some time be masked by the need for solidarity in relations with the outside world and its risks. As soon as the factor of identity or proximity of interests is leveled off, the motives for concerted joint action disappear. Real politics is also influenced by the idea of European integration of many speeds. Following the enlargement of the EU to 28 member states (before the withdrawal of the United Kingdom), the core of European integration (the six founding members of the European Communities) and the concentric circles touching the core stood out. The accession of new EU member states to the highest achievements of European integration is possible at different speeds. Neutral EU countries such as Finland and Sweden have responded to Russia's war against Ukraine by applying to join NATO. The United States still has a special consolidating role in the alliance. The postmodern multipolar system of international relations will consist of several hierarchical structures. First, it will be transformed military-political blocs, and secondly, networks of interaction between states that are regional leaders in their regions. Russia's aggression against Ukraine has consolidated the European Union and the United States. The Euro-Atlantic space is in fact a consolidated pole of power in the postmodern system of international relations. The United Kingdom is ensuring the expansion of the Euro-Atlantic space through the AUCUS into the Pacific. The postmodern system of international relations is multipolar. It is not limited to bipolar US-China*

confrontation. In the postmodern system of international relations, the European Union is not only a pole of power, but also its typological symbol.

Key words: *European Union, European integration, theories of European integration, international relations, postmodern system of international relations.*

Надійшла до редколегії 07.06.2022

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 94(497.2)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.22.3>

Mariia Heorhiieva,
*Ph.D. (History), Associate Professor,
Institute for Historical studies
Bulgarian Academy of Sciences,
Sofia, Bulgaria*

STATE POLICY IN THE FIELD OF ENSURING EMPLOYMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE BULGARIAN ECONOMY (1989–2007)

Abstract. *Ensuring the stable socio-economic development of Bulgaria, improving the demographic and infrastructural situation of rural areas and the well-being of villagers are possible primarily under the condition of increasing employment of the rural population level. However, the significant mismatch between the demand and supply of the agricultural labor market, and the lack of competitiveness of agricultural products in most of its sales markets, had a negative impact, first of all, on the efficiency of the use of labor and the differentiation of its activities in the agricultural sphere. Thus, the use of hired labor, the number of hired workers, mobility of the labor force in the labor market, and employment of the population in the agricultural sector of the economy for the period 2000–2007 in Bulgaria decreased by an average of 30% according to each of the above indicators. As a result, a significant and uncontrolled migration of labor resources in the agricultural sector negatively affected the food security of the country as a whole.*

Taking into account the above-mentioned problem, an urgent issue at the current stage of the development of the agrarian sector of the economy is the formation of effective diversification of the employment of labor resources. This, first of all, provided for the disclosure of the socio-economic essence, definition, characterization, and development of ways to increase the effectiveness of the diversification of labor force employment in the agricultural sector.

As a result of the research, we established that there were different approaches to the interpretation of the content of effective state policy in the field of employment.

The current state of employment of the population of Bulgaria was primarily characterized by a sharp decrease in the demand for labor, the closure or temporary suspension of the activities of enterprises, the reduction of employees, and part-time working hours. As a result, the number of unemployed increased, which was directly caused by the difficult political and socio-economic situation in Bulgaria. All this substantiated the relevance of this study.

Keywords: *state employment policy, European Union, agricultural sector of the economy, Bulgaria, adaptation, integration.*

The current period of economic and social transformations in Bulgaria is characterized, first of all, by a crisis, which manifests itself in the form of a decline in production and investment activity, the development of inflationary processes, and a decline in the level of well-being of the main part of the rural population. After all, the transition from the command-administrative system to the market system in the

country was accompanied by a gradual increase in the level and duration of unemployment, the development of forced part-time and informal employment.

If in 1992 the number of people who lost their jobs and were officially registered as unemployed was 70.5 thousand people, then in 1996 – 351.1 thousand people, and in 1999 – 1174.5 thousand people [3, p. 73].

The transformation of the economic sector had a particularly painful effect on the life of the Bulgarian village and its inhabitants, because as a result of the restructuring of the command-administrative system and the creation of new organizational and legal forms of enterprises based on private property, many Bulgarian peasants not only lost their jobs, but also lost the main value orientations of their the worldview fostered by the command system.

It is worth noting that the problem in the field of employment existed even during the socialist period and, according to the definition of many economists, it was the most deformed in the sector of the country's economy. Therefore, at the time of the collapse of the command-administrative system in 1989, the sphere of employment in rural areas was characterized by:

–lack of state and legal institutions of the labor market, as well as legislation regulating issues related to the employment of the population, as well as non-recognition of the problem of unemployment at the government level;

– the lack of flexibility of the remuneration system due to its state regulation;

– low level of mobility of the labor force, as a result of legislative restrictions of the socialist period [2, p. 64].

However, at that time, the existence of 100% employment was typical for the Bulgarian countryside, which, along with the provision of a number of public services to the villagers, was provided almost exclusively by agricultural enterprises (cooperatives and state agricultural enterprises).

Thanks to the production of various plant and animal products, the presence of auxiliary divisions (transportation, construction, machinery repair), workshops for processing agricultural raw materials, production of other industrial goods, these enterprises provided work for the majority of the rural population. The rest of the villagers worked in the service sector: salespeople in stores, cooks in village cafes and canteens, hairdressers, seamstresses, etc. There was also a category of the so-called rural intelligentsia: teachers, doctors, employees of cultural and educational institutions (clubs and libraries).

However, with the beginning of agrarian transformations, the social activities of agricultural enterprises gradually declined, and accordingly, the number of employed workers in agriculture also decreased. If in 1990, 48,810 thousand people were

released, then in 2012, 625,300 people had the status of unemployed (almost 7.8 times). In Haskovo, Sliven, Pazardzhik, and Plovdiv regions [7, p. 61], the decrease in employment in rural industry ranged from 5 to 33 times. The largest share of peasants released from the agricultural sector was recorded by the bodies of the National Statistical Institute in mountainous regions [7, p. 64].

In addition, at the beginning of the 2000s, the activities of large landowners of the agrarian market – agroholding structures [9, p. 11], which during the first decade of the 21st century intensified provided employment for only a fifth of the working-age rural population. Thus, the focus of business giants on the production of commercial export crops and the curtailment of labor-intensive fields of crop production (vine growing, tobacco cultivation, etc.) and the reduction of a large number of the least profitable livestock enterprises left a significant part of the rural population without work.

In addition, the owners of agricultural holdings artificially reduced the costs of paying peasants, which had a negative effect on the material situation of the peasants [3, p. 124].

In fact, such agricultural industries as viticulture, vegetable growing, and tobacco growing have reduced the planting of peas and other labor-intensive crops, for the cultivation of which thousands of jobs were used. And also the production of animal husbandry products was reduced by two times.

So, it can be stated that the reduction of the average annual number of employees in agriculture and forestry was significant: in 1995, they numbered 3,888,000 people, in 2000 – 2,752,000 people, in 2003 – 1,613,800 people [1, p. 109], in 2007 – 493.5 thousand people (if we take the percentage indicators, the unemployment rates this year was 7.1%, and the employment rate was 62.7%) [1, p. 111].

In the following years, a more positive trend emerged. According to official statistics, the number of people who lost their jobs decreased. During 2007, 188,500 unemployed people were registered with the Bulgarian State Employment Service from the number of former agricultural workers, or 40.3% of all registered unemployed people.

It is worth noting that, at the same time, lower rates of release of working peasants were characteristic of the social sphere. Mainly, this process took place due to the reorientation of a certain part of the population to private activities (trade, catering).

At the same time, an extremely acute situation developed in small and remote villages, where the process of destruction of social infrastructure was occurring at a

catastrophic pace and was becoming irreversible. Only in the last years of the 20th century, the number of rural workers employed in this field of activity decreased by 35.2%. And in the Varna, Smolyan and Vidin regions, the corresponding trends developed at an even greater pace – the indicators reached the mark of 45–60%. In the Vidin region, in particular, it was 56% [22, p. 59].

However, in addition to official statistical indicators, there was a large hidden unemployment in rural areas during the period of independence. This happened because not all the rural unemployed population was registered with the employment services. The lack of sufficiently clear information for the peasants regarding registration, the remote location of employment centers, difficulties with transport connections, travel expenses were practically not compensated by the amount of unemployment benefits, which in the late 1990s – 2007 were paid irregularly and with long delays. That is why there were significant differences in the levels of actual and officially registered unemployment. According to the survey of the State Employment Center of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine, in October 1996, only every third unemployed citizen was registered in Vidin and Sliven regions. At the same time, in some southern and eastern regions (Smolyan and Dobrich regions) less than 9% of unemployed citizens applied to the employment service [21, p. 47].

In general, the amount of hidden unemployment in 2000 reached 1.4 million people, or 57% of the total number of workers employed in agriculture [17, p. 19]. And at the end of the first decade of the 21st century, according to various estimates, they reached 30–50% of the total number of employed people. In general, in 2007, the amount of hidden unemployment in the rural areas of Bulgaria was estimated at the level of 900–950 thousand people. By the way, the acuteness of the situation in the field of employment of the rural population was constantly increased by the unevenness, even the opposite direction of the dynamics of the development of the urban and rural labor markets [20, p. 118]. Since the specificity of employment in the rural sphere, unlike the urban sphere, had its own characteristics:

- the dominant field of employment in the village was and remains agricultural production (in some regions, the share of workers in this field reached 80%);

- it was necessary to take into account the seasonal nature of agricultural work, which created temporary significant reserves of labor with the production structure formed in the village (in the Plovdiv region, part of the unemployed was involved in seasonal work in agricultural enterprises) [14, p. 24];

- indicators of productivity and efficiency, financial, energy and electrical labor supply in the villages remained at a low level;

– the working and living conditions of rural families were more closely related to each other, which significantly reduced the possibilities of maneuvering the labor potential;

– the social infrastructure, which played not the least role in securing workers in rural areas, was either underdeveloped or almost non-functional [20, p. 29].

Therefore, the number of released workers in rural Bulgaria was almost always higher compared to the same number in cities. The only exception was the period from 2004 to 2008, when the growth rate of the employed urban population was 1.82%, and the rural population was 6.82%, which indicated an anticipatory increase in the number of employed peasants [3, p. 25]. Unfortunately, already in 2009, these positive trends changed radically – the number of released workers in rural areas became larger every year compared to cities.

Regarding gender characteristics, more women lost their jobs than men. In 2000, 345,900 men and 535,600 women were officially unemployed in the Bulgarian agricultural sector. At the end of 2007, the situation leveled off a little: 233,100 men and 273,700 women were considered unemployed [22, p. 94].

As for the educational level, not only people who had no education at all, but also sufficiently educated persons became unemployed in rural areas. In particular, the following negative regularity of the rural labor market became noticeable: the higher the level of education of an unemployed person, the more difficult it became for him to get a job in the countryside. This process went against the general trend of greater protection of the highly educated workforce from unemployment.

First of all, the professions of agronomists, zootechnicians, veterinarians and paramedics turned out to be undemanding in the agricultural sector. The unemployment rate among agronomic specialists was 9 times higher, and among zootechnical specialists 6 times higher than the general rate of unemployment in Bulgaria. The reason for this was insufficient coordination of personnel training with the labor market situation.

Looking ahead, we note that it was precisely this inconsistency that ultimately caused an increase in the demand for certain types of professions in the countryside in the early years of the 21st century: there were often vacancies for tractor drivers, low-skilled manual laborers, gardeners, grape growers, milkmen, animal breeders, etc. [5].

The question of the quality of the personnel potential of workers in rural areas remained open. Most researchers claim that it was constantly deteriorating. According to T. Turlakova [20], the deterioration of the quality of agricultural personnel was provoked by the following factors:

-
- low work motivation;
  - changing the structure of production and unemployment;
  - underestimation by enterprise managers of the importance of personnel training;
  - the reduction of education funding and the lack of adequate social protection for employees;
  - low efficiency of material production;
  - low wages, late payment and lack of moral stimulation [2, c.35].

So, all the factors mentioned above made the prospect of engaging in agricultural work unattractive for many peasants. That is why the beginning of the 21st century was constantly characterized by intensive staff turnover in rural areas. In general, according to statistical data, at the beginning of 2000 there were 4.4 million working people among the rural population (53.4% of the total population of working age), which was 30.6% less compared to the survey data of 1996. Moreover, every fourth of the employed worked outside their locality, almost every second – in cities and towns. By the sphere of employment – 55.4% were employed in material production, 32.0% – in the spheres of education, health care, public administration, 11.9% – in various spheres of industry and construction, 4.4% – in transport.

The process of aging of personnel potential was also observed in rural areas. In particular, the largest increase in the level of employment in the early 2000s was recorded in the oldest age group (from 60 to 70 years old). Quite often, elderly people, experiencing constant financial problems (they received only a pension), were forced to work additionally.

As for the youngest age group (15–28 years old), during 1989–2007, their number of employed in agriculture significantly decreased. If at the end of 2000 there were 310,500 people aged 15 to 28 (15.1% of the total number of employees in the industry), then at the end of 2007 – 192,200 and 13.6%, respectively [5, p. 40].

The fact that agriculture has become an unpromising field of activity for rural children and youth, and the village itself is an unprestigious place to live, was also evidenced by the data of sociological studies conducted by the National Statistical Institute of Bulgaria.

According to their results, it turned out that among high school students of rural educational institutions, only 11% would like to live in a village in the future, while 25% – in the capital, 22 – in a big city [8]. Degrading rural settlements could not provide jobs for young people.

The work of the district and regional state employment services, which were supposed to help those who wanted to find a job, was not very effective. In 2004,

these institutions could offer the rural population only 7,600 jobs. This is at a time when 35 unemployed peasants applied for one job.

The problems related to the sphere of employment were also deepened by the uncoordinated policy of the state leadership, which essentially did not regulate employer-employee relations. In 1998, the Law «On Support of Agricultural Producers» [2, p. 50] was adopted, but Bulgarian agrarian entrepreneurs were not yet ready to take full responsibility for the implementation of collective agreements and agreements with trade unions. As a result, due to the lack of collective agreements at some agricultural enterprises, systematic detention and non-payment of wages to employees became a permanent phenomenon, which, in the end, nullified the stimulating role of wages.

In addition, the state did not form a legal framework for the development of individual contracts (agreements) and flexible forms of employment, which were actively used in the conditions of globalization in the West.

Therefore, the functioning of private small and medium-sized enterprises, which, in contrast to the leading market operators – agricultural holdings, became a source of creating new jobs was almost the only positive step in the field of employment of peasants. However, rural entrepreneurs could not solve the problem of overcoming unemployment.

A growing percentage of people engaged in so-called informal or «shadow» work, and they were officially registered as unemployed for the state, also became characteristic of the Bulgarian countryside during the period of independence.

It is worth noting that it was the countryside that became the main environment where informal activities became widespread. The results of the survey of villages conducted in 2006 also testify to their spread among the villagers. According to their data, almost 2/3 of the working rural population did not participate in the formation of local budgets at their place of residence. At the same time, the highest share of people employed outside the formal sector of the rural economy was observed in the «low-budget» regions: Sliven (83.5%), Yambol (82.9%) [15].

The main areas of employment in the informal sector of the Bulgarian countryside during the period of independence were the cultivation and sale of agricultural products, provision of repair, transport, tourist services, small trade, provision of financial and credit services, provision of household services.

Often, in order to reduce the amount of taxes or not to pay them at all, peasants did not register household production units, did not license their activities in the field of gathering and selling berries, mushrooms, wood, fish, etc. In the villages, it became a common practice for entrepreneurial structures to recruit people without

concluding employment contracts, and the latter received wages in «envelopes» (28% of the population) [6, p. 42].

The potential opportunities of the peasants employed in the informal sector of the economy, in relation to their qualifications, are evidenced by statistical data on the educational level. They show that in the structure of the rural population, the share of persons with complete higher education, basic higher education, and incomplete higher education in 2012 was 15.4%. Persons with a complete general education made up 66.4% of all workers in the informal sector of the rural economy, and with a basic general education – 17.2%. The participation rate of the rural population, employed in the informal sector of the economy, of working age was: with full higher education – 18%, with basic higher education – 29.9%, with incomplete higher education – 31.1%. The level of participation of persons with complete general secondary education was high – 52.8% and basic general secondary education – 73.7% [20, p. 87].

Constant problems with the population's employment, loss of jobs and constant economic troubles in the country had an extremely negative impact on the level of the peasants' well-being. During the years of independence, the level of material well-being of the villagers inevitably went down.

Since the beginning of the 1990s, agriculture has taken the last place among other sectors of the Bulgarian economy in terms of wages. And the new cohort of employers, which was formed at the beginning of the 21st century (mainly from the number of representatives of big business in the agrarian environment), in addition, gradually reduced its already small size.

According to some scientists, in particular Iskra Beleva [1, 2], the increase in wages was restrained in the agricultural sector due to the fact that it would lead to an increase in the cost of agricultural products, which were already not distinguished by high profitability [3, p. 53]. Consequently, the demand for it would decrease – and, as a result, the owners of enterprises in the agrarian sector would suffer significant losses.

At the beginning of the 21st century, the trend of low wages for employees in the agricultural sector compared to other sectors of the economy remained constant. The average monthly salary in 2000 was only 137 leva, in 2001 – 154 leva and was 2 times less compared to the average salary in the country. In 2002, it increased slightly and amounted to 183 leva (48.7% of the average salary level by economic sector) [20, p. 98]. It is worth noting that in 1990 this indicator was equal to 95%.

In the following years, the situation did not improve. In 2006, in 6 regions of Bulgaria, wages in agriculture were lower than the average subsistence minimum [22, p. 104].

It is worth noting that, in addition to low wages, in a significant part of the reformed agricultural enterprises, the norms and guarantees of the current labor legislation were constantly violated, in particular, there were cases when collective agreements were not concluded by the owners or their authorized bodies.

At a significant part of the enterprises of the agro-industrial complex, the owners also did not observe inter-qualification and inter-position ratios. Surcharges and allowances guaranteed by legislation and the agreement were not established and paid for harmful and especially harmful working conditions, for overtime work, night shift, etc. Wage indexation was not carried out in accordance with the law.

For rural areas of the late 20th – early 21st centuries. an increase in salary arrears remained an urgent problem. For example, in the Sliven region in 1998, rural teachers did not receive wages for 7 months, and the technical staff of certain schools and cultural workers – for 16 months [13].

As of 2007, the situation with salary arrears was still relevant. Although the state leadership has so far repaid more than 70% of the debts [6, p. 133].

Another channel that influenced the formation of the income structure of the Bulgarian rural population during the period of independence was pension provision. In most regions of Bulgaria, this type of cash income accounted for 36% of peasant income [21].

Thus, excessive inflation, the decline in production, underemployment and unemployment, low standards of labor remuneration, lack of adaptation to new conditions of the social protection system and effective legislative levers of influence led to a drop in the incomes of peasant families, aggravation of the process of marginalization of the population and the spread of poverty (as defined by the UN, absolutely poor are people who spend less than 5 USD per day or spend more than 60% of their budget on food).

Every year in Bulgaria, the poverty rate increased by an average of 2%. In 2007, it was 32.3% in rural areas, while in cities it was much lower and stopped at 20.2% [21, p. 50].

Consequently, the rural areas of the period 1989-2007, as a result of reforming the agrarian sector, constantly had problems related to the employment of the population. Their main reason was a significant decrease in the functioning of collective agricultural enterprises, which began to release people en masse. In addition, at the beginning of the XXI century. agricultural holdings appeared,

involving only a small part of the rural population. The situation was supplemented by crisis phenomena in the cultural and household infrastructure, which left a large part of rural workers in this field without work.

Thus, the period 1989–2007 was affected by the dynamics of growth in the number of people who lost their jobs. The period of independence also brought changes in the income structure of peasants, a significant part of which was wages and pensions. At the same time, against the background of transformational processes, the amount of wages in rural areas decreased significantly, and the amount of pensions constantly lagged behind the amount of the minimum subsistence level, due to which the majority of villagers became significantly poorer, because they often could not afford to purchase basic necessities and medicines.

List of sources and literature:

1. Белева И. Towards a Better Balanced World of World? / И. Белева. – Geneva, ILO, 2007. – 259 с.
2. Белева И. Условията на труд и качеството на заетостта в България: тенденции и взаимодействия / И. Белева, В. Цанов, Д. Велкова. – София, 2009. – 187 с.
3. Вачкова Е. Динамика на гъвкавата заетост в България в контекста на глобалната среда / Е. Вачкова. – София, 2008. – 320 с.
4. МЗХ. Аграрен доклад, 2010, 2011, 2012. [Електронен ресурс] // Ministry of Foreign Affairs. Agricultural Report, 2010, 2011, 2012. – Режим на достъп: <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/otcheti-i-dokladi/agraren-doklad/> (Дата на достъп: 13.09.2022). – Име от екрана.
5. МЗХ. Отдел „Агростатистика”. Преброяване на земеделските стопанства 2010 г. [Електронен ресурс] // Ministry of Foreign Affairs. Agricultural Report. – Режим на достъп: <https://www.mzh.government.bg/bg/press-center/novini/e505-okonchatelni-danni-ot-prebroiavaneto-na-zemed/> (Дата на достъп: 13.09.2022). – Име от екрана.
6. Найденова З. Договор на гъвкаво работно време – европейски опит и възможност за приложението му в България / З. Найденова, Л. Томев, Н. Даскалова. – София, 2005. – 236с.
7. Нарвайза З. Нови тенденции в самостоятелната заетост: конкретния случай на икономически зависимата самостоятелна заетост / З. Нарвайза. – Брюксел, 2010. – 223 с.
8. Пазарът на труда 1999 г. Годишен обзор, НСЗ, София, 2000. – 147 с.
9. Пазарът на труда 2000 г., Годишен обзор, НСЗ, София, 2001. – 107 с.
10. Пазарът на труда 2001 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2002. – 91 с.
11. Пазарът на труда 2002 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2003 – 112 с.
12. Пазарът на труда 2003 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2004. – 107 с.
13. Пазарът на труда 2004 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2005. – 130 с.
14. Пазарът на труда 2005 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2006. – 99 с.
15. Пазарът на труда 2006 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2007. – 103 с.
16. Пазарът на труда 2007 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2008. – 102 с.
17. Пазарът на труда 2008 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2009. – 117 с.
18. Пазарът на труда 2009 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2010. – 60 с.
19. Пазарът на труда 2010 г., Годишен обзор, АЗ, София, 2011. – 84 с.
20. Турлакова Т. Съвременни проблеми на аграрното предприемачество в България / Т. Турлакова. – Варна, 2002. – 246 с.

21. Тодорова С. 2007. Структурни аспекти на заетостта и безработицата на селските жени в България / С. Тодорова // Икономика и управление на селското стопанство. – №1. – С. 45–51.

22. Шопов Д. Изследване на пазара на труда и на индустриалните отношения в България след 1990 година / Д. Шопов. – С.: УИ „Стопанство“, 1996. – 169 с.

References:

1. Beleva, I. (2007). *Towards a Better Balanced World of World?* Geneva, ILO. [In English].

2. Beleva, I., Tsanov, V. & Velkova, D. (2009). *Usloviyata na trud i kachestvoto na zaetostta v Bŭlgariya: tendentsii i vzaimodeŭstviya*. Sofiya. [In Bulgarian].

3. Vachkova, E. (2008). *Dinamika na gŭvkavata zaetost v Bŭlgariya v konteksta na globalnata sreda*. Sofiya. [In Bulgarian].

4. MZKH. *Agraren doklad*. 2010, 2011, 2012.

5. MZKH. *Otdel „Agrostatistika”*. *Prebroyavane na zemedelskite stopanstva 2010*.

6. Naŭdenova, Z., Tomev L. & Daskalova, N. (2005). *Dogovor na gŭvkavo rabotno vreme – evropeŭski opit i vŭzmozhnost za prilozhenieto mu v Bŭlgariya*. Sofiya. [In Bulgarian].

7. Narvaŭza Z.(2010). *Novi tendentsii v samostoyatelna zaetost: konkretniya sluchaŭ na ikonomicheski zavisimata samostoyatelna zaetost*. [In Bulgarian].

8. *Pazarŭt na truda 1999 g.*(2000). Godishen obzor, NSZ. Sofiya. [In Bulgarian].

9. *Pazarŭt na truda 2000 g.* (2001). Godishen obzor, NSZ. Sofiya. [In Bulgarian].

10. *Pazarŭt na truda 2001 g.*(2002). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

11. *Pazarŭt na truda 2002 g.*(2003). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

12. *Pazarŭt na truda 2003 g.*(2004). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

13. *Pazarŭt na truda 2004 g.*(2005). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

14. *Pazarŭt na truda 2005 g.*(2006). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

15. *Pazarŭt na truda 2006 g.*(2007). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

16. *Pazarŭt na truda 2007 g.*(2008). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

17. *Pazarŭt na truda 2008 g.* (2009). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

18. *Pazarŭt na truda 2009 g.*(2010). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

19. *Pazarŭt na truda 2010 g.*(2011). Godishen obzor, AZ. Sofiya. [In Bulgarian].

20. Turlakova, T. (2002). *Sŭvremenni problemi na agrarnoto predpriemachestvo v Bŭlgariya*. Varna. [In Bulgarian].

21. Todorova, S. (2007). *Strukturni aspekti na zaetostta i bezrobotitsata na selskite zheni v Bŭlgariya. Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo, 1, 45–51* [In Bulgarian].

22. Shopov, D. (1996). *Izsledvane na pazara na truda i na industrialnite otnosheniya v Bŭlgariya sled 1990 godina*. S.: UI „Stopanstvo”. [In Bulgarian].

Марія Георгієва,

канд. іст. наук, доц.,

Інститут історичних досліджень

Болгарська академія наук,

м. Софія, Болгарія

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ БОЛГАРІЇ (1989–2007)

Анотація. *Забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку Болгарії, поліпшення демографічного та інфраструктурного становища сільських територій і добробуту селян, стало можливим насамперед за умови підвищення рівня зайнятості сільського населення. Проте значна невідповідність між поптом і пропозицією аграрного*

ринку праці, неконкурентоспроможність болгарської сільськогосподарської продукції на більшості європейських ринків збуту негативно вплинули, насамперед, на ефективність використання праці та диференціацію своєї діяльності в аграрній сфері. Так, використання найманої праці, кількість найманих працівників, мобільність робочої сили на ринку праці та зайнятість населення в аграрному секторі економіки за період 2000–2007 рр. в Болгарії знизилися в середньому на 30 %. Як наслідок, значна та неконтрольована міграція трудових ресурсів в аграрному секторі негативно вплинула на продовольчу безпеку країни в цілому.

Враховуючи вищезазначену проблему, актуальним питанням на сучасному етапі розвитку аграрного сектору економіки Болгарії є формування ефективної диверсифікації використання трудових ресурсів. Це передусім передбачає вивчення соціально-економічної сутності кадрового забезпечення болгарського села, визначення, характеристики та розробку шляхів підвищення ефективності диверсифікації зайнятості робочої сили в аграрному секторі.

У результаті дослідження ми встановили, що існували різні підходи до формування змісту ефективної державної політики у сфері зайнятості.

Сучасний стан зайнятості населення Болгарії, який в першу чергу характеризувався різким зниженням попиту на робочу силу, закриттям або тимчасовим припиненням діяльності підприємств, скороченням штатів працівників, неповним робочим днем, а також, як наслідок, зростання кількості безробітних безпосередньо спричинене складною політичною та соціально-економічною ситуацією в Болгарії. Все це обґрунтувало актуальність даного історичного дослідження.

Ключові слова: державна політика зайнятості, Європейський Союз, аграрний сектор економіки, Болгарія, адаптація, інтеграція.

Надійшла до редколегії 20.06.2022

Наталія Городня,*д-р іст. наук, проф.**Київський національний університету**імені Тараса Шевченка,**Київ, Україна*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8152-3927>**Валентин Зацепіло,***студент магістратури**Київський національний університет**імені Тараса Шевченка,**Київ, Україна*

ФОРМУВАННЯ ПОЗИЦІЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В. ВІЛЬСОНА СТОСОВНО БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ (ЛИСТОПАД 1917 – БЕРЕЗЕНЬ 1918 РР.)

Анотація. Метою цієї статті є висвітлення позиції адміністрації В. Вільсона стосовно російського більшовицького уряду і вироблення нової політики щодо Росії з листопада 1917 р., після більшовицького перевороту в Петрограді, до березня 1918 р., коли радянська Росія ратифікувала сепаратний Брест-Литовський мирний договір з Четверним союзом.

Продовж листопада 1917 – лютого 1918 рр. позиція адміністрації В. Вільсона щодо більшовицького уряду в Петрограді залишалася невизначеною. З одного боку, США не визнали Раднарком і з'ясовували спроможність різних антибільшовицьких російських угруповань скинути його. З іншого боку, простежувалося прагнення американського уряду встановити неофіційні контакти і налагодити співпрацю з Петроградським урядом з метою не допустити виходу Росії з війни і краху східного фронту. Крім цього, потрібно було унеможливити отримання німцями військових запасів зі складів на російському Далекому Сході. Для їх охорони союзники обговорювали можливість військової інтервенції та спонукали США взяти у ній участь. Американський уряд був проти, передусім через прогнозоване негативне її сприйняття народом Росії. Також адміністрація Вільсона виступала проти інтервенції Японії, оскільки вважала, що під прикриттям спільних союзницьких цілей, Японія буде реалізовувати в Росії власні інтереси, включаючи територіальну експансію.

Зміна позиції адміністрації В. Вільсона стосовно японської інтервенції, виявилася на початку березня 1918 р. В. Вільсон зняв заперечення проти японської інтервенції на Далекому Сході Росії лише після того, коли стало очевидно, що Японія все одно її здійснить, навіть без порозуміння із союзниками. Надання їй повноважень здійснювати інтервенцію, обумовлену певними вимогами, обмежувало її дії, що в্রেиті відповідало інтересам Росії. Зміна позиції США була обумовлена також підписанням Раднаркомом сепаратного миру з Четверним союзом. Після цього В. Вільсон заявив, що США не визнають більшовицький уряд навіть де-факто, а отже й підписаний ним мирний договір.

Незважаючи на негативне ставлення до більшовицького уряду, В. Вільсон продовжував ставитися до Росії як до держави-союзниці й намагався уникнути рішень, які не відповідали інтересам російського народу.

Ключові слова: США, зовнішня політика, радянська Росія, адміністрація В. Вільсона, японська інтервенція, Перша світова війна.

Постановка проблеми. Після більшовицького перевороту в Петрограді 7 листопада 1917 р. перед адміністрацією В. Вільсона постало завдання вироблення нових підходів до взаємодії з більшовицьким урядом Росії та нової політики щодо цієї держави, яка була союзником США у світовій війні, а також виникла потреба узгодження цих нових підходів із союзниками по Антанті. Урешті, в серпні 1918 р. США взяли участь в інтервенції держав Антанти в Росію, унаслідок чого може скластися враження про антибільшовицький характер політики адміністрації Вудро Вільсона у 1917-1918 рр. Проте положення «Чотирнадцяти пунктів» і позиція США стосовно Радянської Росії в перші місяці роботи Паризької мирної конференції 1919 р. свідчать про те, що підходи адміністрації В. Вільсона в «російському питанні» були неоднозначними, тож потребують більш уважного вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій. У історіографії найбільш повно досліджувана нам проблематика представлена у працях американських вчених – видатного дипломата і радянолога Дж. Кеннана «Радянсько-американські відносини, 1917–1920» [14] і Б. М. Унтербергер «Американська експедиція до Сибіру, 1918–1920 рр.» [25], опублікованих у 1950-х рр. Окремі аспекти зовнішньої політики США під час Першої світової війни й одразу після її завершення розкрито в працях Д. Макфаддена [15], Д. Фоглсонга [12], Д. Девіса і Ю. Трені [11], І. Моффата [16], Б. Карра [10], а також у публікаціях сучасних українських істориків Н. Городньої [4; 3; 5; 6], В. Фісанова [8], Б. Гончара і Ю. Гончар [2], М. Кірсенка [7].

У цілому в історіографії відсутні праці, які б повною мірою, цілісно й неупереджено висвітлювали позицію США щодо Росії в перші місяці після захоплення влади більшовиками, коли зміни в її політиці могли спричинити поразку союзників по Антанті у світової війни.

Джерельну базу дослідження складають офіційні документи, дипломатичне листування і джерела особистого походження. Серед них – два томи дипломатичного листування «1918 рік. Росія» [17; 18] і документи держсекретаря Р. Лансінга [19], опубліковані в офіційному виданні «Зовнішні відносини Сполучених Штатів» (FRUS), та багатотомна збірка «Папери президента Вудро Вільсона» [20; 21; 22]. Серед джерел особистого походження важливими для дослідження були щоденники і мемуари американських дипломатів – помічника президента Е. Хауза [1; 13], військового аташе В. Джадсона [24], заступника консула у Москві Д. К. Пула [23], а також праця британського міністра В. Черчілля [9].

Метою цієї статті є висвітлення позиції адміністрації В. Вільсона стосовно російського більшовицького уряду і вироблення нової політики щодо Росії з часу більшовицького перевороту в Петрограді 7 листопада 1917 р. до березня 1918 р., коли радянська Росія ратифікувала сепаратний Брест-Литовський мирний договір з Німеччиною і її союзниками.

Виклад основного матеріалу. Більшовики прийшли до влади в Росії під гаслами закінчення світової війни і світової пролетарської революції. Вони не приховували прагнень якомога швидше підписати мир з Четверним союзом, щоб повести класову боротьбу з поміщиками і капіталістами, а також з іншими політичними угрупованнями, які не поділяли їхню ідеологію і практику.

Як писав У. Черчилль у праці «Світова криза», спочатку Ленін і його соратники розраховували, що їм вдасться за допомогою телеграфу звернутися безпосередньо до народів держав, які воювали. Вони сподівалися, що під впливом російського прикладу і виходу Росії з війни військові дії усюди призупиняться й усі уряди, як союзні, так і ворожі, опиняться сам-на-сам з повсталими містами і арміями [9]. Оскільки Росія була однією з провідних держав Антанти, її вихід з війни міг привести до ліквідації Східного фронту і до суттєвого погіршення ситуації на інших фронтах. Це не могло не турбувати уряди держав Антанти, а також США, які вступили у війну на боці цього блоку у квітні 1917 р. й офіційно назвали себе «державою, яка приєдналася».

Через два дні після захоплення влади більшовиками і формування радянського уряду (Ради народних комісарів, РНК), 9 листопада 1917 р. конгресмен Ф. Кларк звернувся до президента В. Вільсона з пропозицією про вторгнення США до Росії. Проте В. Вільсон відхилив її. Він вважав, що Росія має пройти через випробування, які пережила Франція у XIX ст., після чого «її великий народ посяде належне місце у світі» [20, с. 39].

Своє ставлення до більшовицького уряду В. Вільсон висловив на з'їзді Американської федерації праці 12 листопада 1917 р. За його словами, «деякі групи в Росії», які сподівалися здійснювати «реформи в інтересах народу» поряд з існуванням сильної Німеччини, були погано інформованими. Адже Німеччина могла «у будь-який момент ... підірвати чи скинути їх» за допомогою інтриг або сили. На думку В. Вільсона, «мрійники з Росії», а також будь-хто в Америці чи де-небудь, хто вважає, що вільна промисловість і підприємництво у світі зможуть існувати, якщо пангерманські плани будуть успішно виконані «не мають глузду» [20, с. 14].

Через два тижні більшовицькому уряду довелося відмовитись від плану «укласти мир через голови урядів з повсталими проти них народами» [9].

20 листопада Верховне командування російської армії отримало наказ РНК негайно запропонувати командуванню держав Четверного союзу призупинити ворожі дії й розпочати переговори про мир. Російський головнокомандувач генерал Духонін відмовився вступити в переговори з ворогом. Через це його було заарештовано і віддано на самосуд солдатського натовпу. Після цього РНК надіслала Центральним державам пропозицію про перемир'я, а фронтовикам – наказ брататися з німцями цілими полками і ротами [9].

22 листопада народний комісар із закордонних справ Л. Троцький звернувся до всіх ворогуючих сторін із пропозицією припинення вогню і негайного початку мирних перемовин.

Посланці держав Антанти і США не відповіли на пропозиції Л. Троцького. На нараді послів Великої Британії, Франції, Італії, США та інших союзних держав у Росії 22 листопада було вироблено спільні рекомендації урядам «не надавати відповідь лицемірному уряду, який прийшов до влади завдяки силі та всупереч волі народу» [17, с. 245]. Британський, французький й італійський послы як представники країн-підписантів Лондонської угоди 5 вересня 1914 р. висловили протест проти пропозиції РНК Німеччині стосовно припинення вогню. Адже це порушувало положення угоди, згідно з якими Велика Британія, Франція, Росія, Італія і Японія зобов'язувалися не укладати сепаратного миру до закінчення війни. До протесту, за вказівкою посла США в Росії Д. Френсіса, приєднався американський військовий аташе М. Керт, який перебував у Ставці [17, с. 276].

24 листопада держсекретар Р. Лансінг у телеграмі, адресованій Д. Френсісу, відповів на його запит про приєднання до союзницької угоди стосовно невизнання будь-якого нового російського уряду. США погоджувалися обмінятися думками із союзниками з цього приводу, але прагнули уникнути курсу, який би справляв у Росії враження примусу [17, с. 248]. Згідно з інструкцією Держдепартаменту від 1 грудня, американським представникам в Росії пропонувалося дотримуватися тактики вичікування і спостерігати за подальшим розвитком подій [17, с. 254].

28 листопада Центральні держави повідомили більшовицький уряд про готовність розглянути пропозицію про перемир'я. Щоб пом'якшити можливі руйнівні наслідки цих перемовин, американський військовий аташе генерал В. Джадсон, без відома Вашингтона, але за згодою посла Д. Френсіса, 1 грудня здійснив візит до Л. Троцького. Його метою було отримати гарантій, що за умовами перемир'я німецькі війська не будуть перекинуті на Західний фронт, не відбуватиметься обмін полоненими і товарами [17, с. 279]. Під час цієї

зустрічі Л. Троцький визнав зобов'язання Росії перед союзниками по Антанті й водночас повідомив, що після попередніх перемовин про перемир'я союзні держави зможуть долучитися до переговореного процесу. У випадку небажання їхніх урядів взяти участь у цих переговорах, Радянська Росія звернеться безпосередньо до їхніх народів [24, с. 157–158]. Увечері 1 грудня Л. Троцький заявив у Смольному: «Американські дипломати зрозуміли, що їм не вдасться подолати Російську революцію, і тому вони хочуть будувати з нами дружні стосунки» [17, с. 276].

У зв'язку з такими наслідками спілкування В. Дžadсона з Л. Троцьким, 4 грудня держсекретар Р. Лансінг підготував проект публічної заяви про невизнання більшовицького уряду і оголошення більшовиків агентами німецького впливу, але В. Вільсон відхилив його [20, с. 206–207]. 6 грудня 1918 р. Р. Лансінг знову підтвердив свою попередню інструкцію американському посольству від 1 грудня і закликав представників США в Росії утримуватися від будь-яких прямих контактів з більшовицьким урядом [17, с. 289]. 15 грудня про заборону контактів із російськими дипломатами, які підтримували більшовицький режим або були призначені Раднаркомом нагадали також послам США в країнах Азії [17, с. 317].

10 грудня 1917 р. держсекретар запропонував президенту підтримати генералів О. Каледіна, М. Алексєєва і Л. Корнілова, які проголошували мету повалити більшовиків і встановити військову диктатуру в Росії [20, с. 263–265]. Унаслідок обговорення ними цієї пропозиції було прийнято рішення дізнатися про обсяги фінансування, необхідні Великій Британії і Франції для підтримки Каледіна. Після наради із послом США у Великій Британії Г. Пейджем, представник США у Міжсоюзницькій раді з воєнних закупівель і фінансування О. Кросбі мав повідомити британські й французькі фінансові відомства, що рух під керівництвом Каледіна і Корнілова може зберегти російські збройні сили на Східному фронті [19, с. 345–346]. Проте 18 грудня Г. Пейдж заявив у телеграмі до Р. Лансінга, що варто було б зменшити ризики для коштів та зачекати, поки такі російські рухи не нададуть «обнадійливих свідчень своєї сили та духу» [18, с. 609].

15 грудня (2 грудня за старим стилем) більшовицький уряд підписав перемир'я з Німеччиною і її союзниками на усіх фронтах. Невдовзі в Брест-Литовську розпочалися сепаратні мирні переговори. Проте запропоновані німцями умови миру викликали обурення більшовицького уряду. Між іншим, його обурювало те, що німці одночасно вели переговори з делегацією української Центральної ради. Наприкінці грудня більшовицькі делегати

припинили переговори і повернулися додому. Л. Троцький наполягав на продовженні війни, Ленін був проти.

Після того, як більшовики підписали перемир'я з Німеччиною, союзники використовували різні заходи для збереження Східного фронту. Серед них були й переговори Франції і Великої Британії з урядом Української Центральної Ради у грудні 1917 – січні 1918 рр. [3].

Американський уряд не був схильний до таких дій. По-перше, як показано в дисертаційному дослідженні Н. Городньої [4], США прагнули до збереження територіальної цілісності Росії. По-друге, на той час було невідомо, чи погодиться більшовицький уряд з німецькими умовами миру. Існували сподівання, що цього не відбудеться й можна буде налагодити співпрацю з більшовиками для успішного завершення війни. Водночас Держдепартамент здійснив спробу з'ясувати можливості антибільшовицького руху в Росії.

18 грудня 1917 р. до Ростова-на-Дону прибув заступник консула США у Москві Девітт К. Пул для відкриття американського консульства в цьому місті. 21 грудня він мав зустрічі в Новочеркаську з отаманом О. Каледіним і генералом М. Алексеєвим, членами новоствореного Союзу захисту Батьківщини і свободи. 27 грудня французька військова місія із забезпечення Румунії повідомила генерала М. Алексеєва про надання урядом Франції Союзу 100 млн. руб. для наведення порядку в Росії і продовження війни проти Центральних держав [18, с. 609].

У зв'язку з цим 14 січня (1 січня за ст. ст.) Д. Пул поставив М. Алексеєву питання стосовно спроможності втілення Союзом програми військового будівництва і його подальших дій у випадку успіху. Метою політики США, за словами Д. Пула, було утримання якомога більшої кількості ворожих військ на російському фронті, а також сприяння російському народові у встановленні стабільного уряду, який відобразить його політичні вподобання. За його оцінкою, на відміну від уряду України, цілі Союзу були «націоналістичними у широкому російському розумінні» [18, с. 613–615]. У результаті поїздки Д. К. Пул дійшов висновку, що істотна допомога Союзу може бути надана лише Транссибірською магістраллю. Без цієї допомоги він не зможе розвинути достатні можливості.

Проте повідомлення про результати поїздки Д. К. Пула, спрямоване послом Д. Френсісом у Держдепартамент 7 лютого, було отримане у Вашингтоні лише 2 травня. На той час Дон вже був зайнятий Червоною армією, а отаман О. Каледін покінчив життя самогубством.

На початку січня 1918 р. консул США у Владивостоку Дж. К. Колдуел повідомляв Держдепартамент про назрівання протистояння між Земським комітетом, якому були передані повноваження від комісара Тимчасового уряду, і Комітетом оборони Ради робітничих та солдатських депутатів. До Дж. Колдуела звертались заможні росіяни з проханням про іноземну інтервенцію і захист від загрози грабунку з боку Червоної гвардії. Консульський корпус у Владивостоці висловлював думку, що достатньо буде лише присутності союзницьких військових суден для збереження порядку. У зв'язку з цим японський консул Х. Кікучі здійснив запит до уряду Японії про направлення до Владивостока японських кораблів. Він також вважав бажаним, щоб до них приєдналися сили союзників. Дж. Колдуел висловлював стурбованість стосовно того, що військове майно, зосереджене у Владивостоку, могло потрапити у розпорядження Німеччини [18, с. 16–17].

6 січня 1918 р. Держдепартамент схвалив запит Дж. Колдуела вступити в неофіційні відносини із Земським комітетом як тимчасовою адміністративною установою Владивостока [18, с. 19].

Британський уряд також був занепокоєний можливістю встановлення більшовиками контролю над військовими складами у Владивостоці, на яких зберігалися снаряди, вибухівка тощо, перевезення цих військових запасів у Петроград і продажу їх німцям. Велика Британія мала недостатню кількість військ для охорони цих складів. Тому, на думку британського уряду, потрібно було організувати союзну інтервенцію на російський Далекий Схід, включаючи американські війська, для їх охорони. Основу цього контингенту мали складати японці.

Ці пропозиції обговорювалися 1 січня 1918 р. британським міністром Р. Сесілом з послом Японії у Великій Британії Ч. Сутемі. Останній висловив сподівання, що питання буде вирішене шляхом залучення місцевого уряду, створеного на частині території Сибіру, унаслідок чого інтервенції вдасться уникнути [20, с. 420].

Полковник Едвард Хауз, довірена особа і друг В. Вільсона, переконував його в необхідності ізолювати Росію від Німеччини. Для цього, на його думку, було потрібно висловити більшовикам дружню симпатію і пообіцяти суттєвішу допомогу, незалежно до почуттів, які викликали їхні дії.

Як писав Е. Хауз, ситуація в Росії була найважливішою причиною промови президента перед об'єднаною сесією Конгресу 8 січня 1918 р., відомої як «Чотирнадцять пунктів». Однією з основних цілей виступу В. Вільсона була відповідь на мирну пропозицію Раднаркому про «демократичний мир» на

основі «самовизначення націй». Це обумовило його звернення до держав Антанти визнати ці принципи або ж сформулювати цілі, заради яких народи Європи проливали свою кров. Крім того, у виступі було зроблено спробу переконати Росію залишитися у війні на боці союзників. У зв'язку з цим п. VI «Чотирнадцяти пунктів», у якому містилися пропозиції стосовно Росії, був написаний особливо ретельно [1, с. 210–211].

У ньому пропонувалося звільнення усієї російської території й урегулювання усіх питань, які стосувалися Росії, щоб забезпечити її безперешкодний політичний розвиток і національну політику, гарантувати щирий прийом до спільноти вільних націй на основі інституцій, які вона собі обрала, а також надання будь-якої допомоги, яка їй потрібна. При цьому В. Вільсон зазначав, що в найближчі місяці союзники пройдуть перевірку на розуміння потреб Росії [20, с. 534–539].

У цьому пункті використовувався термін «незалежне (само)визначення» (the independent determination), але він стосувався не народів колишньої Російської імперії, а російського більшовицького уряду. Це свідчило про прагматизм В. Вільсона і готовність США співпрацювати з російським більшовицьким урядом, щоб перемогти у війні, а також про відсутність підтримки ним дезінтеграції Росії [5, с. 94].

Того ж дня, коли В. Вільсон виступав з «Чотирнадцятьма пунктами», до Держдепартаменту звернувся посол Франції Ж. Жюссеран із заявою, у якій зазначалося, що російсько-німецька мирна угода могла призвести до встановлення німецького впливу на півночі Росії, а отже, до погіршення становища союзників на Далекому Сході. У зв'язку з цим він пропонував надіслати до Іркутська військові контингенти Франції і Китаю. Союзники, на думку Ж. Жюссерана, могли б укласти угоду про забезпечення цієї військової місії людьми, припасами і асигнуваннями [18, с. 21].

16 січня держсекретар Лансінг відповів Ж. Жюссерану, що не поділяє його занепокоєння щодо розвитку ситуації на Далекому Сході і не підтримує пропозицію стосовно організації військової місії. На його думку, вона могла спричинити протести місцевого населення проти іноземної військової інтервенції, сформувати в них антиантантівські настрої [18, с. 28–29].

Незважаючи на такі заперечення, у січні 1918 р. до Владивостока, за запитом консулів, прибули перші британські та японські військові судна: 12 і 17 січня – японські крейсери «Івамі» та «Асахі», 14 січня – британський крейсер «Суффолк». Як повідомляв Держдепартаменту посол США в Японії Р. Морріс, метою їхнього перебування було оголошено вжиття запобіжних

заходів для стабілізації ситуації в місті через небезпеку заворушень. Міністр закордонних справ Японії І. Мотоно повідомив Р. Моррісу, що, за необхідності окупації Владивостока і ліній Китайсько-Східної й Амурської залізниць, Японія сподівається здійснити її власними силами. Це не відповідало інтересам США. Для реагування на можливі дії Японії командувач Азійським флотом США адмірал О. Найт запропонував тримати наготові у Йокогамі американський крейсер «Бруклін», який у разі потреби можна було б направити у Владивосток [21, с. 46–47].

19 січня 1918 р. Держдепартамент доручив Р. Моррісу передати міністру закордонних справ Японії думку американського уряду, що військова експедиція до Сибіру матиме катастрофічні наслідки. Сполучені Штати дотримувались позиції, що спільні інтереси всіх країн, які воювали з Німеччиною, потребували від них прихильності до російського народу. Проте окупацію російської території можна було б тлумачити як їхнє вороже ставлення до Росії. Наслідком інтервенції могло стати об'єднання проти союзників всіх російських політичних фракцій, що, у свою чергу, сприяло б німецькій пропаганді. Висловлювалась думка, що присутність більше ніж одного японського військового судна сприятиме недовірі росіян до цілей союзних урядів. Тож жоден прикрий випадок не мав призвести до іноземної окупації Владивостока [21, с. 35].

І. Мотоно, у свою чергу, неофіційно висловив сподівання, що США не розміщуватимуть свої війська у Владивостоці чи Харбіні. Він вважав, що право забезпечення порядку у Сибіру мали надати Японії [21, с. 118–119].

У меморандумі британського Форін офіс від 28 січня 1918 р. висловлювалося припущення, що «германізована Росія стане джерелом забезпечення» Німеччини військовими й іншими ресурсами, що нейтралізує наслідки її блокади союзниками. Щоб запобігти цьому пропонувалося надання допомоги антибільшовицьким силам на російському півдні та південному сході, тобто на Дону й у Вірменії. Постачання цих сил планувалося через Транссибірську магістраль, завдання охорони якої передбачалося покласти на японську армію. Форін Офіс звертався до адміністрації В. Вільсона за згодою надати Японії повноваження здійснити військову інтервенцію до Сибіру без права анексії чи майбутнього контролю [18, с. 35–36].

У листуванні з полковником Хаузом 30 січня 1918 р. лорд А. Бальфур зазначав, що потрібно робити все можливе, щоб схилити японців до активної участі у війні. На перший погляд, посилення впливу Японії, територіального і морального, видавалося загрозливим. Проте ситуація у Росії робила окупацію

японцями російського Примор'я невідвратною. Японія могла діяти за власною ініціативою, не враховуючи побажання союзників. Відкрите зіткнення інтересів Японії та Німеччини мало зменшити, на переконання британців, тиск японців в інших напрямках [21, с. 181–183].

Стосовно ставлення до Раднаркому, А. Бальфур вважав, що не варто було псувати з ним відносини, доки він відмовлявся укласти сепаратний мир з Центральними державами. Проте він не вважав його прагнення отримати визнання як уряд, що представляє весь російський народ, більш обґрунтованим, ніж прагнення автономних утворень Південного Сходу Росії.

У розмові з послом США Р. Моррісом 5 лютого міністр закордонних справ Японії І. Мотоно висловився за вироблення спільної політики союзників, щоб запобігти поширенню німецького впливу на Далекому Сході. Цьому міг би протидіяти контроль союзників над перехрестям Транссибу і Амурської залізниці. Також відзначалася необхідність підтримки поміркованих елементів в Росії в їхніх зусиллях втримати країну від сепаратного миру з Центральними державами [18, с. 42–43].

У додатковому меморандумі в Держдепартамент від 6 лютого британський уряд повідомляв про відсутність військового спротиву японцям під час їхнього просування на Далекому Сході. Висловлювалося припущення, що за наявності транспортних засобів японська армія могла оволодіти усією Транссибірською магістраллю [18, с. 35–36].

Британські пропозиції про підтримку японської військової інтервенції не знаходили підтримки в адміністрації В. Вільсона. В. Вільсону видавалося нерозумним піднімати питання, яке надало б японцям моральне право просувати свої бажання і цілі стосовно провінцій Східного Сибіру [21, с. 236]. Полковник Хауз вважав, що «було б великою політичною помилкою надіслати японські війська до Сибіру», адже такі дії могли викликати ворожу реакцію з боку більшовицького уряду [21, с. 214–215].

8 лютого 1918 р. Р. Лансінг відповів на меморандуми Форін офіс, що інтервенція до Росії, якщо виникне така необхідність, може відбуватися лише у формі колективних дій, а не дій однієї держави. Американський уряд не володів інформацією, яка б свідчила, що російський народ вітав би інтервенцію, і вважав, що «не втрачена остання надія на зміни на краще», не вдаючись до неї [21, с. 301–304].

Р. Лансінг конкретизував позицію США щодо інтервенції через посла у Великій Британії В. Х. Пейджа 13 лютого. Дії, які могли б призвести до конфлікту з будь-якими владними групами в Росії, визнавалися недоцільними.

На думку американського уряду, на той час не існувало необхідності у втручанні, проте таке рішення могли прийняти з урахуванням подальшого розвитку подій. У разі виникнення потреби втручання, слід було встановити міжнародне співробітництво між союзниками і зацікавленими сторонами. Однією з таких зацікавлених сторін міг бути Китай, військові якого контролювали б ділянку Транссибу, що проходила по китайській території [18, с. 45].

У розмові з В. Вільсоном 15 лютого 1918 р. британський посол в США лорд Редінг спробував отримати роз'яснення, що в адміністрації мали на увазі під «міжнародним співробітництвом», адже ні британці, ні французи, ні італійці не могли надіслати війська до Росії. Він також запитав, чи розглядалася можливість надіслати американські війська. В. Вільсон відповів, що міжнародне співробітництво розглядалося ним винятково в рамках «академічного інтересу». Він був впевнений, що висадка японських підрозділів для охорони Транссибірської залізниці буде сприйнята поміркованими партіями і середнім класом у Росії різко негативно. Після цієї зустрічі у лорда Редінга склалося враження, що Сполучені Штати були проти будь-якої інтервенції Японії, за участі чи без участі союзників. Водночас, на його думку, США віддавали перевагу діям японців з власної ініціативи, що дозволило б американському уряду і союзникам бути вільними у заявах щодо інтервенції [21, с. 355].

19 лютого 1918 р. Вища військова рада Антанти схвалила план японської інтервенції для встановлення контролю над Транссибірською магістраллю, викладений у Ноті №16. Одним з учасників цієї наради був американський генерал Т. Г. Блісс. За цим планом, окупація Транссибу включно з Владивостоком і Харбіном несла більше військових переваг, ніж негативних політичних наслідків. Унаслідок охорони складів у Сибіру військові запаси не могли потрапити до німців, а також унеможлиблювалося використання Німеччиною азійського узбережжя Росії для розташування баз підводних човнів. Британці пропонували окупувати залізницю до Челябінська, що дозволило б надати підтримку поміркованим російським силам в Сибіру на протидію силам анархії. Проте вони погоджувалися, що просування могло обмежитися й Харбіном [18, с. 49].

Визнавалася неможливість формування окупаційних сил за рахунок союзників по Антанті, окрім створення об'єднаної союзницької місії у складі політичних і військових діячів з метою інформування союзницьких урядів. Виконання операції пропонували доручити силам японської армії, яка

користувалася в цьому випадку підтримкою народу Японії. Як стверджувалося, японці й так могли окупувати Примор'я в будь-який момент. Найгіршим варіантом розвитку подій вважалося налагодження німецько-японської співпраці і розподіл між ними сфер впливу. Натомість інтервенція поставила б Японію у відкрите протистояння з Німеччиною [22, с. 50].

22 лютого американський уряд прореагував на це рішення Вищої військової ради зверненням до генерала Т. Г. Блісса. Військовий міністр Н. Бейкер висловлював сподівання, що військові радники не наполягатимуть на втіленні розглянутих у Ноті №16 політичних і дипломатичних пропозицій, доки ці питання не будуть врегульовані союзницькими урядами [21, с. 454].

Генерал Т. Г. Блісс повідомляв Н. Бейкера, що нота стосувалася виключно військової сторони інтервенції, але політичні заходи мали бути розглянуті урядами з використанням дипломатичних каналів. Союзні уряди могли погодитися чи не погодитися, а також відкласти остаточне рішення після вивчення запропонованих дій Вищою військовою радою. Спільна нота стосовно інтервенції мала прийматися у Вищій військовій раді одноголосно після схвалення урядами союзних держав. Т. Г. Блісс відзначав, що британське і французьке військове командування підтримувало японську інтервенцію. Він передбачав, що уряди Великої Британії і Франції продовжать тиск на уряд США у цьому питанні [21, с. 453–454].

В. Вільсон і Е. М. Хауз обговорили можливість японської інтервенції до Сибіру 25 лютого. Як зазначив Е. Хауз, у випадку, якщо Японія зважиться на інтервенцію «без надання обіцянки залишити ці території чи не підкориться рішенням мирної конференції», то Антанта, яка її підтримує, поставить себе у таке саме становище, яке займають німці по відношенню до Західної Росії, «що так голосно засуджують західні держави» [13]. Це обговорення свідчить про підозри, які існували в адміністрації США стосовно намірів Японії на Далекому Сході. Японія могла скористатися спільними союзницькими цілями для територіальної експансії. Тим більше, що вона перебувала в становищі, коли ніхто не міг їй в цьому зашкодити.

27 лютого під час зустрічі з послом Франції Ж. Жюссераном держсекретар Р. Лансінг отримав повідомлення від міністра закордонних справ Японії І. Мотоно. У ньому йшлося про безкорисливість намірів Японії та зобов'язання здійснювати військову інтервенцію до меж Азії – Уральських гір. Коментуючи це повідомлення, Р. Лансінг висловив сумнів стосовно доцільності протесту з боку Сполучених Штатів у випадку спрямування японських військ до Сибіру.

Самі ж вони не могли взяти участі в цій інтервенції, про що їх просили європейські союзники, через негативну позицію Сенату.

Того ж дня Р. Лансінг озвучив цю позицію британському послу лорду Редінгу. Оскільки японці в будь-якому випадку прагнуть ввести свої війська до Сибіру, на його думку, надання згоди союзними урядами на інтервенцію Японії мало слугувати для неї стримуючим фактором [19, с. 354–355].

Міністр закордонних справ Франції С. Пішон у розмові з послом США В. Г. Шарпом заявив, що події у Росії роблять необхідною окупацію Японією Владивостока протягом кількох днів. Він теж вважав, що японці могли здійснити інтервенцію без співпраці з іншими союзними урядами. Одним із можливих шляхів розвитку подій, на його думку, могла бути німецько-японська угода щодо розмежування сфер впливу в Росії, хоч В. Г. Шарп вважав такі прогнози надто нереалістичними [18, с. 58–60]. С. Пішон заявив, що уряд Франції не вживатиме ніяких дії стосовно інтервенції в Сибір, якщо вона буде здійснюватися без участі США.

Зміну позиції Сполучених Штатів в питанні японської інтервенції до Росії можна простежити з початку березня. У меморандумі до союзних держав від 1 березня, В. Вільсон не висловив заперечень проти інтервенції Японії. Водночас у ньому зазначалося, що уряд Сполучених Штатів «не вважав розумним» приєднатися до звернення урядів Антанти до японського здійснити інтервенцію до Сибіру. США прагнули зберегти дипломатичну свободу «задля дотримання справедливості по відношенню до союзників». Висловлювалась впевненість, що японські війська у Сибіру діятимуть як союзники Росії з метою захистити Сибір від вторгнення німецької армії й інтриг Німеччини. Питання про подальше становище Сибіру мало вирішуватися на мирній конференції [21, с. 498–499]. Радник Держдепартаменту Ф. Л. Полк спрямував цей Меморандум до урядів Великої Британії, Франції та Італії, проте не до Японії, що сталося через запізнення.

Після порад полковника Хауза 5 березня текст меморандуму було змінено, після чого його зміст було доведено до усіх союзних держав [21, с. 551, 553]. У новому меморандумі серед причин, які викликали потребу інтервенції, вказувалися анархія у Сибіру і значна загроза німецького вторгнення. Уряд Сполучених Штатів, поряд з урядами держав Антанти, довіряв виконання інтервенції Японії, проте доцільність цього ставилася під сумнів. Японія мала надати гарантії, що вона здійснюватиме дії, спрямовані проти Німеччини, як союзник Росії і в російських інтересах, і виконає рішення повоєнної мирної конференції. Інакше Четверний союз буде порівнювати японську інтервенцію

на сході з діями Німеччини на заході Росії. У випадку недотримання цих гарантій, дії Японії могли сприяти ворогам Росії і Російської революції, якій уряд Сполучених Штатів висловлював «велике співчуття» [21, с. 545].

Крім прагнення уникнути ситуації, коли Японія здійснить інтервенцію без порозуміння із союзниками, на позицію США мало вплив підписання 3 березня 1918 р. представниками більшовицького уряду Брест-Литовського миру з Четверними державами.

Напередодні укладення миру, у зв'язку з німецькою загрозою, Мурманська рада спрямувала 1 березня 1918 р. до Раднаркому запит стосовно можливості співпраці з представниками союзних місій, які перебували у Мурманську. 2 березня нарком з військових справ Л. Троцький відповів на цей запит, що Мурманська рада має прийняти будь-яку допомогу від союзників для протидії німцям [14, с. 45–46].

Після підписання Брест-Литовського миру, його потрібно було ратифікувати. Доки це не було зроблено, усе ще залишалася мінімальна можливість зберегти участь Росії у війні, в чому були зацікавлені всі держави Антанти.

5 березня 1918 р., за посередництва французького військового аташе Ж. Саддуля, Л. Троцький передав запит послу США Д. Френсіса щодо того, яку матеріальну і моральну допомогу можуть надати союзники радянському уряду у випадку невдалої ратифікації Брест-Литовського миру. Д. Френсіс через військового аташе Дж. Ругглза запевнив наркома, що у разі спротиву Росії наступу Центральних держав, він буде радити Держдепартаменту співпрацювати з радянським урядом [17, с. 392].

У зв'язку з укладенням більшовицьким урядом миру в Брест-Литовську японський уповноважений Т. Танака звернувся 7 березня до Держдепартаменту з повідомленням, у якому розглядалося три варіанти дій стосовно до Росії: 1) ставлення до неї як до ворога, 2) як до нейтральної держави, 3) невизнання Брест-Литовського миру, оскільки його підписав самопроголошений екстремістський уряд більшовиків, який союзники не визнавали [21, с. 584–585].

У відповіді В. Вільсона від 10 березня зазначалося, що несправедливо розглядати Росію як ворога чи нейтральну країну. Її потрібно було розглядати як союзника. Проте не існувало російського уряду, з яким можна було мати справу. На думку В. Вільсона, «так званий радянський уряд» не міг бути визнаний навіть де-факто, тому Сполучені Штати не визнали Брест-Литовського миру [21, с. 594–595].

З метою підтвердження дружнього ставлення до Росії та намірів допомоги в її демократичному розвитку, В. Вільсон та Е. Хауз вирішили надіслати лист IV Всеросійському з'їзду Рад, який мав відкритися 14 березня для ратифікації Брест-Литовського мирного договору. Лист адресувався російському народові через З'їзд Рад, а не з'їзду безпосередньо, щоб уникнути його трактування як визнання радянської влади [21, с. 597–598].

Цей лист, відправлений у Москву 11 березня, був написаний у такому ж дусі як і п. VI «Чотирнадцяти пунктів». Події в Росії у ньому описувалися словосполученням «боротьба за свободу» замість «революція». Про мир з Німеччиною не згадувалося взагалі. Зазначалося, що уряд Сполучених Штатів волів би надати пряму і ефективну допомогу народу Росії. На жаль, в умовах, які існували, він не міг цього зробити. Проте він прагнув скористатися для цього будь-якою можливістю, «яка принесе Росії повний суверенітет і незалежність у власних справах та повне відновлення її великої ролі в житті Європи й сучасного світу» [17, с. 395–396]. Лист В. Вільсона був оголошений на з'їзді Рад 15 березня. Наступного дня він ратифікував Брест-Литовську мирну угоду.

Висновки. Продовж листопада 1917 – лютого 1918 рр. позиція адміністрації В. Вільсона щодо більшовицького уряду в Петрограді залишалася невизначеною. З одного боку, США не визнали Раднарком і з'ясовували спроможність різних антибільшовицьких російських угруповань скинути його. З іншого боку, простежувалося прагнення американського уряду встановити неофіційні контакти і налагодити співпрацю з Петроградським урядом з метою не допустити виходу Росії з війни і краху східного фронту. Крім цього, потрібно було унеможливити отримання німцями військових запасів зі складів на Далекому Сході. Для їх охорони союзники обговорювали можливість військової інтервенції, і спонукали США взяти у ній участь. Американський уряд був проти, передусім через прогнозоване негативне її сприйняття народом Росії. Також він виступав проти інтервенції Японії, оскільки вважав, що під прикриттям спільних союзницьких цілей, Японія буде реалізовувати в Росії власні інтереси, включаючи територіальну експансію. В. Вільсон зняв заперечення проти японської інтервенції на Далекому Сході Росії лише після того, коли стало очевидно, що Японія все одно її здійснить, навіть без порозуміння з союзниками. Надання їй повноважень на таку інтервенцію, обумовлену певними вимогами, створювало обмеження для її дій, що відповідало інтересам Росії.

Зміна позиції адміністрації В. Вільсона стосовно японської інтервенції, яка виявилася на початку березня 1918 р., була обумовлена також підписанням Раднаркомом сепаратного миру з Четверним союзом. Після цього президент заявив, що США не визнають більшовицький уряд навіть де-факто, а отже й підписаний ним мирний договір. Незважаючи на негативне ставлення до більшовицького уряду, В. Вільсон продовжував ставитися до Росії як до союзниці й намагався уникнути рішень, які не відповідали інтересам її народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архив полковника Хауза. Избранное: в 2-х т. – Москва: АСТ, Астрель, 2004. – Т. 2. – 744 с.
2. Гончар Б.М. Держдепартамент США і початок Першої світової війни / Б.М. Гончар, Ю.Б. Гончар // Перша світова війна: історичні долі держав і народів (до 100-річчя від початку Першої світової війни): збірник наукових праць; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: Фенікс, 2015. – С. 63–71.
3. Городня Н.Д. Переговори держав Антанти з Українською Народною Республікою в кінці 1917 – на початку 1918 рр. [Електронний ресурс] / Н.Д. Городня // Європейські історичні студії. – 2015. – №2. – С. 161–176. – Режим доступу: <http://eustudies.history.knu.ua/vypusk-2.html> (Дата звернення: 10.10.2022). – Назва з екрана.
4. Городня Н.Д. Політика держав Антанти і США щодо державності України (1917–1919 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – «Всесвітня історія» / Н.Д. Городня; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 1996. – 24 с.
5. Городня Н.Д. Принцип національного самовизначення у формуванні нового світового порядку після Великої війни / Н.Д. Городня // Історичні і політологічні дослідження. – 2019. – № 1 (64). – С. 92–101.
6. Городня Н.Д. Російське питання на Паризькій мирній конференції у січні–лютому 1919 р. / Н.Д. Городня // Сторінки історії. – 2019. – №48. – С. 48–70.
7. Кірсенко М.В. Політика Сполучених Штатів у Першій світовій війні. / М.В. Кірсенко // Американська історія та політика. – 2017. – № 4. – С. 17–31.
8. Фісанов В.П. Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни) / В.П. Фісанов. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 261 с.
9. Черчилль В. Мировой кризис: в 5 т. [Электронный ресурс] / В. Черчилль. – М., Л.: Государственное военное издательство, 1932. – Т. 5. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/english/churchill2/index.html> (Дата обращения: 10.10.2022). – Название с экрана.
10. Carr B. The Lenin Plot: The Unknown Story of America's War against Russia / B. Carr. – Pegasus Books, 2020. – 400 p.
11. Davis D.E. The First Cold War: The Legacy of Woodrow Wilson in U.S.–Soviet Relations / D.E. Davis, E.P. Trani. – Columbia: University of Missouri Press, 2002. – 360 p.
12. Foglesong D.S. America's Secret War Against Bolshevism. U.S. Intervention and the Russian Civil War, 1917–1920 / D.S. Foglesong. – Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1995. – 386 p.
13. House Diaries [Electronic resource] // Yale University Library Digital Collections. – Mode of access: http://digital.library.yale.edu/digital/collection/1004_6/id/4733/rec/6 (Last access: 10.10.2022). – Title from the screen.
14. Kennan G.F. Soviet–American Relations, 1917–1920: in 2 vol. / G.F. Kennan. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1958. – Vol. 2. The Decision to Intervene. – 541 p.

15. McFadden D. *Alternative Paths: Soviets and Americans, 1917–1920* / D. McFadden. – N.Y.: Oxford University Press, 1993. – 448 p.
16. Moffat I. C. D. *The Allied Intervention in Russia, 1918–1920: The Diplomacy of Chaos* / I. C. D. Moffat. – London: Palgrave Macmillan, 2015. – 317 p.
17. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS). 1918. Russia: in 3 vol.* – Washington, D.C.: Government Printing Office, 1931. – Vol. 1. – 754 p.
18. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS). 1918. Russia: in 3 vol.* – Washington, D.C.: GPO, 1932. – Vol. 2. – 887 p.
19. *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. Lansing Papers. 1914–1920: in 2 vols.* – Washington, D.C.: GPO, 1939–1940. – Vol.2. – 920 p.
20. *Papers of Woodrow Wilson: in 69 vols. /ed. by A. S. Link. 1966–1994.* – Princeton, NJ, 1984. – Vol. 45. – 656 p.
21. *Papers of Woodrow Wilson: in 69 vols. /ed. by A. S. Link. 1966–1994.* – Princeton, NJ, 1984. – Vol. 46. – 682 p.
22. *Papers of Woodrow Wilson: in 69 vols. /ed. by A. S. Link. 1966–1994.* – Princeton, NJ, 1984. – Vol. 47. – 680 p.
23. Poole DeWitt C. *An American Diplomat in Bolshevik Russia* / DeWitt C. Poole. – Madison, WI & London: University of Wisconsin Press, 2014. – 332 p.
24. *Russia in War and Revolution: General William V. Judson's Accounts from Petrograd, 1917–1918.* – The Kent State University Press, 1998. – 350 p.
25. Unterberger B.M. *America's Siberian Expedition, 1918–1920* / B.M. Unterberger. – Durham, NC: Duke Univ. Press, 1956. – 271 p.

References:

1. *Arhiv polkovnika Hauza. Izbrannoje* (2004). (T. 2). Moskva: ACT, Astrel'. [In Russian].
2. Gonchar, B. M., & Gonchar, Ju. B. (2015). Derzhdepartament SShA i pochatok Pershoji svitovoji vijny. *Persha svitova vijna: istorychni doli derzhav i narodiv (do 100-richcha vid pochatku Pershoji svitovoji vijny)* (s. 63–71). Kyiv: Feniks [In Ukrainian].
3. Gorodnia, N.D. (2015). Peregovory derzhav Antanty z Ukrajins'koju Narodnoju Respublikoju v kintsi 1917 – na pochatku 1918 rr. *Jevropejs'ki istorychni studii'*, 2, 161–176. Retrieved from: <http://eustudies.history.knu.ua/vypusk-2.html> [In Ukrainian].
4. Gorodnia, N.D. (1996). *Politika derzhav Antanty i SShA shhodo derzhavnosti Ukrainy (1917–1919 rr.)*: Avtoref. dys. ... kand. istor. nauk. Kyivs'kyj natsional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. [In Ukrainian]
5. Gorodnia, N.D. (2019). Pryncyp natsional'nogo samovyznachennja u formuvanni novogo svitovogo poriadku pislia Velykoji vijny. *Istorychni i politologichni doslidzhennja*, 1 (64), 92–101. [In Ukrainian].
6. Gorodnia, N.D. (2019). Rosijs'ke pytannja na Paryz'kij myrnyj konferentsii u sichni–liutomu 1919 r. *Storinky istorii*, 48, 48–70 [In Ukrainian].
7. Kirsenko, M. V. (2017). Polityka Spoluchenyh Shtativ u Pershij svitovij vijni. *Amerikans'ka istorija ta polityka*, 4, 17–31. [In Ukrainian].
8. Fisanov, V.P. (1999). *Prograne superyntstvo (SShA ta Avstro-Ugorshhyna u Central'nij Yevropi v roky Pershoji svitovoji vijny)*. Chernivtsi: Zoloti litavry. [In Ukrainian].
9. Cherchyll, V. (1932). *Myrovoj krizis*. (T. 5). Moskva; Leningrad: Gosudarstvennoje voennoje izdatel'stvo. Retrieved from: <http://militera.lib.ru/memo/english/churchill2/index.html> [In Russian].
10. Carr, B. (2020). *The Lenin Plot: The Unknown Story of America's War Against Russia*. Pegasus Books. [In English].
11. Davis, D.E., & Trani, E.P. (2002). *The First Cold War: The Legacy of Woodrow Wilson in U.S.–Soviet Relations*. Columbia: University of Missouri Press. [In English].

12. Foglesong, D. S. (1995). *America's Secret War Against Bolshevism. U.S. Intervention and the Russian Civil War, 1917–1920*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press. [In English].
13. *House Diaries*. Yale University Library Digital Collections. Retrieved from: http://digital.library.yale.edu/digital/collection/1004_6/id/4733/rec/6 [In English].
14. Kennan, G. F. (1958). *The Decision to Intervene. Soviet–American Relations, 1917–1920*. (Vol. 2). Princeton, NJ: Princeton University Press. [In English].
15. McFadden, D. (1993). *Alternative Paths: Soviets and Americans, 1917–1920*. N.Y.: Oxford University Press. [In English].
16. Moffat, I.C.D. (2015). *The Allied Intervention in Russia, 1918–1920: The Diplomacy of Chaos*. London: Palgrave Macmillan. [In English].
17. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS): 1918. Russia*. (1931). (Vol. 1). Washington; D.C.: Government Printing Office. [In English].
18. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS). 1918. Russia*. (1932). (Vol. 2). Washington; D.C.: Government Printing Office. [In English].
19. *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. Lansing Papers. 1914–1920*. (1940). (V. 2). Washington; D.C.: Government Printing Office. [In English].
20. Link, A. S. (Ed.). (1984). *Papers of Woodrow Wilson*. (Vol. 45). Princeton, N. J.: Princeton University Press. [In English].
21. Link, A. S. (Ed.). (1984). *Papers of Woodrow Wilson*. (Vol. 46). Princeton, N. J.: Princeton University Press. [In English].
22. Link, A. S. (Ed.). (1984). *Papers of Woodrow Wilson*. (Vol. 47). Princeton, N. J.: Princeton University Press. [In English].
23. *Russia in War and Revolution: General William V. Judson's Accounts from Petrograd, 1917–1918*. (1998). The Kent State University Press. [In English].
24. Poole DeWitt, C. (2014). *An American Diplomat in Bolshevik Russia*. Madison, WI & London: University of Wisconsin Press. [In English].
25. Unterberger, B. M. (1956). *America's Siberian Expedition, 1918-1920*. Durham, NC: Duke University Press. [In English].

Nataliya Gorodnia,

Dr. Habil. (History), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Valentyn Zatsypilo,

Master's Student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**DEVELOPMENT OF THE W. WILSON ADMINISTRATION'S POSITION
ON BOLSHEVIK RUSSIA (NOVEMBER 1917 – MARCH 1918)**

Annotation. *This article intends to highlight the Wilson administration's position on the Russian Bolshevik government and the development of a new U.S. policy toward Russia from November 1917, the time of the Bolshevik coup in Petrograd, to March 1918, when Soviet Russia ratified the separate Brest-Litovsk peace treaty with the Quadruple Alliance.*

During November 1917 – February 1918, the Wilson administration's position on the Bolshevik government in Petrograd remained uncertain. On the one hand, the United States did not recognize this government, the Council of People's Commissars, and was trying to find out the ability of Russian anti-Bolshevik groups to overthrow it. On the other hand, the American government

wanted to establish informal contacts and cooperation with the Petrograd government to prevent Russia's withdrawal from the war and the collapse of the Eastern Front.

In addition, it was necessary to prevent the Germans from obtaining military supplies from warehouses in the Russian Far East. To protect them, the Allies discussed the possibility of military intervention and encouraged the United States to take part in it. The American government rejected this possibility, primarily because of the predicted negative perception of it by the people of Russia. The U.S. also opposed Japanese intervention because believed that under the guise of common allied goals, Japan would pursue its interests in Russia, including territorial expansion.

The change in the position of the Wilson administration regarding the Japanese intervention became apparent in early March 1918. Woodrow Wilson withdrew his objections to the Japanese intervention in the Russian Far East only after it became obvious that Japan would carry it out anyway. The authority for such an intervention, given to Japan by the Allies, created certain requirements and restrictions on Japanese actions, which were in Russia's interests. The shift in the U.S. position was also caused by the signing of a separate peace with the Quadruple Alliance by the Russian Bolshevik government. After that, the President stated that the U. S. did not recognize this government even *de facto*, and therefore the peace treaty signed by it.

However, despite the negative attitude to the Bolshevik government, W. Wilson continued to treat Russia as an ally and tried to avoid decisions that did not meet the interests of Russia's people.

Key words: the United States, foreign policy, Soviet Russia, Woodrow Wilson administration, Japanese intervention, World War I.

Надійшла до редколегії 10.07.2022

Олег Купчик,

канд. іст. наук, доц.,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна**ЗВ’ЯЗКИ КДУ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА З ОСВІТНІМИ Й НАУКОВИМИ
УСТАНОВАМИ КРАЇН ЗАХОДУ (1944–1975 РР.)**

Анотація. У статті розкрито міжнародне співробітництво Київського Державного Університету імені Тараса Шевченка з науковими й освітніми установами країн Заходу в 1944–1975 роках. Зауважено, що в період завершення Другої світової війни (1944–1945 рр.) налагодження Київським університетом зв’язків з освітніми й науковими установами країн Заходу було не можливе через відбудову міста й самого університету. А у період повоєнної відбудови (1946–1950 рр.) до згаданих проблем додалось радянсько-західне протистояння, яке тоді переросло у «Холодну війну».

Проте ліберальні суспільно-політичні зміни в СРСР, пов’язані з десталінізацією (1953–1956 рр.) і хрущовською «відлигою» (1956–1964 рр.) позитивно вплинули на міжнародну діяльність радянської вищої школи й КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Вказано, що із середини 1950-х років Київський університет з візитами почали відвідувати делегації і окремі вчені Франції, Австрії, Бельгії, Швеції. З другої половини 1950-х років Київський університет для читання лекцій і виголошення наукових доповідей відвідували викладачі й науковці з Фінляндії, Великої Британії, а також керівники компартій, представники студентських і профспілкових організацій країн Заходу.

Щоправда нереалізованими в 1959–1960 роках залишились плани щодо викладання викладачами КДУ ім. Т. Г. Шевченка у вузах Великої Британії. Зате відтоді викладачі й науковці Київського університету активно брали участь у міжнародних наукових заходах, які проходили в країнах Заходу (Мадрид, Париж, Лондон, Відень, Стокгольм). Окремі викладачі проходили стажування у вузах Італії, Франції, Великої Британії. В цих країнах також стажувались студенти. Здебільшого це були студенти старших курсів філологічного факультету, які вивчали іноземні мови.

Зазначено, наукові праці викладачів КДУ ім. Т. Г. Шевченка публікувались за кордоном, серед них праці професора Митропольського Ю. О. (в Парижі), професора Всехсвятського С. К. (у Великій Британії і Бельгії), професора Білецького А. О. (у Греції), професора Маринича О. М. (у Великій Британії і Швеції). Науковці Київського університету працювали з колегами із університетів і наукових установ Заходу над спільними науковими темами.

Розпочатий ще на початку 1950-х років міжнародний книгообмін КДУ ім. Т. Г. Шевченка станом на 1 липня 1965 р. стало проводити з такими університетами як Тейлор-Інститут при Оксфордському університеті, Університет м. Осло, Математичний інститут при Боннському університеті, Льєжський (Бельгія), Безансонський і Канський (Франція) університети, а також академіями наук Данії, Ірландії.

Настання наприкінці 1960-х років у відносинах Заходу та СРСР міжнародної «розрядки» позитивно позначилось на зв’язках КДУ ім. Т. Г. Шевченка із країнами Заходу. Чисельність їх молоді в Київському університеті надалі зростала. Так якщо в 1969 році в університеті навчалось по одному представнику бельгійцю і французу, то станом на 1 січня 1975 р. в університеті навчалось уже 60 студентів із «капкраїн».

У свою чергу, не вивченою залишається співпраця КДУ ім. Т. Г. Шевченка з освітніми й науковими установами країн Заходу у 1975–1991 рр. Проте це предмет уже наступного наукового дослідження.

Ключові слова: візит, делегація, конференція, книгообмін, лекція, студент, університет.

Постановка проблеми. Наука й освіта покликані забезпечувати розвиток суспільства. Наукові знання допомагають йому знаходити відповіді на поставлені актуальні завдання та способи долати складні проблеми. А вища освіта має на основі наукових знань готувати кваліфікованих фахівців, які задовольняють потреби суспільства.

Провідні ж держави світу використовують наукову й освітню співпрацю з іноземними країнами для утвердження власного міжнародного авторитету. Не вирізнявся у цьому після Другої світової війни Радянський Союз. Натомість для УСРР, з її формально поновленою в 1944 році міжнародною правосуб'єктністю, це дало можливість відновити власну зовнішню діяльність, припинену на початку 1920-х років, після утворення СРСР. Очевидно, що міжнародну правосуб'єктність УСРР Кремль поновив, керуючись власними політичними розрахунками, а саме наміром мати якнайбільше представників комуністичних країн в утвореній Організації Об'єднаних Націй. Про будь-яку самостійність УСРР в сфері зовнішньої політики годі було сподіватись. Проте, це дозволило УСРР (хоча й під контролем Кремля) встановити міжнародні науково-освітні зв'язки з науковими й освітніми закладами Західної Європи. І виконання цього завдання було покладено головне на Київський Державний Університет ім. Т. Г. Шевченка.

Аналіз джерел і літератури. Прикметно, що у радянській час були описані лише окремі епізоди співпраці Київського Державного Університету ім. Т. Г. Шевченка з науковими установами й вузами країн Західної Європи в 1944–1974 роках. Вони подані у виданнях, присвячених історії Університету [4–8]. У свою чергу, сучасні українські науковці також не здійснили комплексного дослідження зв'язків КДУ ім. Т. Г. Шевченка з науковими установами й вузами країн Західної Європи у зазначений період [3]. Попри те, можливість розв'язання цієї наукової проблеми забезпечене джерельною базою, а саме «Текстовими звітами про учбову та науково-дослідну роботу університету» й матеріалами газети «За радянські кадри».

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб комплексно дослідити зв'язки Київського Державного Університету ім. Т. Г. Шевченка з науковими й освітніми установами країн Заходу в контексті їх відносин з СРСР у 1944–1974 роках. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати такі завдання, а саме: висвітлити зв'язки КДУ ім. Т. Г. Шевченка з науковими

установами країн Заходу, а також розкрити зв'язки КДУ ім. Т. Г. Шевченка з вузами країн Заходу в сфері освіти.

Основний матеріал. Очевидно, що у період завершення Другої світової війни 1944–1945 рр. [9, арк. 27; 10, арк. 64] налагодження КДУ ім. Т. Г. Шевченка зв'язків з науковими й освітніми закладами Західної Європи було неможливим. Студенти і викладачі університету тоді тяжко працювали, розчищаючи й відбудовуючи місто, відновлювали роботу університету. У період повоєнної відбудови 1946–1950 років [11-15] до згаданих проблем додалось радянсько-західне протистояння, яке тоді переросло у «Холодну війну».

Та подальші ліберальні суспільно-політичні зміни в СРСР, пов'язані з десталінізацією (1953–1956 рр.) і хрущовською «відлигою» (1956–1964 рр.) вочевидь позитивно вплинули на міжнародну діяльність радянської вищої школи й КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Підтверджує це те, що з середини 1950-х років Київський університет почали відвідувати як делегації, так і окремі учені з країн Західної Європи. Так у березні 1955 року в університеті з візитом побували спочатку французькі учені, а потім профспілкові діячі. В березні 1956 року університет відвідали австрійські науковці, а у серпні ц.р. бельгійський науковець [16, арк. 213; 17, арк. 231; 18, арк. 234; 19, арк. 231].

В 1956 році КДУ ім. Т. Г. Шевченка відвідала чисельна шведська делегація викладачів і студентів. Вона зустрілась з ректором університету, який відповів на її запитання, що стосувались організації навчальної роботи, вивчення іноземних мов, виплати студентських стипендій. Шведським студентам організували зустріч з радянськими студентами. Їм провели екскурсії в ботанічному саду і зоологічному музеї, катером по Дніпру, а у кінозалі університету продемонстрували зняті в університетській кіностудії документальні короткометражні фільми «Наш університет», «Факультет дружби», «Університет імені Великого Кобзаря», «Літні канікули». Шведи оглянули також виставку художніх творів. Наприкінці візиту їм подарували пам'ятні сувеніри, серед яких фотоальбом «Київ» [37].

Надалі щороку академічні делегації з країн Західної Європи все частіше відвідували КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Цього ж року в університеті побував професор Лестерського університету (Великобританія) Моріс Хуккем. Для студентів і викладачів він прочитав лекцію на тему «Деякі проблеми економіки Англії» [20, арк. 108].

У 1958 році КДУ ім. Т. Г. Шевченка відвідала очолювана ректором професором Жаном делегація Брюссельського університету (Бельгія). В

1960 році з доповіддю на тему «Науково-дослідні роботи з фізики в університетах» перед студентами і викладачами виступив фінський професор В. Хові. Цього ж року з доповіддю на тему «Деякі питання інфрачервоної спектроскопії» в університеті виступив британський професор Дж. Конн [22, арк. 161; 24, арк. 163].

Тоді КДУ ім. Т. Г. Шевченка активно відвідували делегації громадських і партійних організацій країн Заходу. Серед них слід виокремити візит делегації Комуністичної партії Великобританії з головою Гаррі Поллітом. Разом із Г. Поллітом університет тоді провідали Генеральний секретар Національної Комуністичної Робітничо-Прогресивної партії Канади Тім Бак і член виконкому партії Іван Бойчук. Під час зустрічі зі студентами-чотирикурсниками англійської філології Гаррі Полліт звернувся до них з повчальними словами: «З 11 років я почав працювати і не зміг здобути вищої освіти. Ви знаєте англійську мову краще, ніж я, бо Ви маєте чудову можливість вчитись. У Вашому віці я не мав змоги вчитись. Ви маєте чудову можливість здобувати освіту. Для цього Вам створені прекрасні умови» [36].

Сталими стали відвідини КДУ ім. Т. Г. Шевченка делегаціями студентських організацій вузів країн Заходу. В 1960-ті – першій половині 1970-х років університет часто відвідували делегації Студентського об'єднання університету м. Тампере (Фінляндія) [1].

Надалі перед студентами й викладачами КДУ ім. Т. Г. Шевченка з лекціями успішно виступили ректори університетів професори К. Коусон (Велика Британія), Вайне Хові (Фінляндія), Ж. І. Беловаль (Франція) та ін. Кілька лекцій для студентів-біологів і наукових співробітників університету прочитав лауреат Нобелівської премії професор Е. Хакслі (Велика Британія). Кілька років для студентів-перекладачів французьку мову викладав Е. Крюба (Франція). Запрошений з Віденського університету (Австрія) професор Д. Ермакора читав лекції для студентів і викладачів юридичного факультету. Викладання спецкурсів у цей час стало новою та ефективною формою співпраці із вузами країн Заходу [21, арк. 112; 23, арк. 234].

Науково-педагогічні працівники КДУ ім. Т. Г. Шевченка за запрошенням приймаючої сторони отримували службові відрядження у вузи країн Заходу. Щоправда нереалізованими залишились плани щодо читання лекцій в 1959 році у вузах Великої Британії колективом викладачів Київського університету в складі: професора Руденка Ф. А. (про проблеми формування підземних вод, питання загальної гідрології, режим і ресурси підземних вод), доцента Куликовського В. К. (про геохімію елементів у зоні окислення сульфідних руд,

магнітні процеси рудоутворення), професора Голика А. З. (про критичні явища у чистих речовинах і розчинах), професора Біброва А. Т. (про економічну географію України), доцента Маринича А. М. (про фізична географію європейської частини СРСР), доцента Шимко-Шмач П. В. (про підготовку і проведення «жовтневої революції») і професора Парасюк О. С. (із загальної математики).

Подібне повторилось й у наступному 1960 році, коли до британських вузів так і не поїхали читати лекції: зав. кафедри загального мовознавства і класичної філології, професор Білецький А. О. (про загальну лінгвістику), доцент кафедри державного і міжнародного права Коростаренко М. К. (про міжнародне право), завідувач кафедри політекономії, професор Кухаренко Л. І. і доцент цієї ж кафедри Чухно А. А. (з економіки), член-кореспондент АН УРСР, професор Парасюк О. С. (з квантової математики), зав. кафедри загальної астрономії, професор Всехсвятський С. К. і доцент цієї ж кафедри Богородський О. Ф. (з астрономії) [24, арк. 178; 25, арк. 157].

Зате викладачі КДУ ім. Т. Г. Шевченка, виступаючи з доповідями, активно брали участь у міжнародних наукових заходах, які організовували вузи й наукові установи країн Заходу. Серед них слід відзначити доповідь у Мадриді в 1957 році доктора геологічних наук, професора Заморія П. К. на V Міжнародному конгресі з вивчення четвертинного періоду. Варто також відзначити виступи в Парижі 1959 році доктора філологічних наук, професора Білецького Ф. М. і доцента Чернишової Т. М. на I Міжнародному конгресі неоеоліністів. Водночас слід згадати про доповіді професора Маркевича Г. Д. на Міжнародному зоологічному конгресі (Лондон), професора Фердмана Д. Л. на II Міжнародній конференції ООН з мирного використання атомної енергії (Відень). Успішно тоді з доповідями на конференції у Великій Британії виступили доктори фіз.-мат. наук, професори Руденко Ф. М. та Голик О. З. [24, арк. 176]

Серед учасників від КДУ ім. Т. Г. Шевченка міжнародних конференцій, які відбулись у вузах й наукових установах країн Заходу у 1960 році, варто виокремити доповіді доктора фіз.-мат. наук, зав. кафедри астрономії, професора Всехсвятського С. К. на астрофізичному симпозіумі, який організував Астрофізичний інститут при Льежському університеті (Бельгія) і докт. істор. наук, зав. кафедри історії УРСР, професора Лаврова А. П. на XI-му історичному конгресі у Стокгольмі (Швеція) [25, арк. 158].

Із учасників від КДУ ім. Т. Г. Шевченка на міжнародних заходах в країнах Заходу, які відбулись в першій половині 1960-х років, слід виокремити участь

ректора, академіка Швеця І. Т. у нараді експертів Міжнародної Асоціації Університетів у Парижі з питань удосконалення структури університетів, проректора, професора Жмудського О. З. – на конференції у Відні з мирного використання атомної енергії. Проректор з навчальної роботи, доцент Цветков Г. М. у Лондоні взяв участь в XI конгресі Міжнародної асоціації професорів і викладачів університетів [26, арк. 154; 27, арк. 207].

Серед наукових доповідей варто відзначити виступи професора Богача П. Г. на XXII і XXIII міжнародних конгресах фізіологічних наук в Голландії, професора Маринича О. М. на конгресі географів у Великій Британії. Водночас варто виокремити наукову доповідь доцента Лисиченка В. К. «Про стан програмованого навчання і використання навчальних машин в процесі навчання в Київському університеті» на міжнародному симпозиумі у Великій Британії [28, арк. 209].

Більше того, на середину 1960-х років викладачі КДУ ім. Т. Г. Шевченка проходили стажування у вузах країн Заходу. Лише в 1964/1965 навчальному році це були асистенти Ю. В. Бобир (в Італії), Ю. В. Воробйов (у Великій Британії), В. А. Чуйчук (у Франції) [29, арк. 204; 30, арк. 214; 31, арк. 226].

Надалі чисельність науково-педагогічних і наукових працівників КДУ ім. Т. Г. Шевченка, які стажування у вузах і наукових установах країн Заходу, лише зростала. Серед них був фізик доцент Федорченко А. М., який після стажування у Франції отримав нову кваліфікацію теоретика в області фізики плазми, а також розробив спецкурс і опублікував низку наукових статей з теорії розповсюдження хвиль у плазмі з нелінійних явищ у плазмі. Ефективним було стажування в Мілані фізика доцента Бобиря В. В. Корисним було стажування у Великій Британії декана факультету іноземних мов доцента Близниченко М. В. та працівників факультету, викладачів англійської мови, доцента Корольової М. Р., Лапоногової Н. А., Волик А. В. Користь принесло стажування у Франції доцента фізичного факультету Федорченко А. М. А з другої половини 1960-х років окремі викладачі Київського університету проходили вже 10-ти місячне стажування у вузах країн Заходу.

Студенти КДУ ім. Т. Г. Шевченка також стажувались в країнах Заходу. Здебільшого це були студенти філологічного факультету. Наприклад, студенти спеціальності «англійська мова», які проходили стажування у Великій Британії. Натомість в Київському університеті активно стажувались французькі науковці та викладачі [32, арк. 229].

У свою чергу, важливо, що наукові праці професора кафедри диференціальних рівнянь члена-кореспондента Митропольського Ю. О. були

опубліковані в Парижі. А результати наукових досліджень завідувача кафедри астрономії професора Всехсвятського С. К. публікувались у Великій Британії та Бельгії, професора Білецького А. О. – у Греції, професора Маринича О. М. – у Великій Британії і Швеції.

Науково-педагогічні й наукові працівники КДУ ім. Т. Г. Шевченка разом із колегами з вузів і наукових установ країн Заходу працювали над спільними науково-дослідними темами. Серед них слід виділити професора Всехсвятського С. К., який із ученими з Інституту Астрофізики (Париж, Франція) досліджував тему «Вивчення динаміки речовини у короні Сонця». Натомість професор геологічного факультету Ейнор О. Л. разом із французькими та британськими геологами досліджував тему «Еталонна складова кам'яновугільної системи світу» [33, арк. 212].

Окрім цього, професор Новиков Б. Г. у Парижі ознайомлювався з роботою лабораторію гістофізіології, доцент кафедри англійської мови Близниченко М. В. у Лондоні ознайомлення з роботою курсів із вивчення англійської мови. А доцент кафедри нової історії і міжнародних відносин Джеджула А. О. у Франції збирав матеріали для докторської дисертації «Боротьба французького народу проти німецько-фашистських окупантів в період Другої Світової війни». Натомість професор Джеджула К. О. на основі зібраних у Франції матеріалів підготував викликала монографію «Росія і Велика Французька буржуазна революція XVIII ст.».

Розпочатий ще на початку 1950-х років міжнародний книгообмін КДУ ім. Т. Г. Шевченка до кінця цього десятиліття проводив з науковими установами таких країн Заходу Бельгія, Велика Британія, Голландія, Данія, Франція. Активно цей книгообмін проводився з такими установами як Російський відділ Тейлор-Інституту, Департамент наукових досліджень (Великобританія), Королівською бібліотекою (Бельгія), Слов'янським відділом університету міста Хельсінкі (Фінляндія), Управлінням документації (Франція), а також з академіями наук Данії, Ірландії [2].

Станом на 1 липня 1965 р. КДУ ім. Т. Г. Шевченка проводив постійний міжнародний книгообмін з такими університетами як Тейлор-Інститут при Оксфордському університеті, Університет м. Осло, Математичний інститут при Боннському університеті, Льєжський (Бельгія), Безансонський і Канський (Франція) університети, а також академіями наук Данії, Ірландії і низкою наукових товариств [30, арк. 212; 31, арк. 223].

Окрім цього, КДУ ім. Т. Г. Шевченка почав отримувати низку цінних періодичних видань з фізико-математичних, технічних і природничих наук.

Серед них, наприклад, видання Базельського географічного товариства (Швейцарія), «Вісті Академії наук у Геттінгені. Серія Математика та фізика» (ФРН), «Вісник Департаменту наукових і промислових досліджень у Лондоні» (Велика Британія). Київському університету дарували енциклопедичні видання, зокрема 24-томну енциклопедію «Британіка». У свою чергу, університет надсилав у наукові установи і вузи країн Заходу комплекти «Вісника» і «Наукових записок» [34, арк. 173].

На запрошення університетів країн Заходу представники КДУ ім. Т. Г. Шевченка брали участь в урочистостях, присвячених святкуванню ювілеїв з дня їх заснування. Так в 1960 році делегація КДУ ім. Т. Г. Шевченка брала участь у святкуванні 400-річчя Лілльського університету (Франція).

КДУ ім. Т. Г. Шевченка щороку надсилав вузам країн Заходу, з якими тісно співпрацював, новорічні привітання. У свою чергу, отримував привітання від них. Київський університет вітав з ювілеями відомих політичних діячів (наприклад, Генерального секретаря Французької комуністичної партії М. Тореза та ін.).

З другої половини 1960-х років налагодження відносин з іноземними вузами відбувалось вже відповідно до двосторонніх угод про наукове і культурне співробітництво. Тому тривали переговори про укладення аналогічних угод з університетами Тулузи (Франція), Афіньським університетом (Греція). На рівні контактів відбувались відносини з Манчестерським університетом (Великобританія) [6, С. 177–178].

Настання наприкінці 1960-х років у відносинах Заходу та СРСР міжнародної «розрядки» стало політичним підґрунтям для подальшого й більш ефективного розвитку взаємовідносин між ними у сфері освіти й науки. Очевидно, що це мало позитивно позначитись на зв'язках КДУ ім. Т. Г. Шевченка із вузами й науковими установами країн Заходу. Щоправда із студентської молоді країн Заходу, яка б навчалась в КДУ ім. Т. Г. Шевченка, були лише окремі особи. Станом на 1969 рік на профільних факультетах університету навчалось по одному представнику Бельгії та Франції [33, Арк. 223]. Їх чисельність надалі поступово зростала і станом на 1 січня 1975 р. в університеті навчалось уже 60 студентів із 9 «капкраїн». Тоді навчалось також 95 аспірантів із 19 «капкраїн» [35, Арк. 116 а].

Співпрацювали й у інших напрямках роботи. Так ще на початку 1960-х років обчислювальний центр Київського університету сконструював електронну машину БМРТ-1 для розрахунку тканини перед розкромом. В

1963 році ця машина була запатентована у Великій Британії, ФРН та Італії. А підготовлені викладачами Підготовчого факультету для іноземних громадян підручники і навчальні посібники з російської мови були куплені британськими університетами.

Прикметно, що найбільш знаних викладачів КДУ ім. Т. Г. Шевченка обирали почесними докторами вузів й іноземними членами академій наук країн Заходу. Серед них академік, професор механіко-математичного факультету Митропольський Ю. А., якого обрали почесним членом Болонської академії наук (Італія). У свою чергу, окремі викладачі університету працювали у міжнародних організаціях, які знаходились у країнах Заходу. До них належить доцент О. К. Єременко, який працював експертом ЮНЕСКО у Женеві.

Відзначимо, що у 1975 році КДУ ім. Т. Г. Шевченка відвідали 220 учених із країн Заходу. Це підтверджувало інтерес західноєвропейських вищих навчальних закладів та наукових установ до Київського університету. Але перешкоджала розвитку відносин у співпрацю радянська політична кон'юнктура. Київський університет цього ж року відрядив до вузів і наукових установ краї Заходу лише 12 викладачів і науковців. Настання ж «розрядки» у відносинах СРСР та Заходу мало позитивно вплинути на розвиток зв'язків КДУ ім. Т. Г. Шевченка із західноєвропейськими вищими навчальними закладами та науковими установами. Проте це предмет уже подальшого наукового дослідження [35, арк. 114].

Таким чином, у завершальний 1944–1945 років період Другої світової війни налагодження КДУ ім. Т. Г. Шевченка відносин з освітніми й науковими закладами країн Заходу було неможливим. Викладачі й студенти університету тяжко працювали, відновлюючи як місто, так і сам університет. У період повоєнної відбудови до згаданих проблем додалось радянське-західне протистояння, яке тоді переросло у «Холодну війну».

Та подальші ліберальні суспільно-політичні зміни в СРСР, пов'язані з десталінізацією (1953–1956 рр.) і хрущовською «відлигою» (1956–1964 рр.) позитивно вплинули на міжнародну діяльність як радянської вищої школи, так і КДУ ім. Т. Г. Шевченка, зокрема. Із середини 1950-х років Київський університет розпочали відвідувати викладачі й вчені освітніх і наукових закладів країн Заходу. Надалі це були представники Франції, Австрії, Бельгії, Швеції, Великої Британії. В 1960-х – першій половині 1970-х років Київський університет періодично відвідували делегації викладачів і студентів Університету м. Тампере (Фінляндія).

У свою чергу, ще з другої половини 1950-х років викладачі й науковці КДУ ім. Т. Г. Шевченка брали участь у міжнародних наукових заходах, що проходили на території країн Заходу (Мадрид, Париж, Лондон, Відень, Льєж, Стокгольм, Амстердам). Щоправда в 1959–1960 роках нереалізованими залишились плани щодо читання лекцій у вузах Великої Британії викладачами Київського університету. Але із середини 1960-х років вони проходили стажування у французьких, італійських і британських закладах вищої освіти й наукових установах. Натомість в Київському університеті стажувались французькі викладачі й вчені.

Настання наприкінці 1960-х років міжнародної «розрядки» у відносинах країн Заходу та СРСР стало політичним підґрунтям для поглиблення їх співпраці у сфері освіти й науки. Це сприяло тому, що Київський університет активізував зв'язки з вузами й науковими установами Заходу.

До середини 1970-х років КДУ ім. Т. Г. Шевченка налагодив міжнародний книгообмін з Російським відділом Тейлор-Інституту при Оксфордському університеті, британським Департаментом наукових досліджень, бельгійською Королівською бібліотекою, Слов'янським відділом університету міста Хельсінкі, французьким Управлінням документації, Університетом міста Осло, Математичним інститутом при Боннському університеті, Льєжським, Безансонським і Канським університети, академіями наук Данії та Ірландії.

Тоді КДУ ім. Т. Г. Шевченка вів переговори про укладення двосторонніх угод про наукове і культурне співробітництво з Тулузьким і Афіньським університетами. Чисельність молоді з країн Заходу, яка навчалась в Київському університеті, була незначною, але постійно зростала. Станом на 1 січня 1975 р. в університеті навчалось 60 студентів із 9 «капкраїн» і 95 аспірантів із 19 «капкраїн».

Надалі участь СРСР у Нараді з безпеки і співробітництва у Європі та укладення ним Гельсінського заключного пакту (1975 р.) мала стати політичним підґрунтям для подальшого й більш ефективного розвитку між Заходом і СРСР відносин в сфері освіти й науки. Безумовно, що власне місце у цьому процесі обійняв Київський Державний Університет ім. Т. Г. Шевченка. Проте це предмет вже наступного дослідження.

Список використаних джерел і літератури:

1. Візит дружби // Київський університет. – 1969. – 10 груд.
2. Зростає книжковий обмін // За радянські кадри. – 1959. – 16 верес.
3. Історія Київського університету: монографія / Кер. авт. кол. В. Ф. Колесник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – 895 с.

4. Історія Київського університету / Ред. кол.: О. З. Жмудський (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во Київського університету, 1959. – 628 с.
5. Київський ордена Леніна Державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Довідник / За ред. доц. Г. Цветкова. – К.: Вид-во КДУ, 1961. – 132 с.
6. Київський університет за 50 років радянської влади / Ред. кол.: І. Т. Швець та ін. – К.: Вид-во Київ. у-ту, 1967. – 191 с.
7. Київський університет імені Тараса Шевченка: Сторінки історії і сьогодення / Заг. ред. В. В. Скопенко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 1984. – 285 с.
8. Киевский университет 1834–1984 / Под ред. М. У. Белого. – Киев: Изд-во Киев-го ун-та, 1984. – 203 с.
9. Текстовий звіт про учбову та наукову роботу університету за 1944/1945 н/р. – Державний архів міста Києва (далі – ДАК). – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. – Спр. 34. – 29 арк.
10. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1945/1946 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 46. – 178 арк.
11. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1946/1947 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 57. – 191 арк.
12. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1947/1948 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 67. – 223 арк.
13. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1948/1949 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 82. – 207 арк.
14. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1949/1950 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 99. – 236 арк.
15. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1950/1951 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 116. – 347 арк.
16. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1951/1952 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 134. – 225 арк.
17. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1952/1953 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 155. – 244 арк.
18. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1953/1954 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 175. – 249 арк.
19. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1954/1955 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 205. – 244 арк.
20. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1955/1956 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 264. – 123 арк.
21. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховну роботу університету за 1956/1957 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 123 арк.
22. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1957/1958 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 292. – 187 арк.
23. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1958/1959 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 315. – 246 арк.
24. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1959/1960 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 341. – 187 арк.
25. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1960/1961 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 371. – 169 арк.
26. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1961/1962 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 398. – 177 арк.
27. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1962/1963 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 426. – 229 арк.
28. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1963/1964 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 446. – 229 арк.

29. Текстовий звіт про учбову та науково-дослідну роботу університету за 1964/1965 н/р. – ДАК. – Ф. Р. 1246. – Оп. 5. – Спр. 475. – 229 арк.

30. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховну роботу університету за 1964/1965 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 229 арк.

31. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1964–1965 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 239 арк.

32. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1965–1966 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 242 арк.

33. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1968–1969 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 225 арк.

34. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1969–1970 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 168 арк.

35. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1971–1975 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 116 арк.

36. Товариші Гаррі Полліт, Тім Бак та Іван Бойчук відвідали наш університет // За радянські кадри. – 1957. – 4 груд.

37. Шведські студенти в нашому університеті // За радянські кадри. – 1956. – 18 трав.

References:

1. Visit of friendship (1969, December 10). *Kyiv University [in Ukrainian]*.
2. Book exchange is growing (1959, September 16). *Za radyans'ki kadry [in Ukrainian]*.
3. Kolesnyk, V. F. (2014). *History of Kyiv University*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu [in Ukrainian].
4. Zhmudskyi, O. Z. (Ed.). (1959). *History of Kyiv University*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu [in Ukrainian].
5. Tsvietkova, H. (Ed.). (1961). *Kyiv State University of the Order of Lenin T. G. Shevchenko*. Kyiv: KDU [in Ukrainian].
6. Shvets, I. T. (Ed.). (1967). *Kyiv University during 50 years of Soviet power*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu [in Ukrainian].
7. Skopenko, V.V. (Ed.). (1984). *Taras Shevchenko National University of Kyiv: Pages of history and the present*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu [in Ukrainian].
8. Bilyi, M.U. (Ed.). (1984). *Kyiv university 1834–1984*. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu [In Russian].
9. Text report on educational and scientific work of the university. (1944–1945). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 34., Sheet 29). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
10. Text report on educational and scientific work of the university. (1945–1946). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 46., Sheet 178). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
11. Text report on educational and scientific work of the university. (1946–1947). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 57., Sheet 191). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
12. Text report on educational and scientific work of the university. (1947–1948). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 67., Sheet 223). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

13. Text report on educational and scientific work of the university. (1948–1949). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 82., Sheet 207). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
14. Text report on educational and scientific work of the university. (1949–1950). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 99., Sheet 236). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
15. Text report on educational and scientific work of the university. (1950–1951). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 116., Sheet 347). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
16. Text report on educational and scientific work of the university. (1951–1952). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 134., Sheet 225). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
17. Text report on educational and scientific work of the university. (1952–1953). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 155., Sheet 244). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
18. Text report on educational and scientific work of the university. (1953–1954). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 175., Sheet 249). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
19. Text report on educational and scientific work of the university. (1954–1955). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 205., Sheet 244). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
20. Text report on educational and scientific work of the university. (1955–1956). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 264., Sheet 123). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
21. Text report on educational, scientific, ideological, and educational work of the university. (1956–1957). (Sheet 123). Archive of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
22. Text report on educational and scientific work of the university. (1957–1958). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 292., Sheet 187). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
23. Text report on educational and scientific work of the university. (1958–1959). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 315., Sheet 246). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
24. Text report on educational and scientific work of the university. (1959–1960). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 341., Sheet 187). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
25. Text report on educational and scientific work of the university. (1960–1961). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 371., Sheet 169). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
26. Text report on educational and scientific work of the university. (1961–1962). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 398., Sheet 177). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
27. Text report on educational and scientific work of the university. (1962–1963). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 426., Sheet 229). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
28. Text report on educational and scientific work of the university. (1963–1964). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 446., Sheet 229). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].
29. Text report on educational and scientific work of the university. (1964–1965). Stock. P. 1246. (Description. 5., Case 475., Sheet 229). State archive of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [*in Ukrainian*].

30. Text report on educational, scientific, ideological, and educational work of the university. (1964–1965). (Sheet 229). Archive of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

31. Text report on educational, scientific, ideological, and educational work of the university. (1964–1965). (Sheet 239). Archive of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

32. Text report on educational, scientific, ideological, and educational work of the university. (1965–1966). (Sheet 242). Archive of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

33. Text report on educational, scientific, ideological, and educational work of the university. (1968–1969). (Sheet 225). Archive of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

34. Text report on educational, scientific, ideological, and educational work of the university. (1969–1970). (Sheet 168). Archive of Taras Shevchenko Kyiv National University., Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

35. Text report on educational, scientific, ideological, and educational work of the university. (1971–1975). (Sheet 116). Archive of Taras Shevchenko Kyiv National University., Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

36. Comrades Harry Pollitt, Tim Buck and Ivan Boychuk visited our university. (1957, December 4). *Za radyans'ki kadry*. [in Ukrainian].

37. Swedish students at our university. (1956, May 18). *Za radyans'ki kadry*. [in Ukrainian].

Oleh Kupchyk,

Ph.D. (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TARAS SHEVCHENKO KYIV STATE UNIVERSITY'S INTERNATIONAL COOPERATION WITH SCIENTIFIC AND EDUCATION INSTITUTIONS OF WESTERN COUNTRIES IN 1944–1975'S

Abstract. *The article reveals the international cooperation of Taras Shevchenko Kyiv State University with scientific and educational institutions of Western countries in 1944–1975. It was noted that at the end of the Second World War (1944–1945), Kyiv University couldn't establish ties with educational and scientific institutions of Western countries due to the reconstruction of the city and the university itself. During the period of post-war reconstruction (1946–1950), the Soviet-Western confrontation was added to the mentioned problems, which then turned into the Cold War.*

However, the liberal social and political changes in the USSR associated with de-Stalinization (1953–1956) and the Khrushchev «Thaw» (1956–1964) had a positive impact on the international activities of the Soviet higher school and KSU named T. G. Shevchenko. It is indicated that since the mid-1950s, delegations and individual scientists from France, Austria, Belgium, and Sweden began to visit Kyiv University. Since the second half of the 1950s, teachers and scientists from Finland and Great Britain, as well as Communist Party leaders, and representatives of student and trade union organizations from Western countries visited Kyiv University to give lectures and deliver scientific reports.

However, in 1959–1960, plans for the teaching work of Taras Shevchenko Kyiv State University in the Great Britain universities remained unrealized. Nevertheless, since then, teachers and scientists of Kyiv University have actively participated in international scientific events held in

Western countries (Madrid, Paris, London, Vienna, and Stockholm). Some teachers completed internships at universities in Italy, France, and Great Britain. Students also did internships in these countries. Mostly, these were senior-year students of the Faculty of Philology who were studying foreign languages.

It is noted that the scientific works and teachers of Taras Shevchenko Kyiv State University were published abroad. Among them were Professor Mytropolskyi Yu. (in Great Britain and Sweden), Professor Vsekhsvyatskyi S. (in Great Britain and Belgium), Professor Bilecky A. (in Greece), Professor Marynych O. (in Great Britain and Sweden) works. Scientists of Kyiv University worked with colleagues from universities and scientific institutions of the West on common scientific themes.

The international book exchange of Kyiv State University, as of July 1, 1965, was held with such universities as the Taylor Institute at the University of Oxford, the University of Oslo, the Mathematical Institute at the University of Bonn, Liège (Belgium), Besanson and Cannes (France) universities, and also by the academies of sciences of Denmark and Ireland.

The emergence of an international détente in the relations between the West and the USSR at the end of the 1960s had a positive effect on the ties of Taras Shevchenko Kyiv State University with the countries of the West. The number of their youth at Kyiv University continued to grow. Thus, if in 1969 one representative of a Belgian and a Frenchman studied at the university, then as of January 1, 1975, 60 students from the «capitalist countries» studied at the university.

In turn, the cooperation of Taras Shevchenko Kyiv State University with educational and scientific institutions of Western countries in 1975–1991 remains understudied. However, this is the subject of the next scientific research.

Keywords: *visit, delegation, conference, book exchange, lecture, student, university.*

Надійшла до редколегії 23.07.2022

Світлана Мотрук,

к.і.н., доц.,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ДОБУ КРИЗИ РЕЖИМУ «НОРМАЛІЗАЦІЇ» ТА ГЕНЕЗИСУ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО КУРСУ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Анотація. Стаття присвячена історії чехословацького громадянського суспільства та його важливій складовій – дисидентству. Простежується процес формування в країні великого спектру незалежних громадянських ініціатив, що протистояли режиму «нормалізації», їх вплив на процес демократичного транзиту та визначення інтеграційного курсу держави. Аналізуються типологія та програмні засади цих структур, причини поліваріантності та контрверсійності у поглядах. Звертається увага на зміну парадигми опозиційної діяльності – перехід від політичної активності до концепції «неполітичної політики». Визначено ступінь впливу основних складових антисистемного руху, зокрема «Хартії-77», на суспільно-політичні процеси в країні. Обґрунтовано їх вагоме місце та роль в утвердженні протоструктур «паралельного суспільства», яким доводилося виживати в умовах жорсткого пресингу нормалізаційних державних інституцій та ухилити від політизації. Доведено, що всі структури громадського сектору та запроваджені ними «неполітична політика» виявилися важливою системою ідей та організаційних ініціатив, здатних забезпечити трансформацію зі стагнуючої стадії та сприяти появі в майбутньому структур загальнодемократичних. На основі політико-правового досвіду Чехословаччини проілюстровано взаємозалежність активності функціонування громадянського суспільства й демократичних процесів. Звертається увага на те, що перетворення Чехії і Словаччини на повноправних членів ЄС та НАТО стало результатом багаторічного складного і суперечливого «повернення до Європи», започаткованого після перемоги «оксамитової революції», в ході якого керівництву країн за підтримки «третього сектору» вдалося вирішити цілу низку нагальних проблем у соціально-політичній та військово-технічній сферах. Розглядаються принципи участі громадянського суспільства і його організацій у публічному житті, механізми залучення громадськості до процесу прийняття рішень на державному рівні, причини зниження елементів активізму у політичній культурі населення.

Ключові слова: Чехословаччина, режим «нормалізації», громадянське суспільство, опозиційний рух, дисиденти, «Хартія-77», євроатлантична інтеграція.

На межі 80-90-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап у розвитку країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Один з уроків відомих подій цього часу і наступних кардинальних перетворень полягає в тому, що в умовах панування тоталітарних режимів і офіційної культури тут утворювалися й функціонували певні елементи громадянського суспільства і відповідної йому «паралельної культури», які стали невід'ємною частиною суспільно-політичного та духовного життя. Визначення їх ролі в процесах демократизації та євроатлантичної інтеграції залишається актуальним завданням сучасної історичної науки. Аналіз передісторії «оксамитової революції» в

Чехословаччині та її детермінант дає можливість виявити не тільки особливості демократичного транзиту, а й причини протистоянь перехідного періоду, зокрема, факт латентної структурованості громадянського суспільства, програмної неузгодженості та протиріч, що визначили динаміку вирішення нагальних проблем суспільного розвитку в нових реаліях.

До вищевказаних подій даний феномен у країнах регіону майже не досліджувався, а використовувався зазвичай лише як об'єкт для нападок і критики. Кардинально змінилися підходи до його вивчення в посттоталітарну добу. Відтоді особлива увага приділяється взаємозалежності активності функціонування громадського сектору й демократичних процесів. Принципи участі громадянського суспільства і його організацій в публічному житті, механізми залучення громадськості до прийняття рішень державного рівня в умовах кризи комуністичної тоталітарної системи й демократичного транзиту висвітлюється в цілій низці праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед них слід відзначити наукові розробки Г. Зеленько [3], І. Кабанцевої [4], Н. Марадик [6], О. Сурніної-Далекорей [11], І. Ткаченка [12], К. Мюллера [20], М. Отагала [22], Т. Поспішолової [23], П. Ракушанової [24]. Роль громадськості у визначенні курсу на європейську й євроатлантичну інтеграцію є предметом розвідок учених, які вивчають питання, пов'язані з розширенням ЄС та НАТО на Схід, особливостями впливу цих об'єднань на посткомуністичні країни ЦСЄ, становленням та пріоритетними напрямками розвитку їх зовнішньої політики [1; 3; 7]. Втім, незважаючи на неабияку важливість та актуальність чимало аспектів, пов'язаних з глобальними подіями та явищами останніх десятиліть ХХ ст. в ЦСЄ, де чільне місце належить чехословацькому громадянському суспільству, до сьогодні ще не знайшли належного відображення в історіографії.

Метою даного дослідження є висвітлення світоглядних засад та основних етапів розвитку чехословацького «третього сектору» в добу панування тоталітарної системи в ЦСЄ, змісту та форм антисистемної боротьби, місця та ролі дисидентської активності, інституційних елементів громадянського суспільства в процесах демократизації та формування євроінтеграційного курсу.

Традиції громадянського суспільства мають давню історію, яка сягає часів Національного відродження другої половини XVIII – середини XIX ст. Тоді на теренах чеських земель постав ряд культурницьких, мистецьких, освітніх об'єднань, що стали важливим елементом суспільного життя. Позитивний імпульс розвитку громадського сектору дали події 1914-1918 рр., які привели

до створення незалежної Чехословацької республіки. Із цього моменту можна констатувати перманентний розвиток інституцій громадянського суспільства, що частково переривався, або ставав малоєфективним, протягом нацистської окупації (1939–1945) та панування комуністичного режиму (1948–1989) [20, s. 189]. Так, у тоталітарну добу кількість громадських організацій зменшилась з 60 тис. до 683. Останні були інкорпоровані до Національного фронту, який перебував під повним контролем правлячої Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ). Певне посилення громадянського суспільства відбулось внаслідок подій «Празької весни» 1968 р., хоча держава продовжувала зберігати тотальний контроль над активністю своїх громадян [12, с. 278–279; 24, s. 67].

Формування осередків громадянського суспільства в Чехословаччині, відбувалося в умовах розгорнутого новим керівництвом після квітня 1969 р. наступу на прибічників реформаційних ідей. Прикметами часу стали широкомасштабна чистка в КПЧ і державних органах, наукових і культурних установах, заборона на професійну діяльність, поновлення цензури, арешти й судові розправи. Усе це означало початок періоду «нормалізації», який влучно називався дисидентами «ерою нерухомості», часом «суцільного безформного туману» та призвів не до консолідації, а до прямо протилежного результату – розпорошеності та роз'єднання. «Наважуся сказати, що всупереч усім зовнішнім привабливим рисам внутрішньо наше суспільство не просто не консолідоване, а, навпаки, впадає в дедалі глибшу кризу, набагато небезпечнішу, ніж усі відомі нам кризи новітньої історії», – зазначав у своєму листі до президента країни Г. Гусака в 1975 р. один з лідерів опозиції, драматург і дисидент В. Гавел [2, с. 9].

«Нормалізація» відновила квазітоталітарну систему 50-х рр. ХХ ст., але дещо в м'якшій формі, яку охрестили «сталінізмом з людським обличчям» [1, с. 46]. Поступово Чехословаччина, що мала багаті демократичні традиції, перетворилася на державу з найбільш репресивним і вузькоспрямованим режимом, де переслідувалося творче і критичне мислення, індивідуальна активність, культурна і наукова творчість. Наслідком такого становища стало зростання пасивності, байдужості, скептицизму серед більшості населення, відносно високий рівень життя та статус якого залежав від лояльного ставлення до влади, поглиблення розладу соціальних комунікацій. Проте прагнення демократизації країни консолідувало опонентів нової влади та заклало підвалини опозиційного руху, у діяльності якого можна виділити чотири етапи

розвитку: перший – 1969–1972 рр.; другий – 1972–1977 рр.; третій – 1977–1985 рр.; четвертий – 1985–1989 рр. [17].

У ході «нормалізації» комуністи зріклися всіх реформ, обірвали діалог між партією, дисидентами та суспільством, змусили багатьох представників еліт емігрувати. Внаслідок ідеологічного тиску та репресій опір режиму перемістився від фактичної більшості суспільства, що було характерним для часів «Празької весни», до опозиції, яка поступово перейшла на нелегальне становище і виявилася подрібненою на низку невеликих груп. Після придушення політичної опозиції у 1972 р. экс-комуністи перестали відігравати керівну роль в демократичному русі, а вакуум, який утворювався, почали заповнювати представники інших верств населення, передусім наукової та творчої інтелігенції. Зміна рушійних сил опору обумовила і зміну парадигми антисистемного руху. Актуалізувалися проблеми захисту громадянських прав та прав людини. Опозиційність суспільства поступово втратила політичний характер і проявлялась переважно в діяльності самвидаву й андеграунду [22, s. 25–27].

Значна частина інтелектуальної еліти опинилася в ситуації дисидентства. Ті, хто ініціювали і готували «Празьку весну», прагнули реформувати закоснілу державну систему, після серпневої інтервенції 1968 р. військ країн-членів Організації Варшавського Договору (ОВД) перебували в опозиції, поза будь-якими владними структурами, в становищі свого роду «напівгромадян». Вони були безсилі перед тотальним натиском консервативних кіл, але продовжували в нових умовах шукати дієві засоби впливу на суспільство, групуючись навколо Католицької Церкви, створюючи організації із захисту прав людини, випускаючи самвидавні серії, часописи, проводячи приватні вистави, концерти, семінари. Прикметою часу стало зародження чималої кількості культурних ініціатив, які, втім, обмежувалися вузьким колом людей та мали локальний характер. Саме тоді в Чехословаччині починає закладатися «паралельне суспільство» чи «паралельний поліс», за термінологією канадського дослідника Г. Скіллінга та чеського дисидента В. Бенди. У майбутньому в чеському та словацькому «паралельних суспільствах» стали विकристалізовуватися й формуватися альтернативні офіційним законам і директивам концепції, включаючи державно-правову та громадську сфери [26, s. 105].

Безпосереднім приводом для першого публічного масового виступу правозахисників став судовий процес 1976 р. над 14 молодими музикантами рок-групи «The Plastic People of the Universe». Кульмінацією кампанії на підтримку представників музичного андеграунду, що об'єднував навколо себе

досить багато молоді, яка стояла на позиціях нонконформізму, стали відкритий лист 7 чеських інтелектуалів до Г. Бьоля та протест 10 відомих юристів країни стосовно судових рішень, прийнятих органами державної влади. Таким чином, розпочалося об'єднання розпорошених доти течій і структур, кожна з яких, культивуючи свободу думки й ведучи своєрідну політичну роботу, йшла своїм незалежним шляхом. В якості відправної крапки вони обрали опубліковані 13 жовтня 1976 р. в Зібранні законів Чехословацької Соціалістичної Республіки (ЧССР) «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» та «Міжнародний пакт про господарські, соціальні і культурні права», затверджені в Гельсінкі 1975 р. (набули чинності в Чехословаччині 23 березня 1976 р.) [5, с. 157–175; 8, с. 388–389].

1 січня 1977 р. 242 громадянина країни (за іншими даними – 241), переважно діячі науки і культури, підписали декларацію, що стала відомою в усьому світі як «Хартія-77». Її появі передувала копітка робота ініціативної групи у складі П. Когоута (саме йому належало авторство назви документа), Л. Вацуліка, В. Гавела, З. Млинаржа, П. Угла та інших дисидентів із розробки концепції «Хартії», проєктів першого тексту (три версії), збирання підписів. На зустрічах представників досі ізольованих об'єднань було визначено світоглядний спектр майбутньої спільноти – від музикантів андеграунду через комуністів до троцькістів, від письменників різних течій та авторів-одинаків до релігійних людей [18, sv. 3, s. 1–24; 25, s. 92, 111–112].

За загальною домовленістю інтереси хартистів перед громадськістю мали представляти троє спікерів, що найкраще відповідало плюралістичному характеру ініціативи: по одному від християн, колишніх членів КПЧ та діячів культури. В результаті першими спікерами стали філософ Я. Паточка, міністр закордонних справ часів «Празької весни» Ї. Гаєк, драматург В. Гавел. Упродовж 1977–1992 рр. цю посаду по чергово обіймали 45 відомих правозахисників [18, sv. 3, s. 309–336].

У вступному документі викладалися мета та основні принципи «Хартії-77». Вона проголошувалася не організацією або органом опозиційної політичної діяльності, а «вільним, неформальним і відкритим об'єднанням людей різних переконань, різної віри та різних професій». Наголошувалося, що «Хартія» «не має наміру висувати програму політичних чи суспільних реформ, але вестиме в межах своєї чинності конструктивний діалог із політичною і державною владою, особливо звертаючи увагу на різні конкретні випадки порушень людських і громадянських прав, документувати їх, пропонувати рішення, різні проєкти поглиблення цих прав і їх гарантування, діяти як

посередник у різних конфліктних ситуаціях, котрі можуть бути викликані безправ'ям» [18, sv. 1, s. 1–5].

Одним з основних напрямів роботи хартистів стала розробка документів з актуальних проблем розвитку чехословацького суспільства та світового співтовариства. Передусім увага приділялася тим сферам, де найчастіше порушувалися права людини (соціальні питання, освіта, культура, релігія, навколишнє середовище та ін.). Ставлячи за мету захист прав людини та громадянина, «Хартія» в своїх документах серед головних висувала вимогу відновлення державного суверенітету Чехословаччини, з чим пов'язувалося виведення радянських військ із країни. Загальна кількість її документів досягла з часом 598. Адресовані різним владним структурам, міжнародним інституціям, співгромадянам, вони поширювалися самвидавом, передруковувалися емігрантськими часописами та оприлюднювалися зарубіжними засобах масової інформації. З 1978 р. щомісяця виходив бюлетень «Інформація про «Хартію-77» [18, sv.1–2; 25, s. 92].

Самі хартисти визначали себе дисидентами, а свій самобутній метод діяльності – як моральний протест, «неполітичну політику», засади якої були сформульовані у документах ініціативи та творчому доробку її діячів. Свою нонконформістську позицію й критичні погляди вони висловлювали, навіть у рамках обмежених можливостей, публічно, систематично, що сприяло їх популярності на Заході. Західна преса представляла хартистів як героїв та називала «гуситами сьогоdnішнього дня». В деяких країнах світу (Австрії, Франції, Швеції, США, Канаді) громадськість була досить добре поінформована про ідейні настанови та акції «Хартії», в тому числі внесок хартистів у розробку засад об'єднаної демократичної Європи. Її діяльність ставала предметом дискусій у міжнародних організаціях та на форумах, присвячених правозахисним проблемам. Суттєву допомогу чеські дисиденти отримували від Австрійського комітету солідарності з «Хартією-77» (Відень), Міжнародного комітету захисту «Хартії-77» (Париж), Фонду «Хартії-77» (Стокгольм). Вони надавали стипендії авторам оригінальних досліджень, присуджували премії, сприяли виданню на Заході праць незалежних науковців [26, s. 182–186].

Зовнішній авторитет і вплив ініціативи був тривалий час більш значним, ніж внутрішній. Незважаючи на велике моральне значення, «Хартія-77» не отримала масової підтримки в країні та не започаткувала в той період масового громадського руху. Традиційні носії здорового глузду, так характерні для чеського суспільства, в дисидентських колах бачили тих, хто двічі порушив

гармонію їх внутрішнього світу. Перший раз – наприкінці 1940-х рр., а вдруге – в 1968 р., знову розпочавши невдалий експеримент, що змінив звичний перебіг життя простої людини. Чехи, головними ознаками ментальної культури котрих вважають прагматизм та політичний конформізм, з повагою ставилися до поглядів дисидентів як альтернативних офіційним, але сприймали їх в якості свого роду «панів», що подібно комуністам «жили від ідеології», володіючи соціально-культурним капіталом, особливим статусом та привілеями, часто звинувачуючи в «елітарному характері», «моральному радикалізмі», «донкіхотстві». І еліта, і контреліта в дійсності мали слабку соціальну підтримку. Домінуючі в суспільстві ідеали соціальної та матеріальної рівності примушували звичайну людину інстинктивно триматися подалі від одних та інших [14, р. 118–119].

Теоретичні підвалини «Хартії» сприймалися пересічними громадянами здебільшого як ідеалістичні, чим великою мірою пояснюється її малочисельність та ізольованість, «столичний» характер осередків та недовірливе ставлення до дисидентів більшості населення. Загалом динаміка зростання кількості хартистів була наступною: середина 1977 р. – 750, 1980 р. – 1065, 1985 р. – 1200, 1989 р. – 1889. Водночас 25 чоловік відкликали свої підписи під вступною декларацією [18, sv. 3, s. 337–378].

За часів існування «Хартії-77» (1977–1992) демократичний рух у чеських землях зосереджувався майже цілком навколо неї. Як елітарне утворення, що відображало погляди невеликої групи інтелектуалів, перманентно репресованих режимом, «Хартія» не змогла розповсюдити свій вплив на широкі кола громадськості, але стала знаряддям постійного й незалежного контролю за владою, а також реальним поштовхом для створення наступних опозиційних структур. Її діяльність розвивалась в специфічних умовах конфронтації між комуністичним істеблішментом, що відмовлявся від будь-якої форми діалогу, та осередками громадянського суспільства, з котрих поступово викристалізовувалася демократична опозиція. В Чехословаччині, як і в Польщі та Угорщині, опозиціонерам вдалося перегрупуватися навколо мети зупинення руйнації громадянського суспільства та заснування груп, які б, протиставляючи себе правлячій партії, боролися за демократію та права людини [1, с. 46–47].

Друга половина 80-х рр. ХХ ст. стала новим етапом у діяльності двох течій опозиційного руху – громадського і дисидентського. «Косметичні» поправки, зокрема, зміна Генерального секретаря ЦК КПЧ в грудні 1987 р. (замість Г. Гусака ним став М. Якеш), вже не відігравали суттєвої ролі. Втративши здатність ефективно реагувати на події, комуністичний режим, що

здійснював політику «квазіперебудови», намагаючись дещо лібералізувати життя, поступово руйнувався.

Тодішня ситуація спричинила появу цілої мережі громадянських ініціатив, афілійованих з «Хартією-77». Якщо наприкінці 1988 р. в країні діяло 22 різноманітних незалежних угруповань, то в серпні 1989 р. їх налічувалося вже 39. Серед них: «Чехословацька демократична ініціатива» (до осені 1989 р. – «Демократична ініціатива»), «Комітет із захисту несправедливо переслідуваних» (утворився ще 1978 р.), Клуб за соціалістичну перебудову «Відродження», «Незалежне об'єднання за мир – Ініціатива за демілітаризацію», «Рух за громадянську свободу», «Ініціатива соціального захисту», «Чехословацький Гельсінський комітет», «Товариство друзів США», «Товариство Т. Г. Масарика», «Чеські діти» та ін. Відбувалася диференціація громадянських ініціатив за проблемами екології, правосвідомості, міжнародних відносин, прав людини, захисту миру тощо. Тривав не тільки процес інституціоналізації, розбудови незалежних об'єднань з власними політичними ідеями та членською базою, а й системи взаємодії між ними, тобто горизонтальних зв'язків громадянського суспільства. В ході цього процесу сформувалось декілька політичних напрямів: прихильників проведення «соціалістичних реформ»; спільноти ліберально-демократичної орієнтації; прибічників християнської ідеології; радикалів (екстремістів) [9, с. 66; 22, s. 437–440; 25, s. 119–133, 137–139].

У Словаччині демократичний рух відрізнявся значною розпорошеністю, аж до 1989 р. у нього не було спільної опозиційної платформи на кшталт «Хартії-77». Ідеологія егалітаризму, державного патерналізму, авторитаризму й наприкінці ХХ ст. була близькою релігійному словаку, який зберіг напівсільський стиль життя та відповідну ментальність. Кількість словацьких хартистів, в тому числі словаків, які мешкали в Чехії, не перевищувала 36 осіб. Натомість в Словаччині існувало неполітичне, так зване «громадянське дисидентство» у формі гуртків та груп, що об'єднували близьких по духу та настроям людей, без ієрархічного оформлення та постійної організації. З цим колом підтримували міцні контакти окремі представники католицької та євангелічної опозиції, або так званого «християнського дисидентства». Діяла також група активістів, які об'єднувалися навколо лідера «Празької весни» О. Дубчека; вони дотримувалися ідей демократичного соціалізму, «соціалізму з людським обличчям» й сподівалися на зміну системи «зверху». Крім того існувало чимало різних неформальних об'єднань молоді, діячів культури, «груп

позитивної девіації», котрі або відкидали панівний режим, або, принаймні, ігнорували його [1, с. 60; 13].

У 1988-1989 рр. опозиційними структурами було організовано серію протестних заходів політичного спрямування – від кампаній зі збирання підписів під петиціями, зверненням на адресу владних інституцій до проведення масових маніфестацій. Можна вважати, що початком наступу опозиції стало інтерв'ю О. Дубчека газеті «Уніта» 10 січня 1988 р., в якому він публічно виступив з критикою режиму «нормалізації». Своєрідним символом громадянської непокори стали «Тиждень Палаха» (15–24 січня 1989 р.) та оприлюднена невдовзі (29 червня 1989 р.) відозва «Кілька речень», котра закликала владу до діалогу та зібрала підписи майже 40 тис. громадян. В той час вагомим змін зазнала не тільки тактика опозиційних сил, в діях яких явно простежувалася орієнтація на молодь, а й значно збільшилася кількість і трансформувалася внутрішня структура самвидавних матеріалів, почали працювати політичні дискусійні клуби. Новим змістом наповнилися контакти з опозиційними організаціями країн ЦСЄ, зокрема, польською «Солідарністю» [17, 25, с. 115–132].

Все це означало, що завершився період «класичного дисидентства», упродовж якого воно відіграло здебільшого роль морального фактора. Послаблення режиму сприяло політизації населення, яке уважно спостерігало за змінами на міжнародній арені та прагнуло відновлення суверенітету країни, а також поширенню впливу опозиційних структур, котрі вийшли з ізоляції та очолили громадськість в антитоталітарних виступах.

Події листопада 1989 р., котрі увійшли в історію під назвою «ніжна» або «оксамитова революція», стали кульмінацією у розв'язанні системної кризи в Чехословаччині. Вони об'єднали громадський, молодіжний, дисидентський рухи й перетворили незалежні ініціативи, опозицію загалом у визначну політичну силу, яка реалізувалася в діяльності «Громадянського форуму» (Чехія) та «Громадськості проти насильства» (Словаччина). Програмні документи цих структур являли собою компромісну платформу, на підставі якої стала можливою взаємодія різних верств чехословацького суспільства. Їх лідери мали такий авторитет, що під тиском мас змогли взяти на себе відповідальність, за короткий час мирно усунути від влади представників режиму «нормалізації» і очолити країну в здійсненні демократичних перетворень [9, с. 70–71; 15].

Незважаючи на відносно помірний вплив на суспільно-політичну ситуацію в умовах поєднання аполітичності та лояльності населення до діючої політико-

правової системи з опозиційністю, що мала латентний характер, ГФ та ГПН зрештою вдалося пробудити та консолідувати громадськість в період революційних подій 1989 р., після яких чимало представників опозиційного руху обійняли важливі державні посади. Вирішальним у той момент, коли режим втратив стабільність і на поверхню вийшли угруповання, що за різними мотивами його відкидали, виявився патріотично налаштований табір «дистанціюючих», який включав більшу частину населення країни. Об'єднання трьох соціальних осередків – замкненої мережі дисидентів, напівзакритої мережі самвидаву та напіввідкритої мережі так званої «сірої зони» – сприяло мобілізації всіх інтелектуальних та політичних сил, що стало важливою передумовою краху тоталітарної системи [17; 23, s. 41–43].

На відміну від масових виступів «Празької весни», протестні настрої «оксамитової революції» зароджувалися у доволі чутливому молодіжному середовищі, а не серед реформаторських прошарків КПЧ. Ці настрої передбачали повну відмову від комуністичного минулого. У використаній «Громадянським форумом» революційній риториці було геть відсутнє поняття «соціалізм». Якщо «шлях до тоталітаризму» після 1948 р. був наповнений «конструктивним ентузіазмом», зворотній шлях характеризувався прямо протилежним настроєм. За дореформеним станом політичної апатії пішла слідом коротка, але доволі сильна революційна хвиля, яка змінилася тривалим періодом наростання скептицизму, депресії, потреби у захисті, ціннісним вакуумом. Як подія «оксамитова революція» завершилася наприкінці 1989 р. з обранням О. Дубчека спікером парламенту, а В. Гавела – президентом Чехословаччини (28–29 грудня), але надалі вона продовжувалася як процес. Її результати остаточно легітимізувалися внаслідок перших вільних парламентських виборів 8-9 червня 1990 р., за результатами яких більшість голосів отримали колишні опозиціонери – ГФ (53%) та ГПН (29,34%) [25, s. 140–142].

«Оксамитова революція» була унікальною подією, яка мала багато спільних рис і водночас кардинально відрізнялася від форм переходу до демократії в інших країнах ЦСЄ. Чехословаччина застосувала модель невикористання інструментів насильства на стадії, що передувала лібералізації режиму. Окрім того, тут фактично не було перехідного періоду, позаяк транзит від авторитаризму до демократії був стрімким і безкомпромісним. Причому парадоксальною виглядає обставина, що, володіючи демократичними традиціями, ця країна однією з останніх у регіоні розпочала сутнісні політичні

перетворення, чому сприяв тип політичного режиму, який називають «геріатричним тоталітаризмом» або «поставторитаризмом» [9, с. 63].

На межі 80-90-х рр. ХХ ст. Чехословаччина перейшла від побудови соціалізму до ринкової демократії. Стрімке падіння режиму «нормалізації» спричинило те, що тут практично не виникло так званого «вакууму влади». Це сприяло оформленню типових для демократії політичних та громадських інститутів. Постали тисячі організацій громадянського суспільства, що успішно взаємодіяли в різних сферах, в тому числі в питаннях євроінтеграції. Вже 27 березня 1990 р. Федеральними Зборами було ухвалено Закон «Про об'єднання громадян», який з деякими поправками та доповненнями діє до цього часу. Він юридично закріпив законне місце добровільних співтовариств громадян країни, які отримали назву «громадські організації». Було вирішено, що процес відродження громадянського суспільства відбуватиметься шляхом утворення: 1) інститутів, що гарантують індивідуальні свободи, такі як приватна власність, свобода слова, свобода пересування та вибору місця проживання; 2) інститутів, що забезпечують політичні права громадян: бути обраними на державну посаду, контролювати діяльність уряду в період між виборами; 3) інститутів, що забезпечують співіснування різних соціальних груп та законність їх інтересів: засоби масової інформації та незалежні об'єднання громадян [6, с. 116–117].

Особливості функціонування громадського сектору та громадянського суспільства загалом було закріплено низкою законів, прийнятих у період між 1990 та 1992 рр. Важливу роль відіграв найбільш послідовний серед усіх країн ЦСЄ процес декомунізації. Початок було покладено Законом від 21 лютого 1991 р. «Про реабілітацію в позасудовому порядку». А 4 жовтня 1991 р. парламент країни ухвалив «Закон про люстрацію», що встановлював доволі широкий перелік посад в органах державної влади, місцевого самоврядування, державних установах та організаціях, які не могли обіймати колишні посадовці комуністичного режиму. Майже одночасно із «Законом про люстрацію» чехословацький парламент 13 листопада 1991 р. ухвалив документ під назвою «Про час несвободи», де констатував, що комуністичний режим, який існував у Чехословаччині упродовж 1948-1989 рр., «порушував людські права та свої власні закони» [10, с. 10].

Органічним наслідком доволі швидких економічних реформ та системної політичної трансформації (особливо в Чехії) стало суттєве зниження присутності елементів активізму у політичній культурі населення. Участь у парламентських виборах фактично перетворилася на єдину поширену форму

залучення громадян до політики та тиску на владу. Рухи, неурядові організації, групи інтересів, неполітичні громадські утворення почали превалювати над політико-орієнтованими організаціями. На противагу навіть післявоєнному періоду інтелектуали та громадські діячі перестали бути активними модераторами громадських дебатів із суспільно-політичних проблем. Фактично розпад ГФ та ГПН й перетворення їх на партії (Громадянська демократична партія (В. Клаус) та Рух за демократичну Словаччину (В. Мечіар)) означав завершення періоду масової громадянської активності 1989–1991 рр. Роль трибунів і ретрансляторів громадської думки перейняли на себе керівники найбільш впливових політичних партій та об'єднань [11, с. 62–63].

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. оновлені демократії регіону вступили до завершального етапу посткомуністичних перетворень, який у чехів та словаків після невдалого пошуку консенсусу з кардинальних проблем розвитку Чеської і Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР) та «оксамитового розлучення» тривав з 1993 р. вже в рамках самостійних держав – Чеської Республіки (ЧР) та Словацької Республіки (СР).

Наявність у чехів традицій громадянської взаємодії зумовив те, що у них не стояло питання стосовно заснування громадянської культури, потрібно було лише реставрувати її. Цьому сприяли швидкі темпи руйнування соціалістичної системи (Чехію часто називають «майже ідеальною лабораторією постсоціалістичної трансформації»); культурні традиції та ступінь суспільної самоорганізації; високий рівень соціально-економічного розвитку. Якщо у 1993 р. тут існувало 22,8 тис. неурядових громадських організацій, то в 2008 р. – 52,7 тис. В історіографії існує думка про незавершеність процесу консолідації громадянського суспільства в ЧР, але водночас визнається ефективність його інституціональної моделі та специфічність чотирьох етапів еволюції. Принагідно наголошується існування двох полярних моделей громадянського суспільства, представлених першим і другим президентами країни – В. Гавелом і В. Клаусом. Якщо В. Гавел акцентував на важливій ролі неурядових організацій, то В. Клаус віддавав перевагу не громадському сектору, а політичним партіям і виборним органам влади [4, с. 22–23; 12, с. 281–282; 16; 19; 24, с. 46–49, 67].

Специфіку партійно-політичної структуризації СР в перші роки незалежності обумовлювали своєрідні соціально-політичні наслідки сповільнення політичних та економічних реформ. Унаслідок того, що стара соціальна структура була розвалена, а нова формувалася повільно, інтереси суспільства та соціальних груп, крім національно-патріотичної державницької

ідеї, залишалися маловизначеними, ідейно суперечливими. Більшість словацьких партійно-політичних сил та громадський сектор мали еkleктичну ідейну платформу і спрощену внутрішню організаційну структуру [1, с. 182–186; 13].

Попри вдалий транзит Чехословаччини в напрямі інституціоналізації ліберальної демократії дискусійним залишається питання про консолідацію демократичного типу політичної культури. На тлі усталеного ставлення до демократії як оптимального політичного режиму, а також доволі високих показників залучення громадян до виборів, доволі поширеними стали скептичні настрої частини чехів та словаків щодо потенціалу демократичного політичного режиму, а також певні ностальгічні спогади про стабільність соціалізму. За даними соціопитувань, майже 90% обирали спочатку оптимальний для себе третій шлях розвитку – між капіталізмом і соціалізмом, залишаючись прибічниками демократії як політико-інституційної системи. Серед основних проблем функціонування громадянської сфери виділяють нестачу історичного досвіду самоорганізації, критичне ставлення частини політичної еліти до організації громадянського суспільства, сумніви у професіоналізмі громадських активістів. Простежується слабка мобілізація громадян для вирішення конкретних політичних завдань і тиску на владу [11, с. 63, 65; 21, s. 257].

Основні напрями зовнішньої політики Чехословаччини впливали з головного магістрального курсу «повернення до Європи», проголошеного «оксамитовою революцією». Посткомуністична міжнародна політика формулювалася та реалізовувалася зусиллями досить вузького кола дисидентів та політиків – переважною більшістю чехів. Її майже виключно визначали у той час президент В. Гавел та міністр закордонних справ (1989 – 1992) Ї. Дінстбір. Обидва користувались значною підтримкою за кордоном та серед чехів, однак не серед більшості словаків. Останні вважали, що їх політика не виражає словацьких інтересів. Серед перших дуже непростих подій на дипломатичному фронті, які стали початком самостійної міжнародної політики країни та фінальним кроком для закріплення її повної незалежності, було виведення влітку 1991 р. контингенту радянських військ, що перебував тут понад 20 років [7, с. 42].

Як відомо, внутрішньополітичні процеси в країнах ЦСЄ, котрі розпочалися демократичними революціями, наступний розпад ОВД, РЕВ та СРСР створили передумови для переорієнтації зовнішньої політики цих країн зі Сходу на Захід. Ініціатива «скоординованого повернення до Європи», підтримана громадянським суспільством, вперше була висловлена В. Гавелом у січні 1990

р. Її наслідком стало утворення в лютому 1991 р. субрегіонального об'єднання – Вишеградського трикутника за участю Польщі, Угорщини та ЧСФР (з 1993 р. – у форматі четвірки), яке стало прикладом групового руху до Євросоюзу. Широка економічна підтримка реформ з боку ЄС здійснювалася в межах програми PHARE, яка мала на меті надання фінансової підтримки, здійснення економічних експертиз й залучення інвестицій для проведення реформ, а пізніше стала головним фінансовим інструментом реалізації стратегії розширення на Схід. Завдяки проникненню на ринки ЄС та створенню інститутів співпраці в економічному секторі громадянського суспільства були сформовані умови для розвитку недержавних фінансово-економічних структур, банків, підприємств з іноземним капіталом, приватних підприємств, фондів, бірж [3, с. 192–193].

Наступний етап (1992–1993) характеризується початком політичного діалогу ЄС і країн-кандидатів. Основою для інтенсифікації політичної співпраці стали Європейські асоційовані угоди. В цей же період були визначені критерії членства в ЄС. Вже 1993 р. було підписано Угоду про асоціацію між ЄС та ЧР і СР, а в травні 2004 р. обидві республіки отримали статус повноправних членів Євросоюзу. Майже одночасно, хоча й різними темпами, за підтримки «третього сектора» тривав процес євроатлантичної інтеграції цих країн, який завершився вступом до НАТО відповідно у 1999 р. (ЧР) та 2004 р. (СР) [3, с. 194; 7, с. 108–156].

Отже, «оксамитова революція» в Чехословаччині об'єднала людей різних поколінь й різних поглядів. І хоча її головною рушійною силою була студентська молодь, все ж в основі перемоги передусім лежала єдність громадянського суспільства. Серед обставин, що сприяли швидкому краху тоталітарної системи, був факт наявності традицій та осередків громадянського суспільства, високий ступінь готовності населення до перемін, широко розповсюджене в різних прошарках переконання в необхідності глибоких реформ, котрі категорично відкидалися догматично налаштованою владою, тотальне падіння авторитету правлячої комуністичної партії, економічні негаразди, а також «чинник Горбачова». Всі без винятку країни регіону на початковому етапі посткомуністичних перетворень пережили найсерйознішу системну кризу, що супроводжувалась численними конфліктами, постійними перестановками на політичній сцені, розпадом федерацій, а також болючим синдромом «зраджених сподівань». Втім радикальна трансформація та переорієнтація зовнішньополітичного курсу з метою прискореного вступу до європейських та трансатлантичних інтеграційних об'єднань усіяло сприяли

інтенсивному розвитку структур громадянського суспільства, зростанню їх суб'єктності та амбіційності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вахудова А.М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / А.М. Вахудова. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379 с.
2. Гавел В. Промови та есеї / В. Гавел. – К.: Видавничий дім «Комора», 2016. – 144 с.
3. Зеленько Г. Євроінтеграційний фактор у процесах становлення громадянського суспільства в країнах Центрально-Східної Європи / Г. Зеленько // Наукові записки. – 2007. – Вип. 34. – С. 191–205.
4. Кабанцева І.А. «Третій сектор» Чехії як актор антикорупційної політики / І.А. Кабанцева // Політичне життя. – 2018. – № 3. – С. 21–26.
5. Кайзер Д. Дисидент. Вацлав Гавел / Д. Кайзер. – Київ: Темпора, 2012. – 424 с.
6. Марадик Н.В. Перехід до демократії в Чеській Республіці: монографія / Н.В. Марадик. – Ужгород: Інформ.-вид. центр ЗППО, 2012. – 174 с.
7. Павлишин Л. Зовнішня політика Чеської Республіки: становлення та пріоритетні напрями розвитку (1993 – 2004 рр.): монографія / Л. Павлишин. – Ужгород: РІК-У, 2021. – 224 с.
8. Підлуцький О. Лідери, що змінили світ / О. Підлуцький. – Харків: Фоліо, 2020. – 444 с.
9. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть / упоряд.: М. Лендьел. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 464 с.
10. Рябенко С. Європейські законодавчі практики декомунізації: висновки для України. Аналітичний звіт / С. Рябенко, А. Когут. – Львів: Часопис, 2017. – 52 с.
11. Сурніна-Далекорей О.А. Особливості політичної участі громадян Чеської Республіки / О.А. Сурніна-Далекорей, Н. В. Марадик, // Вісник НТТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2019. – Вип. 1 (41). – С. 61–66.
12. Ткаченко І.В. Особливості функціонування громадянського суспільства в Чеській Республіці / І.В. Ткаченко // «Третя хвиля» демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності: зб. наук. праць / за заг. ред. П. М. Рудякова. – Київ: Фенікс, 2015. – С. 277–284.
13. Archiv ÚPN // Ústav pamati národa [Elektronický zdroj]. – Režim přístupu: <https://www.upn.gov.sk/sk/o-archive-upn/> (Datum oběhu: 20. září 2022). – Název z obrazovky.
14. Bolton J. Worlds of Dissent: Charter 77, the Plastic People of the Universe and Czech Culture under Communism / J. Bolton. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2012. – 349 p.
15. Deset pražských dnů. 17-27. listopad 1989: dokumentace / M. Otáhal, Z. Sládek (eds.). – Praha: Academia, 1991. – 672 s.
16. Havel V. Novoroční projev prezidenta republiky (1994) [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: <https://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/index.html> (Datum oběhu: 25. září 2022). – Název z obrazovky.
17. Historická témata [Elektronický zdroj] // Ústav pro studium totalitárních režimů (ÚSTR) [Elektronický zdroj]. – Režim přístupu: <https://www.ustrcr.cz/typ-projektu/projektu/historicka-temata/> (Datum oběhu: 23. září 2022). – Název z obrazovky.
18. Charta 77: dokumenty 1977-1989: ve 3 sv. / B. Císařovská, V. Prečan (eds.). – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. – Sv. 1, 1977–1983. – 595 s.; sv. 2, 1984–1989. – 1175 s.; sv. 3, přílohy. – 523 s.
19. Klaus V. Směřuje Česká republika ke korporativismu? [Elektronický zdroj] / V. Klaus // Články a eseje. – 2001. – 7 července. – Režim přístupu: <https://www.klaus.cz/clanky/807> (Datum oběhu: 20. září 2022). – Název z obrazovky.

20. Muller K. Češi a občanská společnost: pojem, problémy, vychodiska / K. Muller. – Praha: Triton, 2003. – 271 s.
21. Občanský sektor: organizována občanská společnost v České republice / M. Skovajsa [a dal.]. – Praha: Portal, 2010. – 376 s.
22. Otáhal M. Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989 / M. Otáhal. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012. – 646 s.
23. Pospíšilová T. Příběhy budování občanského sektoru v České republice po roce 1989 / T. Pospíšilová, M. Štovičková Jantulová. – Praha: Karolinum, 2019. – 289 s.
24. Rakušanová P. Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy / P. Rakušanová. – Praha: SU AV ČR, 2007. – 140 s. (s.67)
25. Slovník disidentů. Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956-1989 / A. Daniel, Z. Gluza (eds.): v 2 d. – Praha: Academia, 2019. – D. 1. – 908 s.
26. Šest kapitol o disentu / J. Suk [a dal.]. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017. – 305 s.

References:

1. Vaxudova, A. V. (2009). *Nerozdilena Yevropa: demokratizacija, vazheli vplyvu ta intehtacija pislya komunizmu*. Kyjiv, K: Vyd. dim «Kyyevo-Mohylyans”ka akademiya». [In Ukrainian].
2. Havel, V. (2016). *Promovy ta eseji*. Kyjiv, K: Vydavnychyi dim «Komora». [In Ukrainian].
3. Zelen”ko, H. (2007). Yvrintehtacijnyj faktor u procesax stanovlennya hromadyans”koho suspil”stva v krayinach Central”no-Sxidnoyi Yevropy. *Naukovi zapysky*, 34, 191–205. [In Ukrainian].
4. Kabanceva, I. A. (2018). «Tretij sektor» Chexiyi yak aktor antikorupcijnoyi polityky. *Politychne zhyttya*, 3, 21–26. [In Ukrainian].
5. Kajzer, D. (2012). *Dysydet Vaclav Havel*. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
6. Maradyk, N. V. (2012). *Perexid do demokratiyi v Ches”kij Respublici: monohrafiya*. Uzhhorod, U: Inf.-vyd. centr ZIPPO. [In Ukrainian].
7. Pavlyshyn, L. (2021). *Zovnishnya politika Ches”koyi Respubliki: stanovlennya ta priorytetni napryamy rozvytku (1993 – 2004 rr.)*. Uzhhorod, U: RIK-U. [In Ukrainian].
8. Pidluc”kyj, O. (2020). *Lidery, shho zminyly svit*. Xarkiv, X: Folio.Lend”el, M. (Com.) (2016). *Politychni transformaciyi u krayinach Central”noyi Yevropy naprykinci XX – na pochatku XXI stolit”*. Uzhhorod, U: Polihrafcentr Lira. [In Ukrainian].
9. Lend”el, M. (Com.) (2016). *Politychni transformaciyi u krayinach Central”noyi Yevropy naprykinci XX – na pochatku XXI stolit”*. Uzhhorod, U: Polihrafcentr Lira. [In Ukrainian].
10. Ryabenko, S. & Kohut, A. (2017). *Yevropejs”ki zakonodavchi praktyky dekomunizaciyi: vysnovky dlya Ukrayiny. Analilytychnyi zvit*. L”viv, L: Chasopys. [In Ukrainian].
11. Surnina-Dalekorej, O. A. & Maradyk, N. V. (2019). Osoblyvosti politychnoyi uchasti hromadyan Ches”koyi Respubliki. *Visnyk NTTU «KPI». Politolohiya. Sociolohiya. Pravo*, 1 (41), 61–66. [In Ukrainian].
12. Tkachenko, I. V. (2015). Osoblyvosti funkcionuvannya hromadyans”koho suspil”stva v Ches”kij Respublici. «Tretya xvylya» demokratyzaciji na terenax Yeyvraziyi: dosvid novitn”oji istoriyi ta vyklyky suchasnosti: zb. nauk. prac”. Kyjiv, K: Feniks. [In Ukrainian].
13. Archiv ÚPN (2022) // Ústav pamati národa (ÚPN) Retrieved from <https://www.upn.gov.sk/sk/o-archive-upn/> [in Czech].
14. Bolton, J. (2012). *Worlds of Dissent: Charter 77, the Plastic People of the Universe and Czech Culture under Communism*. Cambridge, Mass., CM: Harvard University Press. [In English].
15. Otáhal, M. & Sládek, Z. (Eds.) (1991). *Deset pražských dnů. 17-27. listopad 1989: dokumentace*. Praha, P: Academia. [in Czech].
16. Havel, V. (1994). *Novoroční projev prezidenta republiky*. Retrieved from: <https://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/index.html> [in Czech].

17. Historická témata (2022). *Ústav pro studium totalitárních režimů (ÚSTR)*. Retrieved from : <https://www.ustrcr.cz/typ-projektu/projektu/historicka-temata/> [in Czech].
18. Císařovská, B. & Prečan, V. (Eds.) (2007). *Charta 77: dokumenty 1977-1989: ve 3 sv.*(1–3). Praha, P: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. [in Czech].
19. Klaus, V. (2001, 7 Července). *Směřuje Česká republika ke korporativismu? Články a eseje*. Retrieved from: <https://www.klaus.cz/clanky/807> [in Czech].
20. Muller, K. (2003). *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*. Praha, P: Triton. [in Czech].
21. Skovajsa, M. (2010). *Občanský sektor: organizována občanská společnost v České republice*. Praha, P: Portal. [in Czech].
22. Otáhal, M. (2012). *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha, P: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. [in Czech].
23. Pospíšilová, T. & Štovičková Jantulová, M. (2019). *Příběhy budování občanského sektoru v České republice po roce 1989*. Praha, P: Karolinum. [in Czech].
24. Rakušanová, P. (2007). *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*. Praha, P: SU AV ČR. [in Czech].
25. Daniel, A. & Gluza, Z. (Eds.) (2019). *Slovník disidentů. Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956-1989*. (1). Praha, P: Academia. [in Czech].
26. Suk, J. (2017). *Šest kapitol o disentu*. Praha, P: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. [in Czech].

Svitlana Motruk,

Ph.D. (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CIVIL SOCIETY DURING THE CRISIS OF THE «NORMALIZATION» REGIME AND THE GENESIS OF CZECHOSLOVAKIA'S EURO- ATLANTIC COURSE

Abstract. The article is devoted to the history of Czechoslovak civil society and its important component – dissidents. The process of the independent initiatives and structures wide spectrum creation, which were in opposition to the regime of "normalization" is considered, as well as their influence on the process of democratic transit and determination of the integration course. Typology and program's directions of this structure and the causes of polyvariance and controversiality in points of view are analyzed. The article draws special attention to the replacement of the paradigm of opposition work – the transition from political activity to the conception of «antipolitical policy». The level of the main components of the democratic movement influence, «Charter-77» on the social and political process during the researched period is determined. One of its consequences was the emergence of protostructures of the «parallel society». In Czechoslovakia the «parallel society» operated under the strong influence of state structures. It was forced to distance itself from political issues. Nevertheless, the structures of the «parallel society» and its «nonpolitical policy» turned out to provide a significant system of ideas and organizational initiatives. It was capable of transforming the society, which was stagnant in the final years of the policy of «normalization». It also promoted the future emergence of democratic structures. On the basis of the political and legal experience in Czechoslovakia is proved the interdependence of civil society and democratic processes activity. The author emphasizes that the transition into a full European Union and NATO members was the result of a long, difficult and controversial process of «European Come Back». This process started after the Velvet Revolution

victory and allowed the leadership of the countries with the support of the «third sector» to manage a number of problems in the social-political and military-technical spheres. The participation principles of civil society and its organizations in public life, in the decision-making process at the state level, and reasons for the decline of activism in the political culture of the population are considered.

Key words: *Czechoslovakia, regime of «normalization», civil society, opposition movement, dissidents, «Charter-77», Euro-Atlantic integration.*

Надійшла до редколегії 29.06.2022

Григорій Рій,доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки», доц.,
Київський університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-1608-0960>

ПІДХОДИ КРАЇН ПІВДЕННОЇ ЄВРОПИ ДО НАДАННЯ ПІДТРИМКИ УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ АРМІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ (ПРОТЯГОМ ЛЮТОГО – СЕРПНЯ 2022)

Анотація. У статті на основі огляду наукових, аналітичних досліджень, офіційних повідомлень органів державної влади та засобів масової інформації зроблено аналіз реакції урядів країн Південної Європи (Італії, Іспанії, Португалії та Греції) на повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року. Актуальність цієї теми зумовлена потребою в комплексному визначенні ключових підходів урядів цих країн до надання підтримки Україні в протистоянні з російською армією, а також спробою підійти до аналізу цієї проблеми з компаративістськими та транснаціональними підходами.

Дано визначення дефініції «Південна Європа» та окреслено основні інтерпретації країн регіону в історіографії. Надано перевагу прагматичному підходу для характеристики країн Південної Європи. Проаналізовано основні дослідження україно-італійських, україно-іспанських, україно-португальських та україно-грецьких відносин, а також джерела із офіційних повідомлень та засобів масової інформації, що використані у дослідженні.

Також проаналізовано зміну у характері наданні підтримки України після подій Революції Гідності, анексії Криму, початку війни на Донбасі 2014 року та повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Загалом уряди усіх країн Південної Європи повністю змінили свої позиції: якщо після 2014 року у своїй зовнішньополітичній діяльності вони зберігали прагматичний підхід до відносин з росією, то після лютого 2022 року - рішуче засудили дії керівництва рф та погодилися в міру своїх військових та фінансових можливостей надати допомогу Україні.

У рамках дослідження з'ясовано, що уряди країн надали і продовжують надавати підтримку Україні в рамках НАТО та ЄС, а також на національному рівні. Міністри оборони урядів країн Південної Європи є серед членів зустрічі «Рамітайн», де координується надання військової допомоги Україні. Підтримали надання статусу кандидата на вступ до ЄС та запровадження санкції проти росії. Країни регіону поки надали перевагу наданні неважкого озброєння, гуманітарній та фінансовій допомозі, а також прийняли численну кількість українських біженців.

Поряд з цим все ще відчутними залишаються російські впливи на внутрішньополітичну ситуацію в країнах Південної Європи, про що свідчить криза італійського уряду в середині літа. Країни регіону також вбачають у російській-українській війні та зміні геополітичної ситуації на континенті можливість для своїх країн посилити власні впливи в Середземномор'ї.

Ключові слова: Південна Європа, Італія, Іспанія, Португалія, Греція, російсько-українська війна, підтримка України.

Актуальність та постановка проблеми. Вранці 24 лютого 2022 року російські війська розпочали повномасштабне вторгнення на територію України. Ця подія стала продовженням восьмилітньої війни, що тривала з 2014 року в

ході якої російська федерація (рф) анексувала Крим та розпочала військові дії на Донбасі. Тоді факти порушення усталених кордонів хоч і викликали реакцію в інших країн та міжнародних організацій у вигляді введення санкцій проти рф, однак вони не призвели до повної ізоляції країни-агресора.

Ситуація кардинально змінилася в лютому цього року. Станом на 190 день бойових дій країнами Європейського Союзу (ЄС) введено сім пакетів санкційних обмежень за вторгнення в Україну. Військову, фінансову та гуманітарну допомогу нашій країні погодилися надати не лише такі країни, як Сполучені Штати Америки (США), Велика Британія, Польща, Литва, Латвія та Естонія, але й держави, які не межують з Україною, або не мають таких військових та фінансових потужностей. Серед останніх можемо виділити країни Південної Європи.

Коротко окреслимо, що маємо на увазі під країнами Південної Європи. Загалом термін «Південна Європа» з'явився, як і інші подібні терміни («Західна Європа», «Східна Європа»), в епоху Просвітництва. Тоді західноєвропейські інтелектуали описували східні та південні терени континенту як відсталі та нецивілізовані регіони порівняно з прогресивним та досконалим заходом або північчю [48]. В історіографії термін не набув такого розповсюдження, як «Західна Європа» чи «Східна Європа».

Однак сучасні дослідження схильні вважати, що просвітники мали на увазі географічне визначення півдня Європи, що часто співпадало з іншим означенням – Середземноморський світ [16]. Відомий французький історик Фернан Бродель яскраво описав цей географічний простір у своїй праці «Середземне море та середземноморський світ в епоху Філіпа II». Для Броделя Середземномор'я включало також і позаєвропейські регіони, як то Північну Африку та Левант, а також Балкани. Натомість сучасний термін «Південна Європа» з'явився відносно недавно, після Другої світової війни і є продуктом саме повоєнного політичного розвитку у цьому регіоні [16].

На початку 1950-х років набув поширення термін «південний фланг» НАТО під яким розуміли Італію, яка була однією із підписантів Північноатлантичного договору, та Грецію з Туреччиною, що приєдналися до альянсу у 1952 році. Термін сконструювали у процесі переосмислення стратегічних безпекових інтересів у регіоні після колапсу італійського фашизму та закінчення Другої світової війни [17]. До Італії та Греції у 1970-х роках після повалення диктаторських режимів приєдналися Іспанія та Португалія.

Таким чином з 1970-х років під країнами Південної Європи зазвичай розуміють Італію, Іспанію, Португалію та Грецію. Інколи до цього списку

також включають Туреччину¹. У цей період дослідники вбачають появу спільних характеристик у розвитку країн регіону. Зокрема, спільності виділяють на основі економічної та політичної інтеграції до ЄС, спроб побудови соціально-справедливої держави, схожої політичної культури та історичного досвіду, а також міграційної політики [16].

У 1980–90-х роках історики впевнено використовували термін «Південна Європа», хоча чіткого визначення, на думку Стенлі Пейна, він так і не отримав [16]. Це спробував зробити італійський історик Джуліо Сапеллі. Під терміном він пропонував розуміти окрему специфічну соціально-економічну формацію, що відрізняється від інших частин континентальної Європи та Великої Британії, насамперед запізнілою індустріалізацією, слабкою та інтервенціоністською державою, низьким рівнем інституалізації та дезінтегруючими наслідками системи клієнтелізму [17].

Загалом виділяють декілька підходів до сучасної інтерпретації країн цього регіону:

-винятковий підхід щодо «Півдня», що утворився як результат соціокультурної матриці під впливом географії, клімату, релігії та історичних традицій;

-прагматичний підхід, що вбачає у південноєвропейській парадигмі відправну точку для компаративістських досліджень;

-винятковість Півдня із особливою увагою до соціокультурних відмінностей [17].

У нашому дослідженні ми притримуємося саме другого прагматичного компаративістського підходу та маємо на меті порівняти реакцію урядів Італії, Іспанії, Португалії та Греції на декількох рівнях (євроатлантичному, європейському та національному), а також спробуємо виокремити спільні риси їхньої допомоги та підтримки нашої країни у неспровокованій та несправедливій війні з РФ.

Коротко проаналізуємо історіографічний доробок відносин з кожною з країн, охарактеризуємо останні прогнози та дослідження (переважно аналітичні) щодо стану і характеру наданої допомоги Україні. У викладі основного матеріалу окреслимо історію взаємин на сучасному етапі України, Італії, Іспанії, Португалії та Греції, їхню реакцію на анексію Криму та початок

---

¹ У 1995 році італійський історик Джуліо Сапеллі опублікував працю “Southern Europe Politics, Society and Economics Since 1945”, де зробив порівняльний огляд півсторічної історії Південної Європи, куди включив також і Туреччину. Див. Sapelli G. Southern Europe. Politics, Society and Economics since 1945 / Giulio Sapelli. – Routledge, 1995. – 262 p.

війни на Донбасі у 2014 році, а також підтримку відносин з росією після цих подій. Далі зосередимося на реакції урядів країн Південної Європи на повномасштабне російське вторгнення та спробуємо підсумувати тезою про те, що їхня реакція є достатньо активною та категоричною, адже уряди підтримали спільні координовані дії в рамках НАТО та ЄС, надають військову, фінансову та гуманітарну допомогу, приймають українських біженців та засудили країну-агресора. Поряд з тим, уряди цих країн намагаються використати війну на сході континенту у власних геополітичних цілях та посиленні ролі своїх держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що поки ніхто із дослідників не брався до окреслення реакції урядів країн Південної Європи на повномасштабне російське вторгнення після 24 лютого 2022 року. Натомість достатньою є історіографічна база дослідження взаємин між Україною та країнами Південної Європи. Зокрема, корисними дослідження україно-італійських відносин у широкій хронологічній перспективі стали праці М.Варварцева та І.Срібняка. Ю.Секунова та І.Іщук [11], О.Загоровська та В.Бондарчук [2] зосередилися на висвітленні основних етапів зовнішньополітичних взаємин між Україною та Італією. Період після 2014 року досліджували М.Мінаков [8] та О.Сухобокова [12]. Ґрунтовним стало аналітичне дослідження К.Зарембо «Foreign policy audit: Ukraine – Italy» [50], у якому авторка намагається виокремити концептуальні підходи до зовнішньополітичних відносин обох країн. Проаналізували італійський мирний план врегулювання війни аналітики Барселонського центру міжнародних відносин [15].

Україно-іспанські відносини після 1991 року досліджували Н.Талапко та А.Тищук [13], а сучасні етапи - Є.Полякова [10]. Важливими аналітичними дослідженнями стали статті на ресурсах «European Council on Foreign Relations» [32], «Carnegie Endowment for International Peace» [20] та Королівського інституту «Elcano» [21].

Сучасний етап взаємин України та Португалії досліджували А.Мартинов [7] та А.Кудряченко [5], а України та Греції - Т.Люк [4], І.Барановська [1] та В.Лисак [6]. Важливі аналітичні матеріали розміщені на порталах «Fondation Mediterranee d'Estudes Strategiques» [33], «Politico» [39], «Ekathimerini.com» [49].

У дослідженні також використано інформацію із офіційних повідомлень державних органів країн Південної Європи та повідомлень у ЗМІ. Головним недоліком використаних історіографії та джерел є те, що автор не володіє

національними мовами країн Південної Європи, тому використовує лише англійські матеріали.

Виклад основного матеріалу. Італія. Україна та Італія мають довгу історію дипломатичних зв'язків. Міждержавні відносини сучасного періоду розпочалися із проголошенням Україною незалежності та встановлення офіційних контактів. Протягом десятиліть найактивнішими сферами відносин було торгово-економічна та культурно-гуманітарна, з огляду на значну кількість українських трудових емігрантів в Італії [11].

Для урядів обидвох країн поглиблення відносин не було серед пріоритетів зовнішньої політики. Ситуація змінилася після Революції гідності та початку російсько-української війни, коли безпековий компонент та забезпечення стабільності у Європі вийшли на чільне місце в європейській політиці. Італійські урядовці безперечно засудили порушення кордонів росією, однак намагалися зберегти зв'язки, вбачаючи все ще в РФ впливового геополітичного гравця. Деякі італійські політики навіть згадали про своє особливе становище у період Холодної війни.

Таким чином італійське зовнішньополітичне відомство після 2014 року дотримувалося таких зовнішньополітичних формул:

- Італія офіційно підтримує європейські прагнення України та її територіальну цілісність, однак не вважає за необхідне ізолювати росію;
- відносини з росією важливі для Риму, але відносини з ЄС і США важливіші [50, с.7].

Схожого принципу дотримувалися й інші європейські країни. Проте Італію з поміж них вирізняло, на нашу думку, дві основні тенденції. Перша, стосувалася ув'язнення українського нацгвардійця Віталія Марківа, якого італійський суд засудив до 24 років позбавлення волі після арешту в червні 2017 року за смерть італійського журналіста Андреа Роккеллі та його російського перекладача Андрія Миронова. Роккеллі та Миронов загинули під час мінометного обстрілу в Донецькій області у травні 2014 року [19]. Лише у листопаді 2020 року Марківа звільнили, на чому наголошувало українське керівництво. Зокрема, про долю українського військовослужбовця згадував під час свого офіційного візиту до Італії президент Володимир Зеленський у лютому 2020 року [19].

Друга тенденція – це підтримка санкцій проти росії в середині ЄС. Україна, звичайно ж, наголошувала на необхідності застосування жорстких санкцій за незаконну анексію Криму та війну на Донбасі, однак італійські уряди після 2014 року вбачали у конфлікті насамперед геополітичні вигоди для себе.

Італія прагнула за свою підтримку, чи не підтримку санкційної політики в середині ЄС підкреслити свою вагу в прийнятті рішень і отримати певні поступки від європейських країн [50, с.11]. Особливо гостро питання ваги Італії в ЄС постало після Брекзиту та заповнення вакантної посади третьої сили у євроспільноті після Німеччини та Франції.

На нашу думку, саме ця тенденція до посилення міжнародної ваги Італії спровокувала активну реакцію італійського уряду на чолі з технократом Маріо Драгі на повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року в Україну, а особливо це підкреслив спільний візит президента Франції Емануеля Макрона, канцлера Німеччини Олафа Шольца та прем'єр-міністра Італії Маріо Драгі до Києва 16 червня 2022 року.

Також варто зазначити, що італійська гуманітарна допомога Україні після 2014 року переважно зосереджувалася на наданні внесків до міжнародних гуманітарних організацій. Важливою також стала допомога української громади в Італії [12].

На політичному рівні італійський прем'єр-міністр одразу засудив вторгнення російської армії. У четвер 24 лютого Драгі заявив, що дії росії є «неприпустимим порушенням демократичного суверенітету та територіальної цілісності України»²[28]. «Італія близька до українського народу та українських інституцій у цей драматичний момент», – сказав Драгі, – «Ми працюємо з європейськими союзниками та союзниками по НАТО, щоб відповісти негайно, єдністю та рішучістю»[28].

Наступного дня 25 лютого відбувся віртуальний саміт лідерів держав-членів НАТО, по закінченню якого було оголошено про збільшення надання допомоги Україні. Італія погодилася надати негайну фінансову допомогу українському уряду. Виступаючи перед парламентарями, Драгі оголосив суму фінансового пакету допомоги Україні в розмірі 110 млн євро. Крім того, Італія погодилася надіслати додатковий військовий контингент до Східної Європи в рамках спільних зусиль з посилення східного флангу НАТО. 24 березня у Брюсселі відбувся позачерговий саміт НАТО, де країни-члени засудили дії РФ та підтвердили свою підтримку Україні.

У середині квітня парламент Італії підтримав пропозицію про надання Україні зброї. 26 квітня 2022 року відбулося перше засідання міністрів оборони країн на американській військовій базі у Німеччині Рамштайн. Італію на цьому зібранні представляв міністр оборони Лоренцо Гуеріні та начальник штабу

² Тут і далі переклад мій – *Рій Г.Є.*

оборони Джузеппе Каво. Загалом уже відбулося чотири зустрічі у такому форматі, а окрім країн-членів НАТО сюди також входять інші країни, що погодилися надавати військову допомогу Україні. Станом на середину червня 2022 року вважається, що Рим надав Україні 150 мільйонів євро військової допомоги, зокрема це великокаліберні кулемети, переносна протитанкова та зенітна зброя, боєприпаси і захисне спорядження.

На початку травня уряд Італії пообіцяв створити новий пакет [18]. Нідерландський прем'єр-міністр Марк Рютте заявив на саміті НАТО у Мадриді, що Італія постачатиме Україні важке озброєння, схоже на гаубиці, які надсилатимуть в країну Німеччина та Нідерланди, маючи на увазі «Panzerhaubitze 2000 howitzers» [27]. Однак на разі фактів постачання такого озброєння Італією у нас немає або ж поки поставки не афішуються.

Уряд Італії також підтримав санкції світових країн стосовно РФ, щоб країна-агресор змогла відчувати негативний вплив від своїх дій, а населення сплачувало справедливий рахунок за агресію. Хоча саме санкційна політика створює чи не найбільше проблем для італійського уряду в енергетичному секторі, адже Італія імпортує близько 40% природного газу з Росії [18].

«У разі припинення поставок газу з Росії Італія може втратити більше, ніж інші європейські країни, які покладаються на інші джерела», — заявив італійському парламенту Маріо Драгі. «Це не применшує нашої рішучості підтримувати санкції, які ми вважаємо виправданими та необхідними» [30].

Італійський уряд на чолі з Драгі уже встиг зменшити залежність від російського газу з 40% до 25%, що також зробило Італію лідером за цим показником серед інших країн ЄС [29]. Італія уклала важливу угоду щодо власної енергетичної безпеки із Алжиром [40].

Натомість санкційне питання та постачання Україні зброї викликали негативні реакції в середині Італії, що відобразилося на урядовій кризі в середині липня. У переважній більшості італійці вимагали мирного врегулювання (52% опитаних) та вважали, що уряд не повинен витратити більше коштів з бюджету на оборону через війну (63%) [31, с.7,19]. На думку аналітиків саме для задоволення суспільного запиту в середині Італії була направлена розробка та презентація мирного плану врегулювання війни в Україні. Луїджі ді Майо, міністр закордонних справ Італії, презентував план, що складався з чотирьох пунктів в середині травня, і мав на меті показати італійському суспільству, що уряд має власний відмінний погляд, а не сліпо слідує лінії США та ЄС щодо санкційної політики та надання Україні зброї

[15]. Однак це не змінило суспільних настроїв. Непопулярні, але потрібні для України рішення уряду Драгі, призвели до посилення так званих євроскептиків.

Країна також жорстко відреагувала на наявні туристичні та культурні контакти з росією. Італія закрила свій повітряний простір для російських авіакомпаній, арештувала активи в Італії, що належать російським олігархам, на суму 140 мільйонів євро, а італійський виробник спортивних автомобілів класу люкс «Ferrari» призупинив виробництво для російського ринку. Крім того, італійський уряд видворив 30 російських дипломатів з міркувань безпеки, назвавши чиновників персонами нон грата.

Таким чином уряд Маріо Драгі після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну посилив, для багатьох експертів навіть неочікувано, роль своєї країни у підтримці нашої держави. Італія заявила про свою готовність надавати не лише словесну підтримку, але й фінансову та військову допомогу. Уряд Драгі активно підтримував надання нашій країні статусу країни-члена в ЄС, а також запровадження санкцій щодо рф. Італія прийняла велику кількість українських біженців, а також зменшила енергетичну залежність від російських природних ресурсів.

Іспанія. Україно-іспанські взаємини розпочалися одразу після проголошення незалежності у 1991 році, тоді ж уряд Іспанії офіційно визнав нашу країну, а вже наступного року були встановлені офіційні дипломатичні відносини. Загалом у подальші роки відносини будувалися навколо вирішення питання трудової міграції українців до Іспанії [10].

Українське питання постало на порядку денному іспанської зовнішньої політики після 2014 року. Анексія Криму та війна на Донбасі, як і міжнародна реакція на ці події, спровокували початок національних дебатів щодо підтримки чи не підтримки санкцій проти росії, наскільки ці санкції повинні бути жорсткими і загалом, як Європа та Іспанія повинні реагувати на конфлікт на сході континенту. У залежності від відповідей на ці питання в іспанському політикумі виділяють чотири основні групи:

- 1) ті, хто з розумінням відносилися до російських позицій;
- 2) ті, хто пропонував дотримуватися балансу у відносинах з обома сторонами, як українською, так і російською;
- 3) ті, хто підтримували український Майдан та Революцію гідності [32].

Не змінила цих підходів і криза в Каталонії у 2017 році. Дослідження однієї з газет довело, що кремль використовував контрольовані ним ЗМІ та інтернет-ботів, щоб посягти розбрат у Каталонії. Незважаючи на це, іспанські

політичні партії продовжували підтримувати прагматизм та діалог із росією [20].

Погляди змінилися лише після початку повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року. По завершенні віртуального саміту НАТО 25 лютого 2022 року Іспанія оголосила про надання Україні значного пакету гуманітарної допомоги та засобів захисту для цивільних. Іспанський уряд оголосив про відправку в Україну 5 тисяч касок, бронежилетів і міношукачів, а також 20 т ліків та медикаментів на суму більше 150 тис євро. Міністр закордонних справ країни Хосе Мануель Альбарес заявив, що виділення допомоги є ще одним знаком підтримки та солідарності з Україною [44]. Станом на кінець березня повідомлялося, що Іспанія надала 10 літаків зі зброєю та гуманітарною допомогою.

Щодо надання Україні озброєння в уряді Педро Санчеса виникли труднощі пов'язані із різними позиціями правлячих політичних сил. Спочатку Санчес заявив, що уряд надасть Україні наступальне озброєння, однак таке рішення, вважали помилкою і відкинули ключові члени лівої партії «Падемос» («Unidas Podemos»).

Під час свого візиту до Києва 21 квітня 2022 року, першого в історії міждержавних відносин візиту прем'єр-міністра Іспанії в Україну, Санчес анонсував додаткову військову допомогу в розмірі 200 т. Це найбільша військова відправка, яку Іспанія коли-небудь надавала. Прем'єр також анонсував відкриття посольства в Києві після евакуації на початку повномасштабного вторгнення [42].

Однак уже в червні український посол в Іспанії Сергій Погорельцев заявив, що поставленої урядом Санчеса зброї вистачить приблизно на дві години боїв. Посол наполягав на постачанні важкого озброєння, як то танків «Leopard», 155 мм гаубиць чи 120 мм мінометів. На його запит відповіли на початку серпня, відмовою щодо постачання танків, виправдуючи це їхнім поганим технічним станом [45]. Натомість міністр оборони країни Маргарита Роблес заявила, що країна надасть Україні артилерію уже до кінця серпня [43], а також навчатиме українських військових керувати танками «Leopard» [41].

Іспанія підтримала усі санкційні пакети ЄС, а також європейські прагнення України та надання статусу кандидата в члени ЄС. Уряд заборонив польоти до країни російським авіакомпаніям, трансляцію пропагандистських ресурсів «Спутник» та «RT». МЗС Іспанії у відповідь на геноцид в Бучі, вислало з Мадрида понад 25 російських дипломатів і співробітників посольства [41].

Уряд Іспанії також підтримав проведення незалежного міжнародного розслідування воєнних злочинів росії в Україні.

Залежність Іспанії від російських енергоресурсів є меншою ніж в інших європейських країнах, через наявність терміналів для скрапленого газу та поставок із північноафриканських країн. Тому ризики для економіки країни не такі великі, і загалом Іспанія може виступити своєрідним енергетичним містком для ЄС через близькість до джерел природного газу в Алжирі та Марокко. Однак експерти припускають, що ситуація не буде такою оптимістичною у разі початку енергетичної кризи у ЄС, що безперечно позначиться на Іспанії [23].

Іспанський уряд більше сфокусувався на наданні гуманітарної допомоги Україні та українським біженцям. Більше 40% іспанців позитивно відгукнулися про прийом у своїй країні українських біженців [14]. Загалом у квітні прем'єр повідомив, що Іспанія прийняла близько 110 тис українців. Крім того, Іспанія надала грошові внески до ЮНІСЕФ та Фонду ООН у галузі народонаселення [42].

Тому Іспанія змінила свою політику щодо росії після початку повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Країна підтримала усі спільні дії щодо засудження агресії в НАТО та ЄС, а також погодилася надати гуманітарну, військову та фінансову допомогу. У військовому плані Іспанія поки не спромоглася надати важке озброєння, хоча відповідні політичні заяви були зроблені іспанськими урядовцями.

Португалія. Між Україною та Португалією офіційні відносини були встановлені у січні 1992 року, а вже через рік було відкрито посольство у Києві. Пізніші зв'язки зосередилися на торгово-економічній та міграційній сферах. Після 2014 року Португалія погодилася надавати гуманітарну допомогу Україні. Загалом контакти між обома країнами не були надто активними та регулярними [5]. Останні двосторонні перемовини фокусувалися на підтримці територіальної цілісності України та інтенсифікації співробітництва в економічній, енергетичній, архівній сферах, космічній інфраструктурі, цифровізації, науково-технічному співробітництві [9].

Із самого початку російського вторгнення 24 лютого 2022 року прем'єр-міністр Португалії Антоніу Кошта заявив, що Португалія «гостро засуджує військові дії, розпочаті сьогодні Росією на українській землі» [37] та додав, що Лісабон підтримує спільні координаційні дії в рамках ЄС та НАТО. Зокрема, прем'єр наголосив, що країна готова у межах п'яти дні доправити своїх військових в Румунію задля посилення східного флангу альянсу.

Після спільних консультацій з лідерами країн-членів НАТО та міністрами оборони держав-членів ЄС, уряд Португалії повідомив, що їхня військова допомога Україні складе від 8 до 10 млн євро та включатиме «летальне та нелетальне озброєння, а також гранати, гвинтівки G3, боєприпаси» та «інші типи матеріалів, які важливі для збройних сил, такі як засоби зв'язку та окуляри нічного бачення» [38].

Наприкінці березня у Португалії відбулося переформатування уряду, однак на чолі залишився Антоніу Кошта. Під час свого звернення до португальського парламенту Володимир Зеленський заявив, що Україна потребує насамперед важкого озброєння, танків, БТРів та протикорабельних ракет «Harpoon». У травні міністерка національної оборони Португалії Елена Каррейраш заявила після зустрічі у Брюсселі, що країна готова надати додаткових 160 тон військової та гуманітарної допомоги [34], крім того Португалія готова тренувати українських військових [36]. Тому запит українського президента щодо надання важкого озброєння не було підтримано.

Натомість уряд Кошти підтримав санкції ЄС. На початку квітня МЗС країни заявило про визнання персонами нон грата десяти працівників російської дипломатичної місії, чий дії визнано загрозою для національної безпеки. Під час візиту прем'єра до Києва 21 травня 2022 року Кошта заявив про надання фінансової допомоги Україні на 250 млн євро, а також підтримку євроінтеграційних прагнень, однак з певним прагматизмом. Кошта напередодні візиту заявив, що Україна повинна спочатку економічно інтегруватися [39]. Країна підтримала рішення про надання Україні статусу кандидата в члени ЄС.

Португалія також виступила за повне ембарго російських енергоресурсів. Крім того, країна погодилася допомогти із відбудовою зруйнованої інфраструктури у сфері освіти [35], та підтримці українських біженців. Зокрема, на урядовому домені створено ресурс для українських біженців.

На початку червня зустрівся із представниками португальського політикуму заступник керівника Офісу Президента України Ігор Жовква, під час якої подякував за надану військову та гуманітарну допомогу, а також високо оцінив підтримку України Португалією [3].

Уряд Португалії засудив дії росії в Україні та став частиною об'єднаних зусиль в рамках НАТО та ЄС щодо підтримки та допомоги нашій країні, фокусуючись переважно на наданні неважкого озброєння та гуманітарної допомоги. Крім того, уряд надав значну фінансову допомогу та погодився взяти участь у повоєнній відбудові українських міст та інфраструктури.

Греція. Україно-грецькі дипломатичні відносини були офіційно встановлені 15 січня 1992 року. До того наприкінці 1991 року Грецька республіка визнала Україну, як незалежну державу. У подальшому особливо жваво зв'язки між двома країнами відбувалися в торгово-економічній сфері [1] та культурній, з огляду на наявність значного контингенту грецької національної меншини в Україні. Після подій 2014 року грецький уряд засудив анексію Криму та підтримав територіальну цілісність України, однак, Греція тоді головувала в ЄС, і на той час серед її пріоритетів підтримки українських євроінтеграційних прагнень не було. Обережним був грецький уряд і з запровадженням санкцій щодо РФ [6].

Початок потенційної війни в Україні греків турбувало з двох основних причин. Насамперед, це, як ми уже згадували, багаточисельна грецька спільнота в Приазов'ї, що перебувала в можливій зоні бойових дій, і у випадку відкритої війни могла опинитися в небезпеці. Крім того, дії Путіна в Україні, на думку грецьких експертів, могли стати небезпечним прецедентом для президента Туреччини Реджепа Ердогана щодо ескалації ситуації на Кіпрі [49].

Після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року прем'єр-міністр Греції Кіріакос Міцотакіс заявив у парламенті, що не можна бути рівновіддаленим. Ви або за мир та міжнародне право, або проти них» [26]. У рамках надання допомоги Україні, він також анонсував відправлення летальної та медичної провізії.

Незважаючи на давні історично та культурні дружні почуття до росіян, за даними соціологічних опитувань 45% греків підтримали позицію України. Ця цифра зросла до 75% після фактів вбивства представників грецької спільноти під час бомбардувань Маріуполя. Грецький прем'єр заявив, що близько 10 осіб загинули і закликав росію припинити обстріли. Це стало поворотним моментом у відносинах з росією, а також виокремило Грецію з поміж інших країн регіону, зокрема Туреччини та Ізраїлю, які не підтримали західних санкцій та намагалися виступати в ролі медіаторів у війні.

У телефонній розмові з Зеленський на початку березня голова грецького уряду заявив про повну підтримку України, готовність надавати допомогу та прийняти біженців [25]. Надана нашій країні військова допомога носила переважно оборонний характер (було надіслано 400 автоматів «АК-47» [33], протитанкові ракети та амуніцію). Також йшлося про 4 пакети гуманітарної допомоги. Крім того лунали чутки про можливість передачі Україні дивізіону протиповітряного комплексу «С-300» та інших протиповітряних систем. А також передачу совєцький БМП-1 в заміні на модернізовані німецькі

бронемашини «Marder» [33]. Однак на початку квітня уряд відмовив у наданні протиповітряних систем Україні [24], як і у протикорабельних ракет «Нагроон» [33]. У квітні з'явилася суперечлива заява, що уряд більше не надавати військової допомоги, також країна не підтримує введення обмежень у видачі віз росіянам.

Незважаючи на такі заяви, Греція поглибила свої зобов'язання у загальній військовій структурі НАТО. Військова база Александруполі стала важливим вузлом для посилення американської присутності в Східній Європі.

Греція спільно із Францією та Туреччиною заявляли про створення спільної гуманітарної місії до Маріуполя, однак вона так і не була відправлена через логістичні складнощі та проблематичну кооперацію греків та турків. Також Греція прийняла українських біженців та відкрила свої школи для українських учнів.

Уряд країни справді змінив риторичку відносно кремля та рішуче засудив збройну агресію проти України. Країна однією з перших погодилася надавати військову та гуманітарну підтримку, незважаючи на те, що до цього не відправляла зброю за кордон, з огляду на тривалий конфлікт із Туреччиною. Проте Греція все ще залишається у фарватері української міжнародної підтримки, і намагається використати російсько-українську війну у перебудові власної стратегії та свого позиціонування у Середземномор'ї [33].

Висновки. Таким чином ми проаналізували реакцію урядів країн Південної Європи на повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Країни займали прагматичний підхід до зв'язків з росією після анексії Криму та початку війни на Донбасі у 2014 році, натомість кардинально змінили цей підхід після 24 лютого 2022 року. Важливим став факт абсолютного засудження дій росії у публічному дискурсі країн Південної Європи, що відобразилося на результатах соціологічних опитувань та підтримці українців у війні.

Усі країни регіону є членами НАТО та ЄС, тому уряди взяли активну участь у всіх обговореннях на рівні цих структур щодо координованої відповіді на дії російського керівництва. Вони підтримали надання Україні військової, фінансової та гуманітарної допомоги, в залежності від своїх можливостей, а також підтримали введення санкцій та надання Україні статусу країни кандидата в члени ЄС. На національному рівні обмежили вплив російських кампаній в суспільному, економічному, туристичному та енергетичному секторах.

Справді військова підтримка країн Південної Європи не є багаточисельною, однак в історичній перспективі уряди цих країн зробили кроки, які до цього ніколи не робили. Наприклад, Греція з 1970-80х років була зосереджена на військовому конфлікті на Кіпрі із Туреччиною, тому не надавала жодної військової допомоги іншим країнам. Натомість зробила виключення для України. Те саме стосується і надання військової допомоги іншими країнами регіону. Італійський уряд взагалі намагався займати лідируючі позиції у підтримці України, будучи також учасником «Великої сімки», не лише серед країн Південної Європи, але і загалом європейського континенту.

Важливий для України є і геополітичний аспект. У рамках спільних зусиль країн ЄС щодо зменшення залежності від російських енергоресурсів, Італія однією з перших зменшила використання російського газу, а Іспанія та Португалія взагалі мають невелику залежність, тому їхні зусилля направлені на збільшення видобутку із власних джерел та укладання контрактів із країнами Північної Африки. Таким чином збільшується їхня геополітична вага у розвитку взаємин із країнами «Глобального півдня».

Для нашої країни це важливо також в рамках зусиль створення світової коаліції та засудження дій росії, чому намагається завадити російська дипломатія, використовуючи свої впливи в Африці та Латинській Америці. Країни Південної Європи мають давні історичні зв'язки із цими континентами, тому їхня чітка позиція та засудження дій росії мають позитивний ефект.

Проблематичні моменти реакції стосуються переважно все ще достатньо відчутних російських впливів на національний політикум країн Південної Європи. Як приклад, активізація проросійських політичних сил в Іспанії та Греції, посилення дебатів щодо надання військової допомоги Україні, політична криза в Італії та посилення правих популістських сил. Крім того, діючі уряди в країнах Південної Європи намагаються використати російсько-українську війну задля посилення власних геополітичних позицій в регіоні, зокрема в рамках південного флангу НАТО.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барановська І. Торговельно-економічні відносини між Україною та Грецією [Електронний ресурс] / І.Барановська // *Діалог культур Україна – Греція: культурна політика ХХІ ст. в європейській перспективі.* – Київ, 2016. – С.73–74. – Режим доступу: <http://surl.li/cygue> (Дата звернення: 26.08.22). – Назва з екрана.
2. Загорівська О. Зовнішньоекономічні відносини України з Італією [Електронний ресурс] / О.Загорівська, В.Бондарчук // Режим доступу: <http://surl.li/cygrc> (Дата звернення: 08.09.2022). – Назва з екрана.

3. Ігор Жовква: Португалія – наш щирий партнер на євроінтеграційному шляху України [Електронний ресурс] // Президент України – 3.06.2022. – Режим доступу: <https://bit.ly/3BsWqra> (Дата звернення: 28.08.2022). – Назва з екрана.
4. Ілюк Т. Греція [Електронний ресурс] / Т. Ілюк // Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / науковий редактор 1-го тому А.Г. Бульвінський // Країни світу і Україна : енциклопедія : в 5 т. / редкол. : А.І. Кудряченко (голова) та ін. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – Київ : Видавництво «Фенікс», 2017. – С. 430–454. – Режим доступу: <http://surl.li/cyghv> (Дата звернення: 26.08.22). – Назва з екрана.
5. Кудряченко А. Португалія: від диктатури Салазара до успішної країни Європейського Союзу [Електронний ресурс] / А. Кудряченко, А. Мартинов // «Україна: контекст світових подій». Аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2017–2019 рр.). – 2019. – С. 39–42. – Режим доступу: <http://surl.li/cyghl> (Дата звернення: 26.08.22). – Назва з екрана.
6. Лисак В. Відносини з грецькою республікою в контексті середземноморського напрямку зовнішньої політики України [Електронний ресурс] / В. Лисак // Вісник Дніпропетровського університету. – №4. – 2015. – С.53–61. – Режим доступу: <http://surl.li/cyguu> (Дата звернення: 26.08.22). – Назва з екрана.
7. Мартинов А. Португалія [Електронний ресурс] / А. Мартинов // Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / науковий редактор 1-го тому А.Г. Бульвінський // Країни світу і Україна : енциклопедія : в 5 т. / редкол. : А.І. Кудряченко (голова) та ін. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – Київ : Видавництво «Фенікс», 2017. – С. 541–554. – Режим доступу: <http://surl.li/cygwu> (Дата звернення: 26.08.22). – Назва з екрана.
8. Мінаков М. Надто м'яка влада: результати української культурної дипломатії в Італії, 2014–2015 рр. [Електронний ресурс] / М. Мінаков. – Режим доступу: <http://surl.li/cygrp> (Дата звернення: 08.09.2022). – Назва з екрана.
9. Політичні відносини між Україною та Португалією [Електронний ресурс] // Посольство України в Португальській Республіці. – 18.06.2021. – Режим доступу: <https://bit.ly/3d86sob> (Дата звернення: 26.08.2022). – Назва з екрана.
10. Полякова Є. Україно-іспанські відносини 1990–2019 роках. [Електронний ресурс] / Є. Полякова // Режим доступу: <http://surl.li/cygsf> (Дата звернення: 08.09.2022). – Назва з екрана.
11. Секунова Ю. Україна та Італія – суб'єкти міжнародного права: характерні особливості міжнародних відносин [Електронний ресурс] / Ю. Секунова, І. Іщук // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. – 2019. – Т.30(69), №4. – С.145–148. – Режим доступу: <http://surl.li/cygom> (Дата звернення: 08.09.2022). – Назва з екрана.
12. Сухобокова О. Гуманітарна допомога Італії Україні в 2014–2018 рр. [Електронний ресурс] / О. Сухобокова // Європейські історичні студії. – 2019. – №12. – С.107–124. – Режим доступу: <http://surl.li/cyggg> (Дата звернення: 08.09.2022). – Назва з екрана.
13. Талапко Н. Українсько-іспанські відносини в процесі європейської інтеграції [Електронний ресурс] / Н. Талапко, А. Тищук // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». – 2011. – Вип.26. – С.92–98. – Режим доступу: <http://surl.li/cygsb> (Дата звернення: 08.09.2022). – Назва з екрана.
14. 55% of Spanish public fear Russia's war on Ukraine may lead to World War III: Survey [Electronic resource] // AA. – 26.04.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3ezQjIs> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
15. Alcaro R. Not yet time for diplomacy. Lessons from Italy's ill-conceived peace plan for Ukraine [Electronic resource] / R. Alcaro, N. Mikhelidze // Barcelona centre for international affairs, joint brief. – 2022. – No.17. – Mode of access: <http://surl.li/cygrs> (Last access: 26.08.22). – Title from the screen.

16. Baumeister M. Long Road South. Southern Europe as a Discursive Construction and Historical Region after 1945 / M. Baumeister, R. Sala // *Southern Europe? Italy, Spain, Portugal, and Greece from the 1950s until the present day.* – 2015. – P. 19–50.
17. Baumeister M. Introduction: Peace Movements in Southern Europe during the 1970s and 1980s / M. Baumeister, B. Ziemann // *Journal of Contemporary History.* – 2021. – № 56(3). – P. 563–578.
18. Borsari F. Italy's Unwavering Support for Ukraine [Electronic resource] / F. Borsari // CEPA. – 22.06.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3QtHXj4> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
19. Christiani D. Italy-Ukraine Relations: Signs of Improvement, but No Breakthrough [Electronic resource] / D. Cristiani // *Eurasia Daily Monitor.* – 2020. – Vol. 17, Issue 27. – Mode of access: <http://surl.li/cyhhs> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
20. Dunaev A. Why Spain doesn't fear the «Russian Threat» [Electronic resource] / A. Dunaev // Carnegie endowment for international peace. – 05.03.2018. – Mode of access: <http://surl.li/cygtk> (Last access: 26.08.22). – Title from the screen.
21. Enríquez C.G. Barometer of the Elcano Royal Institute Special edition: War in Ukraine and the NATO Summit [Electronic resource] / C.G. Enríquez, J.P. Martínez // Elcano Royal Institute. – 2022. – Mode of access: <http://surl.li/cygtw> (Last access: 26.08.22). – Title from the screen.
22. Escribano G. Ten ways Spain can contribute to increase European energy autonomy from Russia [Electronic resource] / G. Escribano // Elcano Royal Institute. – 2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3cXcCaG> (Last access: 08.09.22). – Title from the screen.
23. Feás E. The effects of the invasion of Ukraine on the Spanish economy [Electronic resource] / E. Feás // Elcano Royal Institute. – 2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3AWpKF0> (Last access: 26.08.22). – Title from the screen.
24. Greece formally rejects US proposal to supply Ukraine with additional Russian-made weapon systems [Electronic resource] // AA. – 06.04.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3RtyXLX> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
25. Greece fully supports Ukrainian gov't: Greek premier [Electronic resource] // AA. – 14.03.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3RvCDNr> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
26. In Greece, Russia Sympathies Die Hard Despite Ukraine War [Electronic resource] // VOA. – 23.03.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3d6XBmC> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
27. Italy mulls sending howitzers to Ukraine, says Dutch PM [Electronic resource] // Politico. – 29.06.2022. – Mode of access: <https://politi.co/3RTCSBP> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
28. Italy PM condemns Russia's 'unjustifiable' attack on Ukraine [Electronic resource] // Wanted in Rome. – 24.02.2022. – Mode of access: <http://surl.li/cyhiv> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
29. Italy Pulls Ahead in Europe's Rush to Cut Russia-Gas Ties [Electronic resource] // Bloomberg. – 13.07.2022. – Mode of access: <https://bloom.bg/3B5Pv61> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
30. Joining Sanctions on Russia, Italy Risks More Than Most [Electronic resource] // The New York Times. – 01.03.2022. – Mode of access: <https://nyti.ms/3KXGAbb> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
31. Krastev I. Peace Versus Justice: The coming European split over the war in Ukraine [Electronic resource] / I. Krastev, M. Leonard // ECFR Policy brief. – 2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3Rx3clo> (Last access: 26.09.2022). – Title from the screen.
32. Lasheras F. Four Spanish factions on Russia and Ukraine. [Electronic resource] / F. Lasheras // European council on foreign relations. – 2014. – 24.06.2022. – Mode of access: <http://surl.li/cygsu> (Last access: 26.08.22). – Title from the screen.

33. Marghélis A. War in Ukraine: What are the stakes for Greece? [Electronic resource] / A. Marghélis // FMES. – 21.07.2022. – Mode of access: <http://surl.li/cygzl> (Last access: 26.08.22). – Title from the screen.
34. Minister of National Defence notes variety of aid sent to Ukraine [Electronic resource] // Portugal.gov. – 17.05.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3xaIGzY> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
35. Portugal grants 250 million euros in financial assistance to Ukraine [Electronic resource] // Portugal.gov. – 21.05.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3D7AcMv> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
36. Portugal is available to train Ukrainian military [Electronic resource] // Portugal.gov. – 15.06.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3KWP5Dr> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
37. Portugal vehemently condemns Russian action on Ukrainian soil [Electronic resource] // Portugal.gov. – 24.02.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3qmJwEL> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
38. Portugal will contribute with 8 to 10 million euros to strengthen Ukraine's defence [Electronic resource] // Portugal.gov. – 28.02.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3D7zG1f> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
39. Portugal's Costa in Kyiv for talks on aid, EU accession [Electronic resource] // Politico. – 21.05.2022. – Mode of access: <https://politi.co/3BrsEmz> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
40. Russia-Ukraine war: Italy PM to sign new Algerian gas deal, cutting Moscow imports [Electronic resource] // Middle East Eye. – 09.04.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3DbTgJM> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
41. Russia-Ukraine War: Spain To Expel 25 Russian Diplomats After Bucha Genocide [Electronic resource] // RepublicWorld.com. – 5.04.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3RwwDDV> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
42. Sánchez and Zelenskiy announce a new military aid package and the dispatch of experts for the International Criminal Court [Electronic resource] // La Mocioa. – 21.04.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3Bt9exU> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
43. Spain answers to Ukraine: military equipment, including artillery, to be sent “immediately” [Electronic resource] // The Diplomat in Spain. – 25.08.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3eDphQJ> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
44. Spain sends material to protect civilians and 20 tonnes of humanitarian aid to Ukraine [Electronic resource] // The Diplomat in Spain. – 27.02.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3L2bX4c> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
45. Spain will not send ‘Leopard’ tanks to Ukraine due to “deplorable” state of repair [Electronic resource] // The Diplomat in Spain. – 3.08.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3QqIIcx> (Last access: 26.08.2022). – Title from the screen.
46. Stolton S. Portugal's Costa in Kyiv for talks on aid, EU accession [Electronic resource] // S. Stolton // Politico. – 21.05.2022. – Mode of access: <http://surl.li/cygzs> (Last access: 26.08.22). – Title from the screen.
47. The Greek minority in Ukraine [Electronic resource] // Friedrich Naumann Foundation for freedom. – 29.04.2022. – Mode of access: <https://bit.ly/3cUvMhC> (Last access: 28.08.2022). – Title from the screen.
48. The South in Postwar Europe: Italy, Greece, Spain, and Portugal [Electronic resource] // H-Soz-Kult. – 01.10.2013. – Mode of access: <http://surl.li/cygef> (Last access: 24.08.22). – Title from the screen.
49. Valinakis Y. Why Greece should be concerned about a war in Ukraine [Electronic resource] / Y. Valinakis // Ekathimerini. – 05.02.2022. – Mode of access: <http://surl.li/cyhac> (Last access: 26.08.22). – Title from the screen.

50. Zarembo K. Foreign policy audit: Ukraine – Italy [Electronic resource] / K. Zarembo. – Kyiv, 2016. – Mode of access: <http://surl.li/cygqp> (Last access: 08.09.2022). – Title from the screen.

References:

1. Baranovs'ka, I. (2016). Torhovel'no-ekonomichni vidnosyny mizh Ukrayinoyu ta Hretsiyeyu. *Dialoh kul'tur Ukrayina - Hretsiya: kul'turna polityka XXI st. v yevropeys'kiy retrospektyvi*, 73-74 [in Ukrainian].
2. Zahorovs'ka, O., & Bondarchuk, V. (2017). *Zovnishn'oekonomichni vidnosyny Ukrayiny z Italiyeyu*. Retrieved from: <http://surl.li/cygpc> [in Ukrainian].
3. Zhovkva I. (2022). Portuhaliya – nash shchyryy partner na yevrointehratsiynomu shlyakhu Ukrayiny. *Prezydent Ukrayiny*. Retrieved from: <https://bit.ly/3BsWqra> [in Ukrainian].
4. Ilyuk, T.V. (2017). *Hretsiya*. In A.I. Kudryachenko, (Ed.), *Krayiny svitu i Ukrayina*. Vol.1. (s. 430–454). Kyiv: Feniks. Retrieved from: <https://cutt.ly/e1ugzlh> [in Ukrainian].
5. Kudryachenko, A.I., & Martynov, A.YU. (2019). Portuhaliya: vid dyktatury Salazara do uspishnoyi krayiny Yevropeys'koho Soyuzu. «*Ukrayina: kontekst svitovykh podiy*». Retrieved from: <https://bit.ly/3RRsxGs> [in Ukrainian].
6. Lysak, V. (2015). Vidnosyny z hrets'koyu respublikoyu v konteksti seredzemnomors'koho napryamku zovnishn'oyi polityky Ukrayiny. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu*, 4, 53–62. Retrieved from: <http://surl.li/cygyu> [in Ukrainian].
7. Martynov, A. (2017). *Portuhaliya*. In A.I. Kudryachenko, (Ed.), *Krayiny svitu i Ukrayina*. Vol.1. (s. 541–554). Kyiv: Feniks. Retrieved from: <http://surl.li/cygyw> [in Ukrainian].
8. Minakov, M. (2017). Nadto m'yaka vlada: rezul'taty ukrayins'koyi kul'turnoyi dyplomatiyi v Italiyi, 2014–2015 rr. *Publichna ta kul'turna dyplomatiya Ukrayiny (2014–2016)*, 16, 75–82. Retrieved from: <http://surl.li/cygpr> [in Ukrainian].
9. Politychni vidnosyny mizh Ukrayinoyu ta Portuhaliyeyu (2021). *Posol'stvo Ukrayiny v Portuhals'kiy Respublitsi*. Retrieved from: <https://bit.ly/3d86so6> [in Ukrainian].
10. Polyakova, YE. (2019). *Ukrayino-ispans'ki vidnosyny 1990–2019 rokakh*. Retrieved from: <https://bit.ly/3xavKZC> [in Ukrainian].
11. Syekunova, YU., & Ishchuk I. (2019). Ukrayina ta Italiya – sub'yekty mizhnarodnoho prava: kharakterni osoblyvosti mizhnarodnykh vidnosyn. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Istorychni nauky*, 30(69), 4, 144–148 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.25>.
12. Sukhobokova, O. (2019). Humanitarna dopomoha Italiyi Ukrayini v 2014-2018 rr. *Yevropeys'ki istorychni studiyi*, 12, 107–124 [in Ukrainian]. <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2019.12.107-124>.
13. Talapko, N., & Tyshchuk, A. (2011). Ukrayins'ko-ispans'ki vidnosyny v protsesi yevropeys'koyi intehratsiyi. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu, seriya «Istoriya»*, 26, 92–98. Retrieved from: <http://surl.li/cygsb> [in Ukrainian].
14. 55% of Spanish public fear Russia's war on Ukraine may lead to World War III: Survey (2022). AA. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/en/europe/55-of-spanish-public-fear-russias-war-on-ukraine-may-lead-to-world-war-iii-survey/2573582>. [In English].
15. Alcaro, R., & Mikhelidze, N. (2022). Not yet time for diplomacy. Lessons from Italy's ill-conceived peace plan for Ukraine. *CIDOB*. Retrieved from: https://www.cidob.org/publicaciones/serie_de_publicacion/project_papers/joint/not_yet_time_for_diplomacy_lessons_from_italy_s_ill_conceived_peace_plan_for_ukraine [In English].
16. Baumeister, M., & Sala, R. (2015). A long road south. Southern Europe as a discursive construction and historical region after 1945. *Southern Europe? Italy, Spain, Portugal, and Greece from the 1950s until the present day* (pp. 19–50). [In English].
17. Baumeister, M., & Ziemann, B. (2021). Introduction: Peace Movements in Southern Europe during the 1970s and 1980s. *Journal of Contemporary History*, 56(3), 563–578. [In English].

18. Borsari, F. (2022). Italy's Unwavering Support for Ukraine. *CEPA*. Retrieved from: <https://cepa.org/italys-unwavering-support-for-ukraine/>. [In English].
19. Christiani, D. (2020). Italy-Ukraine Relations: Signs of Improvement, but No Breakthrough. *The Jamestown Foundation*. Retrieved from: <https://jamestown.org/program/italy-ukraine-relations-signs-of-improvement-but-no-breakthrough/>. [In English].
20. Dunaev, A. (2018). Why Spain doesn't fear the «Russian Threat». *Carnegie endowment for international peace*. Retrieved from: <https://carnegiemoscow.org/commentary/75698>. [In English].
21. Enríquez, C.G., & Martinez, J.P. (2022). Barometer of the Elcano Royal Institute Special edition: War in Ukraine and the NATO Summit. *Elcano Royal Institute*. Retrieved from: <http://surl.li/cygtw>. [In English].
22. Escribano, G. (2022). Ten ways Spain can contribute to increase European energy autonomy from Russia. *Elcano Royal Institute*. Retrieved from: <https://bit.ly/3cXcCaG>. [In English].
23. Feás, E. (2022). The effects of the invasion of Ukraine on the Spanish economy. *Elcano Royal Institute*. Retrieved from: <https://bit.ly/3AWpKF0>. [In English].
24. Greece formally rejects US proposal to supply Ukraine with additional Russian-made weapon systems (2022). *AA*. Retrieved from: <https://bit.ly/3RtyXLX>. [In English].
25. Greece fully supports Ukrainian gov't: Greek premier. (2022). *AA*. Retrieved from: <https://bit.ly/3RvCDNr>. [In English].
26. In Greece, Russia Sympathies Die Hard Despite Ukraine War (2022). *VOA*. Retrieved from: <https://bit.ly/3d6XBmC>. [In English].
27. Italy mulls sending howitzers to Ukraine, says Dutch PM. (2022). *Politico*. Retrieved from: <https://politi.co/3RTCSBP>. [In English].
28. Italy PM condemns Russia's 'unjustifiable' attack on Ukraine. (2022). *Wanted in Rome*. Retrieved from: <http://surl.li/cyhiv>. [In English].
29. Italy Pulls Ahead in Europe's Rush to Cut Russia-Gas Ties. (2022). *Bloomberg*. Retrieved from: <https://bloom.bg/3B5Pv61>. [In English].
30. Joining Sanctions on Russia, Italy Risks More Than Most. (2022). *The New York Times*. Retrieved from: <https://nyti.ms/3KXGAbb>. [In English].
31. Krastev, I., & Leonard, M. (2022). Peace Versus Justice: The coming European split over the war in Ukraine. *ECFR Policy brief*. Retrieved from: <https://bit.ly/3Rx3clo>. [In English].
32. Lasheras, F. (2014). Four Spanish factions on Russia and Ukraine. *European council on foreign relations*. Retrieved from: <http://surl.li/cygsu>. [In English].
33. Marghélis, A. (2022). War in Ukraine: What are the stakes for Greece? *FMES*, Retrieved from: <http://surl.li/cygzl>. [In English].
34. Minister of National Defence notes variety of aid sent to Ukraine. (2022). *Portugal.gov*. Retrieved from: <https://bit.ly/3xalGzY>. [In English].
35. Portugal grants 250 million euros in financial assistance to Ukraine. (2022). *Portugal.gov*. Retrieved from: <https://bit.ly/3D7AcMv>. [In English].
36. Portugal is available to train Ukrainian military. (2022). *Portugal.gov*. Retrieved from: <https://bit.ly/3KWP5Dr>. [In English].
37. Portugal vehemently condemns Russian action on Ukrainian soil. (2022). *Portugal.gov*. Retrieved from: <https://bit.ly/3qmJwEL>. [In English].
38. Portugal will contribute with 8 to 10 million euros to strengthen Ukraine's defence. (2022). *Portugal.gov*. Retrieved from: <https://bit.ly/3D7zG1f>. [In English].
39. Portugal's Costa in Kyiv for talks on aid, EU accession (2022). *Politico*. Retrieved from: <https://politi.co/3BrsEmz>. [In English].
40. Russia-Ukraine war: Italy PM to sign new Algerian gas deal, cutting Moscow imports. (2022). *Middle East Eye*. Retrieved from: <https://bit.ly/3DbTgJM>. [In English].
41. Russia-Ukraine War: Spain To Expel 25 Russian Diplomats After Bucha Genocide. (2022). *RepublicWorld.com*. Retrieved from: <https://bit.ly/3RwwDDV>. [In English].

42. Sánchez and Zelenskiy announce a new military aid package and the dispatch of experts for the International Criminal Court (2022). *La Mocloa*. Retrieved from: <https://bit.ly/3Bt9exU>. [In English].

43. Spain answers to Ukraine: military equipment, including artillery, to be sent “immediately” (2022). *The Diplomat in Spain*. Retrieved from: <https://bit.ly/3eDphQJ>. [In English].

44. Spain sends material to protect civilians and 20 tonnes of humanitarian aid to Ukraine (2022). *The Diplomat in Spain*. Retrieved from: <https://bit.ly/3L2bX4c>. [In English].

45. Spain will not send ‘Leopard’ tanks to Ukraine due to “deplorable” state of repair. (2022). *The Diplomat in Spain*. Retrieved from: <https://bit.ly/3QqIIcx>. [In English].

46. Stolton, S. (2022). Portugal’s Costa in Kyiv for talks on aid, EU accession. *Politico*. Retrieved from: <http://surl.li/cygzs>. [In English].

47. The Greek minority in Ukraine. (2022). *Friedrich Naumann Foundation for freedom*. Retrieved from: <https://bit.ly/3cUvMhC>. [In English].

48. The South in Postwar Europe: Italy, Greece, Spain, and Portugal (2013). *H-Soz-Kult*. Retrieved from: <http://surl.li/cygef>. [In English].

49. Valinakis, Y. (2022). Why Greece should be concerned about a war in Ukraine *Ekathimerini*. Retrieved from: <http://surl.li/cyhac>. [In English].

50. Zarembo, K. (2016). Foreign policy audit: Ukraine – Italy. Retrieved from: <http://surl.li/cyqqp>. [In English].

Grygoriy Riy,

*Ph.D. (History), Associate Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine*

APPROACHES OF SOUTHERN EUROPEAN COUNTRIES IN SUPPORTING UKRAINE AFTER THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION ON 24 FEBRUARY 2022 (DURING FEBRUARY —AUGUST 2022)

Abstract. The article is devoted to reviewing the government's response of Southern European countries (Italy, Spain, Portugal and Greece) to the full-scale invasion of Russia in Ukraine on 24 February 2022, which is based on the analysis of the researches, analytical papers, and official reports of the state authorities and mass media. Coverage of this topic is explained by the necessity of the full exploration of the Southern European governments' key approaches in supporting Ukraine in the struggle with the Russian army, as well as, discovering some new perspectives, using the comparative and transnational methodology.

It is defined the term “Southern Europe”, and also outlined the main historiographical interpretations of the countries of the region. Preference is given to a pragmatic approach for characterising the countries of Southern Europe. The central studies of Ukrainian-Italian, Ukrainian-Spanish, Ukrainian-Portuguese and Ukrainian-Greek relations, official reports and mass media used in the study are analysed.

It also analyses and compares the changing Southern European governments' attitudes towards their supporting Ukraine after the Revolution of Dignity, the illegal annexation of Crimea, and the beginning of war in Donbas in 2014, with the united international response after the full-scale Russian invasion on 24 February 2022. In general, the governments of Italy, Spain, Portugal and Greece changed completely their policy of supporting or non-supporting Ukraine in the war. If after 2014 they tried to be pragmatic in the question of cutting ties with the Russian Federation in their foreign policy activity, then after the full-scale invasion in 2022 they strongly condemned

Putin's regime and agreed to provide assistance to Ukraine to the extent of their military and financial capabilities.

The study found that the assistance of Southern European countries has been provided on the Atlantic (through NATO) and European (through EU) levels, as well as national. Defence ministers of the governments of Southern Europe are among the members of the "Ramstein" meetings, where the provision of military aid to Ukraine is coordinated. The countries of the region have so far given priority to humanitarian, financial aid and lethal weapons assistance (but not heavy ones), and have also accepted a large number of Ukrainian refugees. The assistance provided at each of the levels is illustrated by specific examples.

Otherwise, Russian influence on domestic policy, national populist parties and single members of the government or parliament is still strong. For instance, the Italian governmental crisis that happened in the mid-summer was the result of the unpopular and strong position of the prime minister Mario Draghi in his unwavering support of Ukraine.

The countries of the region also see the Russian-Ukrainian war as an opportunity for them to strengthen their influence in the Mediterranean.

Key words: *Southern Europe, Italy, Spain, Portugal, Greece, Russian-Ukrainian war, supporting Ukraine.*

Надійшла до редколегії 17.08.2022

УДК 94(436+439)«1916/1918»:061.2(=611.16):355.257.7

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.22.8>**Ігор Срібняк,**

д-р іст. наук, проф.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-9750-4958

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ЗДОБУТКИ ТА ВТРАТИ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ У ТАБОРІ ФРАЙШТАДТ, АВСТРО-УГОРЩИНА (1916 – початок 1918 рр.)

Анотація. У статті розкрито специфіку функціонування у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) єврейської національної організації, заснування якої стало можливою завдяки сприянню президії Союзу визволення України у Відні та української таборової громади. Дуже важливим було те, що провідники єврейської та української організацій усвідомлювали нагальну необхідність політичного освідомлення поневолених російським царем народів (зокрема – єврейського і українського), а також важливість українсько-єврейського порозуміння. Однією з перших спільних політичних акцій євреїв і українців у таборі стала артикуляція ними свого критичного ставлення до імперських порядків у Росії під час відвідування табору представницею Російського Червоного Хреста А. В. Романовою.

Вже навесні-влітку 1916 р. єврейський просвітний гурток зумів розбудувати свою діяльність у таборі, організовуючи для таборян національні культурно-мистецькі імпрези та провадячи освітні курси. Запорукою успіху в його роботі стало забезпечення регулярної фінансової допомоги з прибутків, отримуваних таборовою кооперативною спілкою «Чайня». Водночас українською організацією табору єврейському гурткові надавалось їй вагоме нематеріальне сприяння – шляхом тимчасового надання на безоплатних засадах таборових приміщень для підготовки театральних вистав, концертів та проведення різних акцій національно-просвітницького змісту.

На жаль попри задеклароване у цей час взаємне визнання національно-політичних прагнень обох народів (єврейського і українського) – темпи і характер державно-політичних перетворень в Україні спонукали єврейську організацію спочатку дистанціюватись, а потім заявити про своє неприйняття українського «усамостійнення». У свою чергу – таке неприхильне ставлення полонених євреїв до самостійницьких прагнень українців обумовило припинення, а потім й цілковитий розрив між двома громадами, що у свою чергу поставило під сумнів набутий ними досвід у спільній боротьбі з російським деспотизмом.

Ключові слова: полонені українці та євреї, культурно-просвітний гурток, громада, комендатура, табір Фрайштадт, Австро-Угорщина.

Постановка проблеми. Військове зіткнення держав Почвірного союзу з Антантою, на боці якої виступила й Росія, витворило для України цілком нові політичні можливості для активізації боротьби за відновлення української державності, даючи можливість привернути до цих питань увагу широких кіл європейської громадськості та тісно пов'язати їх з міжнародною політикою. Кінцева поразка Російської імперії давала реальний шанс для національного

самовизначення України та повної її самореалізації. Наслідком цих сподівань стало створення 4 серпня 1914 р. у Львові Союзу визволення України (СВУ), який визначив своїм найголовнішим завданням боротьбу за українську державність.

З цією метою СВУ докладав всіх можливих зусиль для національно-організаційного згуртування полонених українців зі складу царської армії, загальна чисельність яких у таборах Австро-Угорщини та Німеччини на початку Першої світової війни становила понад 200 тис. вояків [6, с.15] та продовжувала невпинно збільшуватися. Частина з їх числа (за їх особистою на те згодою) була у кінці 1914 р. сконцентрована в окремому таборі Фрайштадт з метою їх українізації. У наступному році в Німеччині були українізовані ще три табори – Раштат, Вецляр, Зальцведель. У згадуваних таборах були створені просвітні відділи, членам яких (цивільним особам з числа галицької інтелігенції) було доручено проведення організаційно-просвітньої роботи в середовищі полонених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення широкого читацького загалу зі специфікою функціонування єврейських національних організацій в таборах полонених українців зі складу Російської імператорської армії в Австро-Угорщині та Німеччині було започатковано виходом збірки спогадів «Союз визволення України», авторами якої були наведені окремі факти з даної дослідницької проблеми [1, с.28; 7, с.44–45]. Щоправда, фактично мемуарний формат матеріалів даної збірки (всі їх автори брали безпосередню участь у культурно-освітній роботі в таборі Фрайштадт) – змушує віднести їх радше до розряду джерел.

За кілька років потому світ історія табору Фрайштадт опинилась у фокусі уваги австрійських дослідників, коли спочатку Петра Рапперсбергер – на основі використання широкого кола джерел, і зокрема архівних – здійснила цілісну реконструкцію історії табору в рамках своєї дипломної роботи [27]. Майже паралельно істориком Ф.Феллінером була підготовлена розлога стаття про різні аспекти життєдіяльності згадуваного табору та його мешканців [20].

Тоді ж до вивчення особливостей функціонування т.зв. «національних» таборів в Австро-Угорщині та Німеччині звернулись й українські історики, наслідком зусиль яких стала публікація низки статей та монографічних досліджень з проблематики полону. Важливе значення для розуміння обставин перебування вояків-українців у Фрайштадті мала монографія І.Срібняка, що була підготовлена на основі опрацювання обширного кола джерел, виявлених її автором в українських архівосховищах. У цій книзі вперше була наведена

стисла інформація про співпрацю української та єврейської національних громад у згаданому таборі [12, с.64–65].

Специфіка функціонування єврейських організацій в українських таборах в Австро-Угорщині та Німеччині була за два роки конкретизована доповіддю І.Срібняка на 8-й Міжнародній науковій конференції з юдаїки в Москві[9]. Але запропонований організаторами згадуваної конференції більш ніж лаконічний текстуальний формат статей дозволив лише дуже побіжно зупинитись на деяких аспектах цієї теми. За кілька років до цієї тематики звернулася українська дослідниця Л.Кривошеєва, наслідком чого стала публікація ще однієї невеликої за своїм обсягом статті [4], а також уміщення в підготовленим нею дисертаційному проекті коротких сюжетів про діяльність єврейських організацій в українських таборах [5, с. 55–56, 77–78, 83, 121, 136].

Паралельно з цим до вивчення особливостей утримання полонених росіян в таборах Австро-Угорщини звернулася Верена Морітц [26], дослідницький інтерес якої до цієї теми реалізувався у підготовці та захисті дисертаційного проекту [26]. В подальшому дослідниця (одноосібно та спільно з Г.Ляйдінгером та Ю.Валлечек-Фрітц) опублікувала монографію та низку змістовних статей з проблематики полону [21; 22; 23; 24]. Дослідження специфіки взаємодії української та єврейської громад у таборі Фрайштадт продовжується й останніми роками, підтвердженням чому стала публікація кількох чергових розвідок [8; 10; 28].

Метою статті є уведення до наукового обігу досі ще недосліджені документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), які стосуються насамперед культурно-мистецької складової повсякдення полонених євреїв у таборі Фрайштадт. Йдеться, зокрема, про афіші театральних вистав та програмки музичних вечорів єврейських аматорських колективів, які розвинули активну діяльність у цьому таборі. Крім того, були використані також й інші архівні матеріали (статутні документи єврейської громади, листування тощо), які досить повно ілюструють різні національно-політичні акції, до проведення яких вдавались члени єврейської громади, зазвичай взаємодіючи при цьому з українською таборовою громадою.

***

Виклад основного матеріалу дослідження. Початки національно-організаційної та культурно-освітньої роботи у таборі Фрайштадт були досить складними, що було зумовлено складністю сепарації полонених українців за національною ознакою через невизнання ними своєї приналежності до українства. Ще одним негативним фактором було те, що адміністративний

провід у бараках та блоках таборів перебував у руках підпрапорщиків царської армії (з числа полонених). Переважна їх більшість перебувала на позиціях чорносотенства та ретиво захищала російські імперські постулати («самодержавство», «православність», «народність»), не зупиняючись при цьому й перед фізичними розправами над тими полоненими, хто хоча би на хвилину засумнівався в «істинності» цієї «тріади» [12, с.40–41].

Саме така ситуація мала місце в Фрайштадті на початку літа 1915 р., коли в ньому був створений Просвітній відділ СВУ. За його наполяганням австрійська комендатура розпочала вивезення з табору чорносотенного російського елемента, проте цей процес тривав дуже повільно. Слід відзначити, що частина полонених-євреїв у цей час перебувала під впливом чорносотенців, що спонукало голову Просвітнього відділу Романа Домбчевського 15 вересня 1915 р. звернутись з листом (ч. 94) до президії СВУ з поясненням ще однієї обставини, яка ускладнювала проведення організаційної роботи в таборі.

У згаданому листі він вказував на те, що «ще й тепер маємо значне число жидів-полонених (євреїв – *авт.*), які в кождім згляді мають різні привілеї, визискують других, перешкоджають в нашій роботі, головно музиці, виступають одверто ворожо проти товаришів полонених, що починають ставати свідомими Українцями. Ті жиди дозволяють собі на образливі вискази (вислови – *авт.*) проти України. Все те роблять вони, бо мають за собою плечі...» [17, арк.52зв.]. Говорячи про «плечі» Р.Домбчевський очевидно мав на увазі те, що їх підтримували та протегували у питаннях призначення на різні таборі посади окремі службовці комендатури табору (очевидно що теж євреї – *авт.*).

Попри таку настанову частини полонених євреїв до української національної ідеї Просвітній відділ СВУ не перешкоджав у створенні єврейських ініціативного і просвітнього гуртків (кінець жовтня 1915 р.) [13, арк.1а], сподіваючись у подальшому подолати такі їх настрої. Тим більше, що у таборі перебували й ті євреї, які ще до війни входили до складу єврейських революційних партій та відповідно мали виразно антицаристські політичні переконання. Саме з цією категорією український актив табору й розраховував кооперувати свою організаційно-просвітницьку роботу в подальшому, і ці сподівання невдовзі повністю справдились.

Перша нагода до зближення полонених євреїв та українців трапилась вже за два місяці, коли в таборі вже діяв єврейський просвітницький гурток під головуванням Арона Вакса (Арнса). 2 січня 1916 р. Фрайштадт з гуманітарною місією відвідає сестра милосердя Петроградської общини Червоного Хреста св.

Георгія Александра В. Романова. Прибувши до табору А.В.Романова майже відразу вдалась до свідомого провокування національно заангажованої частини таборян з числа євреїв та українців, шукаючи (і знаходячи) захоплене схвалення цього у чорносотенців, які все ще продовжували залишатись у Фрайштадті. Зрештою, активістам української і єврейської організацій вдалось дати відсіч усім її провокаторським діям та продемонструвати А.В.Романовій своє дійсне до неї ставлення [10].

Підсумком перебування А.В.Романової стало загострення ситуації в таборі, бо після її від'їзду в Фрайштадті відбулась значна кількість локальних зіткнень між противниками і прибічниками національної роботи, причому деякі з них закінчились бійками. Спроба членів єврейського просвітнього гуртка організувати в «Чайній» мітинг була зірвана «чорною сотнею». Найгіршим було те, що представники таборової австрійської адміністрації фактично взяли сторону чорносотенців. Така позиція австрійської влади спонукала А.Вакса звернутись до Просвітнього відділу СВУ з «Протестом» (від 10 січня 1916 р.), в якому відзначалось, що з'ясування А.В.Романової політичних поглядів полонених не мало нічого спільного з її офіційною місією представниці Червоного Хреста [15, арк.6].

Це звернення, а головню спроби А.Вакса та його однодумців протидіяти провокаційній діяльності А.В.Романової у Фрайштадті, засвідчили рішучу зміну в ставленні частини полонених до організованого українського руху. На користь цього свідчив й лист (від 4 лютого 1916 р.) А.Вакса, з яким він звернувся до Просвітнього відділу СВУ. У ньому він, зокрема, зазначав, що він вже працює в таборі не тільки з євреями, але й з українцями – використовуючи для цього свої виступи на загальних зборах полонених у таборівій «Чайні» (буфеті). Далі у своєму листі А.Вакс зазначав, що «єврейський громадсько-політичний і національний рух має йти руку об руку з українським рухом», і що треба подбати про «взаємну підтримку двох гноблених націй – Української та Єврейської – в боротьбі з гноблячими і пануючими національностями» [17, арк.95–97].

Дуже показовим є ставлення до цього листа (та її автора) голови «Просвітнього відділу СВУ» Р.Домбчевського, який надіслав його оригінал до Президії СВУ (Відень) з такою супровідною припискою: «[...]полонений Вакс є високоінтелектуальною людиною, знаменитим бесідником (тут: оратором – *авт.*), ставився дотепер дуже прихильно до української справи й підпірав «Просв[ітній] Виділ С.В.У.» у його просвітній роботі» [17, арк.97].

Така позиція А.Вакса великою мірою сприяла розвитку єврейського національного руху в таборі, що зокрема виявилось у реорганізації 2-5 березня 1916 р. єврейського ініціативного гуртка в «Провізорче Центральне Бюро з'єднання Жидів на зайнятих територіях України» (далі – ПЦБ або Бюро) (*ілюстр.1*), яке діяло на підставі власного «проекту статуту». Головою (президентом) організації було обрано А.Вакса, заступником – І.Шапіро (Найера), першим секретарем – Д.Бродського (Деб'е) [13, арк.1а].

У «проекті статуту» єврейської організації були визначені засадничі положення, які регламентували діяльність єврейської організації. Так, зокрема, його § 2 передбачав, що «в жидівському національному питанню «Ц.Б.» (Центральне бюро – *авт.*) стоїть на становищу потреби для Жидів на Україні автономізування всіх сторін життя, де проявляються осібні національні інтереси жидівського народу». Тут же містилось положення про кооперацію зусиль Бюро з тими політичними партіями та групами, які могли би сприяти його успішній діяльності або «наближенню засадничих програмових цілей» ПЦБ.

У § 9 «проекту статуту» йшлося про ставлення ПЦБ до державницьких прагнень українського народу: «до витворення своєї докладної платформи, [Бюро] стоїть в Українському питанню на засаді признання повної рації думці, що Український нарід має право на самостійне національно-політичне існування» [13, арк.6]. Декларуючи таке право українців ПЦБ, щоправда, несвідомо чи свідомо «обмовився» – заклавши конструкцію – «до витворення своєї докладної платформи», як ніби в цій майбутній платформі могло фігурувати щось інше або таке право в українців могло бути відібране, але тут вже йшлося про деталі.

ПЦБ поставила перед собою «ближчі» та «ширші» завдання. Перші, зокрема, полягали у «поширенні можливостей працювати серед полонених Жидів з України в таборах Австрії та Німеччини», «перенесення своєї політичної роботи на зайняті території України» та «вироблення своєї платформи в Жидівському та Українському питаннях» [13, арк.4–5].

Своїми перспективними («ширшими») повоєнними завданнями ЦПБ визначила ведення агітаційної роботи в підросійській Україні (силами підготовлених у Фрайштадті єврейських агітаторів), заходами яких там мала бути «розкинена сіть організацій[...] під ідейним проводом «Ц.Б.»», допоки там би не було створено єврейське крайове представництво. В Галичині діяльність єврейських «агітаторів на чолі з деякими членами «Ц.Б.» мала носити цілком інший характер, зокрема полягати «в напрямі глибшого та ближчого спізнання

між Жидівським та Українським народами» (останнє визначалось засадничою метою діяльності ПЦБ) [13, арк.3–4].

Задля досягнення цієї мети ПЦБ планувало заснувати в Галичині видавництво, яке би «займалося перекладами з однієї мови на другу та відворотно українських та жидівських творів красного письменства», в ньому також перекладались би та видавались «наукові та публіцистичні твори, які можуть причинитися до ліпшого обзнайомлення інтелігентних верств із національно-політичними завданнями та точками контакту сих завдань на ґрунті обопільних інтересів Жидівського та Українського народів».

Нарешті, мала бути й заснована єврейська національна газета, яка була би «присвячена жидівсько-українському зближенню». У національно-політичному відношенні ПЦБ декларувало необхідність «зеднання суспільних сил Жидів та Українців в боротьбі зі шкідливими для одних та і других польськими аспіраціями в Східній Галичині та взагалі там, де вимагають обставини» [13, арк.4–4зв.].

Отже, визнаючи кінцеву мету боротьби українців – створення української держави – ПЦБ сподівалось на отримання моральної та матеріальної підтримки з боку СВУ, що мало для розвитку єврейської організації першорядне значення. Для цього Бюро було готове засвідчити перед австрійськими та німецькими чинниками повну відповідність діяльності єврейських організацій у Фрайштадті (так само як і в інших таборах) українським інтересам, які можна було би «в певній мірі[...] використати для української справи».

У свою чергу ПЦБ просив СВУ про сприяння у переведенні до Фрайштадту з інших австрійських таборів (в Німеччині центром збору полонених євреїв мав стати Раштат) національно свідомих євреїв, для чого слід було здійснити їх попередній відбір членами Бюро. Насамкінець ПЦБ просило СВУ про включення її членів до тих груп полонених, які призначались для роботи на окупованих Центральними державами українських землях, що мало би, на думку А.Вакса, «гарні та висококорисні наслідки» для розвитку національного руху обох народів [13, арк.5–6].

А.Вакс запевняв, що ПЦБ провадитиме просвітню роботу в Фрайштадті «в напрямі національного освідомлення на соціалістичному тлі та в напрямі обзнайомлення із українською справою зокрема та в синтезі з Жидівською». При цьому «урядовою мовою організації та мовою пропаганди» мала стати «сучасна Жидівська мова» (§ 12 «проекту статуту»), що цілком відповідало внутрішньотаборовим реаліям Фрайштадту, де українська мова була «урядовою» для всіх українських організацій табору. Свої відносини з

українськими організаціями Бюро будувало на ґрунті «обопільної технічної та моральної підпомоги». Це, зокрема, виявилось у кооперації зусиль членів української та єврейської організацій у таборовій кооперативній спілці «Власна поміч», завдяки чому остання була захищена «від переваги в ній неорганізованих елементів» (з 417 членів «Власної помочи» 112 осіб належали до єврейської організації) [13, арк.1а–2].

Зміст програмних документів єврейської організації та їх політична спрямованість відповідали інтересам розвитку українського організованого руху, відтак є цілком логічним, що президія СВУ неофіційно сприяла розвиткові «єврейської справи» в таборах та надавала усю можливу допомогу, підтвердженням чому стало висловлення А.Ваксом щирої подяки керівництву Союзу, та прохання «о братерську руку помочи» в усвідомленні того, що це «ще більше зміцнить нашу готовність разом з Українським народом стати до праці за нашу спільну луччу (кращу – *авт.*) будучину» [13, арк.7].

Разом з тим А.Вакс, намагаючись привернути додаткову увагу уряду Австро-Угорщини до єврейського національного руху в таборах полонених царської армії, звернувся в імені ПЦБ з листом (від 9 липня 1916 р.) до високопосадовця австрійського МЗС консула Е.Урбаса, який у цей час здійснював ознайомчу подорож до Фрайштадту. У ньому президент ПЦБ відзначав, зокрема, те, що на відміну від ситуації в Російській імперії, де єврейський народ перебуває у пригнобленому стані, тут – в таборі полонених українців Фрайштадт – євреї мають всі можливості для вільного національного самовираження. Користуючись нагодою – А.Вакс і його однодумці заявляли у листі свій «протест проти політичного та національного поневолення» єврейської нації у Росії [13, арк.9].

У згадуваному листі увагу Е.Урбаса було звернуто і на те, що «єврейський народ і Україна, до якої ми (автори листа – *авт.*) належимо, виборюють національну самостійність і мають багато спільного в своїх прагненнях». Розвиваючи цю тезу автори листа зазначали, що єврейська організація готує в таборі й в Україні спільний виступ двох народів в боротьбі за національну свободу, в також висловлювали свою переконаність у тому, що зусилля євреїв із захисту пригноблених народів «отримають подальший розвиток» і «нові можливості» [13, арк.9].

У своєму листі у відповідь консул Е.Урбас відзначив, що йому відомо про тяжкий стан єврейського народу в Російській імперії, рівно як і про їх гноблення з боку царського уряду. Також він зазначив, що в Австро-Угорщині відсутня дискримінація за національною ознакою, і що уряд його держави

вдається до реалізації різних заходів з метою поліпшення становища єврейського народу. Та організаційна робота, яка провадилась в таборі членами Бюро, була, за оцінкою Е.Урбаса дуже корисною для єврейського народу, наближуючи той час, коли він зможе звільнитись з-під панування Російської імперії [13, арк.8].

Тогочасна динаміка розвитку єврейського національного руху в Фрайштадті дійсно була більш ніж позитивною – заснований заходами ПЦБ «Жидівський Просвітній Гурток імені Шолом-Алейхема» на чолі з комітетом у складі 6 осіб на чолі з Є.Бродським (Гольдвартом) мав всі можливості для розвою всіх можливих сфер єврейського національного життя у Фрайштадті. В його складі діяли окремі секції (комісія зі збирання історичних матеріалів, секція «штуки» (мистецтва – *авт.*), бібліотека, просвітня секція). Остання (у складі 17 осіб) забезпечувала ведення просвітньої роботи в таборі серед полонених євреїв, і зокрема з 2 квітня 1916 р. провадила школу, де вчили «жидівської та української мовам, географії, історії, математиці та німецькій мові». Її відвідував 51 учень, заняття відбувались двічі на тиждень. Комісія збирала серед полонених «оповідання, вражіння та факти», які характеризували ставлення вояків царської армії та її командування до євреїв у фронтовій смузі та «положення Жида-жовніра в армії під час війни». Бібліотека єврейського гуртка диспонувала 200 книжками (у переважній більшості мовою ідиш), її послугами користали пересічно 100 полонених євреїв [13, арк.2].

Ще одним важливим напрямком діяльності єврейського гуртка була культурно-мистецька сфера, свідченням чому стала проведення влітку 1916 р. у таборі кількох національних літературних вечорів (30 червня, 14 липня та ін.), в програмі яких були доповіді, хорові співи, декламації, читання уривків літературних творів єврейських авторів, сольні пісенні виступи та інструментальна музика у виконанні таборових музикантів [13, арк.12–14]. (*ілюстр. 2, 3, 4*).

Таке різноманіття культурно-національних заходів сприяло значному припливу до складу єврейської організації нових членів: якщо станом на 11 червня 1916 р. гурток нараховував у своєму складі 112 полонених євреїв табору Фрайштадт [13, арк.7], а ще за короткий час (до кінця червня ц.р.) його кількісний склад зріс до 153 членів (з 216 євреїв, які перебували в таборі). Завдяки моральній та матеріальній підтримці українців – авторитет єврейської організації неухильно збільшувався, що давало А.Ваксу підстави «незабаром мати всіх полонених Жидів табору членами організації» [13, арк.1].

Проведення всіх цих викладів та імпрез вимагало порозуміння і тісної кооперації зусиль активістів з числа євреїв та українців, що стало можливим завдяки проведенню спільних нарад та взаємному запрошенню на сходини українців і євреїв представників єврейського просвітнього гуртка та членів українських організацій. Перед українцями найчастіше єврейські інтереси представляв А.Вакс, і кожного разу українська сторона йшла на зустріч його проханням про використання таборових приміщень громадсько-культурного призначення для проведення національних вистав та концертів силами єврейської громади. У свою чергу, на зборах членів єврейського просвітнього гуртка також були присутні делеговані громадою «Самостійна Україна» українські активісти [1, с.28].

Моральна підтримка єврейського національного руху супроводжувалась й матеріальною – на потреби єврейського гуртка надходили грошові надходження (членські вкладки та благодійна допомога, внески комендатури та СВУ), так що протягом 1 листопада 1915 – 11 червня 1916 рр. до його каси надійшло 324,55 корон австрійських (к.а.) [13, арк.2]. Ще одним джерелом грошових надходжень до каси єврейської організації стали відрахування з прибутків таборового кооперативу – спілки «Власна поміч», що стало можливим завдяки неформальній кооперації зусиль української та єврейської організацій в таборі.

З огляду на те, що до числа пайщиків кооперативу входили й полонені євреї, сторони досягли угоди, що на потреби єврейського просвітнього гуртка перераховуватиметься до 7% від сум з чистого прибутку (з тих, які спрямовувались загальними зборами кооперативу на культурно-освітні цілі й у точній відповідності до кількості євреїв – членів кооперативу). Також сторони домовились взаємно підтримувати жадання один одного – спільно голосуючи під час розподілу сум відповідно на українські та єврейські цілі. Завдяки цим домовленостям за весь час існування фонду єврейського просвітнього гуртка при таборовому кооперативі до нього було перераховано 1158,69 к.а. [7, с.45]

Кооперація зусиль єврейської та української громад у Фрайштадті навесні-влітку 1916 р. була настільки успішною, що уможливила проведення національно-організаційного згуртування євреїв у таборі полонених вояків-українців царської армії в Раштаті (Німеччина). За ініціативою представника фрайштадського ПЦБ та згодою тамтешніх Просвітнього відділу СВУ і Генеральної ради української громади «Самостійна Україна» у цьому таборі 21 квітня 1916 р. були проведені установчі збори «Жидівського просвітнього гуртка» раштатського табору. На збори були запрошені представники всіх

українських таборових організацій і гості з фрайштатського табору. Представник єврейського гуртка виголосив промову «в напрямі єднання з українськими організаціями та спільного розуміння жидівських та українських справ» [3, с.15].

Метою новоствореної єврейської організації було визначено ознайомлення її «членів із спільністю інтересів жидівського (єврейського – *авт.*) та українського народу» та їх національного освідомлення. Єврейський гурток в Раштаті мав статус регіонального відгалуження ЦЦБ та мав узгоджувати з ним свою діяльність, що було зафіксовано у проекті його статуту та «регулямину», які ще мали бути розглянуті та затверджені Генеральною Радою громади «Самостійна Україна». За оцінкою президента ЦПБ А.Вакса (звідомлення до СВУ від 11 червня 1916 р.), на початковому етапі своєї діяльності раштатський єврейський гурток «гарно розвивався», об'єднуючи у своєму складі 45 членів (з 49 євреїв, які перебували в таборі) [18, арк.15].

На підтвердження цього свідчить й інформація з протоколу № 13 засідання Генеральної Ради української громади «Самостійна Україна» від 13 липня 1916 р., про наявність у новоствореної єврейської організації своєї бібліотеки і читальні [18, арк.15]. Одноголосно затвердивши статут єврейського гуртка, Генеральна Рада висловила сподівання, що єврейська організація йтиме «спільно з нашими (українськими – *авт.*) організаціями в таборі», а разом тим обстоюватиме й «національну справу жидів» [19, арк.80–81]. Напевно що не отримавши ще інформації про це рішення, президент ЦПБ А.Вакс 20 липня 1916 р. звернувся до президії Союзу Визволення України з проханням відрядити до Раштату двох-трьох осіб «для проведення організаційної праці». Найкраще для виконання такої місії, на його думку, надавались Йосиф Шапіро, Янкель Койлес і Рувін Ліфшиц. Керівник єврейської організації Фрайштадту наполягав, що від цього залежатиме «існування і розцвіт нашої організації в Раштаті» [16, арк.98].

Але ще до цього (14 серпня 1916 р.) А.Вакс звернувся із заявою до Просвітнього відділу СВУ в Фрайштадті, в якій повідомляв, що з огляду на незадовільний стан свого здоров'я, що стало «наслідком безупинної, інтензивної праці протягом десятих місяців», він змушений «спинити свою діяльність та зрезигнувати зі співробітництва ві всіх інституціях», що стосувалось й єврейської організації. З цього моменту він знімав з себе «моральну відповідальність за хід подій в організаціях табору», де до цього він був дуже помітним. Можна лише припустити, що багаторазові виступи А.Вакса на зборах та виголошення різних промов призвели до його нервового

перенапруження, обумовивши прийняття ним рішення про самоусунення від всієї роботи [16, арк.149].

У цей час трапились й перші розбіжності між провідниками єврейської та української громад, що були пов'язані зі збільшенням (понад визначену норму) представництва євреїв у виборних органах таборової кооперативної спілки «Чайна». До складу її правління традиційно входило двоє представників єврейського гуртка, але коли у серпні 1916 р. до неї було обрано ще одного делегата від єврейського гуртка, це викликало претензії з боку українців, довівши справу до конфлікту. У цій ситуації збори єврейського просвітнього гуртка (від 12 серпня 1916 р.) були змушені констатувати, що це обрання пішло всупереч попередніх домовленостей. Разом з тим – беручи до уваги збільшення кількості членів кооперативу – євреїв, збори запропонували збільшити в ньому «квоту» євреїв, залишивши двох членів єврейської організації та делегувавши одного до виконавчого органу спілки (управи) [13, арк.10].

Для пошуку шляхів вирішення цієї колізії 24 вересня 1916 р. у таборі була скликана спільна «конференція» представників української і єврейської організацій, на якій було вирішено, що «конфлікт, який вийшов був нещодавно поміж обома організаціями на тлі подій в чайні, уважати за інцидент, що проминув». Питання про збільшення єврейського представництва в керівництві кооперативу було вирішено передати на розгляд загальних зборів всіх пайщиків, і зрештою його вдалось залагодити на компромісних засадах [13, арк.11]. Зрештою, участь єврейських представників у роботі виборних органів кооперативної спілки та розподілі її прибутків з попри згаданий конфлікт – також була ефективною формою взаємодії між двома національними організаціями, сприяючи порозумінню євреїв та українців на економічному ґрунті.

Спільна «конференція» також ухвалила, що у подальшій освітній справі обидві громади залишатимуться на старій основі, коли «ціла жидівська організація стоїть на становищі окремішності жидівського народу, – та признає за українським народом повне право національного самоозначення». Також спільним бажанням учасників «конференції» було «причинитись освітньою працею для можливого гладження відносин поміж двома народами – і то після війни». Щодо ж «уложення політичних відносин поміж обома народами після війни», то сторони виріши залишити «собі[...] в дану хвилю вільну руку» [13, арк.11].

Попри відхід А.Вакса від участі в громадсько-політичному та національно-організаційному житті табору створені його зусиллями єврейські організації

успішно продовжували свою діяльність, зробивши особливий наголос на активізації її культурно-мистецької компоненти. Протягом другої половини 1916 – 1917 рр. у таборі діяв єврейський національний театр, вистави якого готувались зусиллями акторів-аматорів «Жидівського Драматичного Кружка ім. Якова Гордіна». На сцені таборового театру ними було, зокрема, поставлено (мовою ідиш) цілу низку вистав, у т.ч. драму на чотири акти «Уродженність» Прилуцької (*ілюстр.5*), п'єсу в трьох діях «Наша віра» Шолом-Алейхема (*ілюстр.6*), перший акт п'єси Я.Гордіна «Ідіот» (*ілюстр.7*) та спектакль «Бог, сатана, чоловік». Аби полегшити сприйняття змісту цих п'єс таборянами-українцями, єврейський драмгурток подбав про виготовлення у таборівій друкарні програмок деяких вистав з лібрето українською мовою [13, арк.17–18] (*ілюстр.8, 9*).

Єврейські артисти та музиканти охоче готували й театральні-музичні вечори, один з них відбувся у грудні 1917 р. з такою програмою: перший акт п'єси Я.Гордіна «Ідіот», «Жидівський робітничий гімн», вальс «Спомин Шраєра», «Бранка» (монолог Шолом-Алейхема), «Сумний спів пам'яті Шевченкові» Присовського, лезгинка і гопак, декламації та марші у виконанні оркестру мандоліністів Я.Гордіна [13, арк.15-16зв.]. На початку 1918 р. була здійснена постановка драми (на чотири дії) «Жидівський король Лір» Я.Гордіна – за вже виробленою традицією вона була запропонована увазі таборян на ідиш, а програмка з лібрето були виготовлені українською мовою. (*ілюстр.10*)

Як і раніше – всі ці культурно-мистецькі та освітні ініціативи єврейського просвітнього гуртка – знаходили всебічну підтримку з боку українських таборових інституцій. Так, зокрема, час від часу проводились спільні «конференції» членів Драматичного товариства ім. І.Котляревського і єврейського драмгуртка, на яких розглядалися питання про порядок використання реквізиту, костюмів та декорацій під час проведення єврейських вистав. Ця допомога була тим більш важлива, що дозволяла піднести мистецький рівень вистав, а крім того – сприяла припливу глядачів з числа полонених українців. Ці конференції та спільна діяльність таборових артистів дозволяла у значній мірі подолати хибні стереотипи у сприйнятті євреями українців та навпаки, закріплюючи в їх свідомості позитивну візію у ставленні націй один до одного [14, арк.24].

Така досить тісна кооперація двох таборових організацій – єврейської та української – тривала до моменту ухвалення Українською Центральною Радою IV-го Універсалу (22 січня 1918 р.). Але після його оприлюднення в таборі майже всі члени єврейської організації у Фрайштадті – в порушення попередніх

домовленостей – заявили про своє неприйняття цього державно-політичного акту, опинившись фактично у фарватері противників української національної державності. У зв'язку із такою позицією єврейської організації ГУР призупинила (і надалі вже не поновлювала) перерахування визначених сум для культурно-освітніх потреб єврейської таборової організації.

Після підписання мирної угоди в Бресті між УНР і державами Почв'рного союзу та звернення української делегації до полонених українців у Австро-Угорщині увійти до складу національних українських формацій – члени єврейської організації у Фрайштадті заявили про свою «нейтральність» в українсько-більшовицькому протистоянні, та відповідно – про свою відмову приєднатись до українського війська. Більше того, провід Єврейського просвітнього гуртка ухвалив рішення про те, що ті його члени, які зголосились би до складу майбутньої української дивізії, будуть виключені зі складу єврейської організації як такі, що порушили її національну єдність [2, с.55].

Таке рішення керівництва єврейського національного гуртка призвело до розірвання (з ініціативи ГУР) всіх його дотеперішніх відносин з українською організацією, проте фінал українсько-єврейських відносин у таборовому вимірі стався у середині лютого 1918 р. Саме тоді у таборі було оповіщено про укладання списку добровольців до української дивізії, формування якої мало продовжитись вже в Україні (Володимир-Волинський). За згадками активного діяча української таборової громади П.Дубрівного – ця звістка призвела до миттєвої зміни настроїв членів Єврейської організації, які всі без виключення раптом висловили свою готовність влитись до складу цієї дивізії. У відповідь «Бойова управа», яка займалась справою її формування, ухвалила рішення про недоцільність прийому полонених євреїв до лав до дивізії. При цьому Управа зробила виключення для двох колишніх членів єврейської організації, які з самого початку симпатизували самостійницьким прагненням українців та були виключені зі складу Єврейського просвітнього гуртка через свою «проукраїнськість» [2, с.55].

***

Висновки. Отже, попри те, що на початковому етапі проведення в таборі Фрайштадт української національно-просвітницької роботи частина полонених євреїв поставились до неї з виразною неприхильністю, Просвітній відділ СВУ не вдавався до їх видалення з табору. Справа в тім, що зусиллями членів Просвітнього відділу вже на початку 1916 р. в їх настроях сталась суттєва зміна – завдяки успішному розгортанню української акції у Фрайштадті полонені з числа євреїв стала співпрацювати з українськими організаціями, маючи

можливість організувати в таборі власне національне життя. Це стало можливим завдяки тому, що полонених євреїв і українців об'єднала необхідність спільної боротьби з російським великодержавництвом та царським деспотизмом. Однією з перших спільних політичних акцій євреїв і українців у таборі стала артикуляція ними свого критичного ставлення до імперських порядків у Росії під час відвідування табору родовитою представницею Російського Червоного Хреста.

Великою мірою позитивні зрушення у налагодженні єврейсько-українського діалогу стали можливі завдяки полоненому Арону Ваксу, заходами якого були заснований перший єврейський культурно-просвітній осередок. Його зусиллями єврейський національний рух у Фрайштадті набув виразного політичного звучання, що уможливило заснувати єврейську національно-політичну організацію в таборі. Це стало можливим завдяки морально-матеріальній допомозі, яка була надана єврейській організації президією Союзу визволення України у Відні та українськими таборовими установами. Дуже важливим було те, що провідники єврейської та української організацій усвідомлювали нагальну необхідність політичного освідомлення поневолених російським царатом народів (зокрема – єврейського і українського), а також важливість українського-єврейського порозуміння.

Вже навесні-влітку 1916 р. єврейський просвітній гурток зумів розбудувати свою діяльність у таборі, організовуючи для таборян національні культурно-мистецькі імпрези та провадячи освітні курси. Запорукою успіху в його роботі стало забезпечення регулярної фінансової допомоги з прибутків, отримуваних таборовою кооперативною спілкою «Чайня». Водночас українською організацією табору єврейському гурткові надавалось й вагоме нематеріальне сприяння – шляхом тимчасового надання на безоплатних засадах таборових приміщень для підготовки театральних вистав, концертів та проведення різних акцій національно-просвітницького змісту. Великою мірою саме завдяки цьому єврейський національний рух вийшов поза межі Фрайштадту – коли у квітні 1916 р. була заснована єврейська організація у таборі полонених вояків-українців зі складу царської армії Раштат (Німеччина).

На жаль попри задеклароване у цей час взаємне визнання національно-політичних прагнень обох народів (єврейського і українського) – темпи і характер державно-політичних перетворень в Україні спонукали єврейську організацію спочатку дистанціюватись, а потім заявити про своє неприйняття українського «усамостійнення». У свою чергу – таке неприхильне ставлення полонених євреїв до самостійницьких прагнень українців обумовило

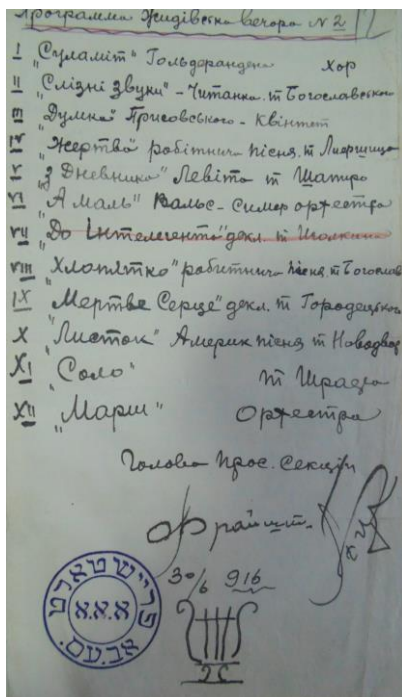
припинення, а потім й цілковитий розрив між двома громадами, що у свою чергу поставило під сумнів набутий ними досвід у спільній боротьбі з російським деспотизмом.

Довідка

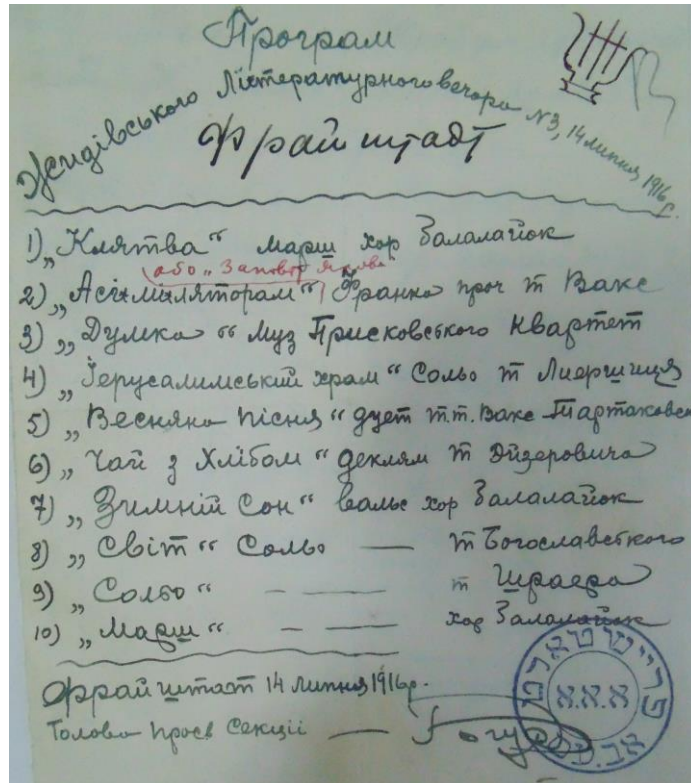
Вакс Арон – член Соціалістичної єврейської робітничої партії «Серп» (1904-1909 рр.), провадив революційну діяльність на Катеринославщині, пізніше напевно належав до складу Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). У 1914 р. був мобілізований до складу Російської імператорської армії, потрапив у полон, після чого перебував у таборі Фрайштадт. Виступив ініціатором створення єврейського просвітницького гуртка в цьому таборі та був обраний його головою. Співробітничав з Просвітнім відділом СВУ в Фрайштадті. До серпня 1916 р. – голова єврейської політичної організації «Провізорче Центральне Бюро з'єднання Жидів на зайнятих територіях України» у таборі Фрайштадт. Після цього можливо був таємно переміщений до підросійської України для проведення революційної роботи. Подальша доля невідома.

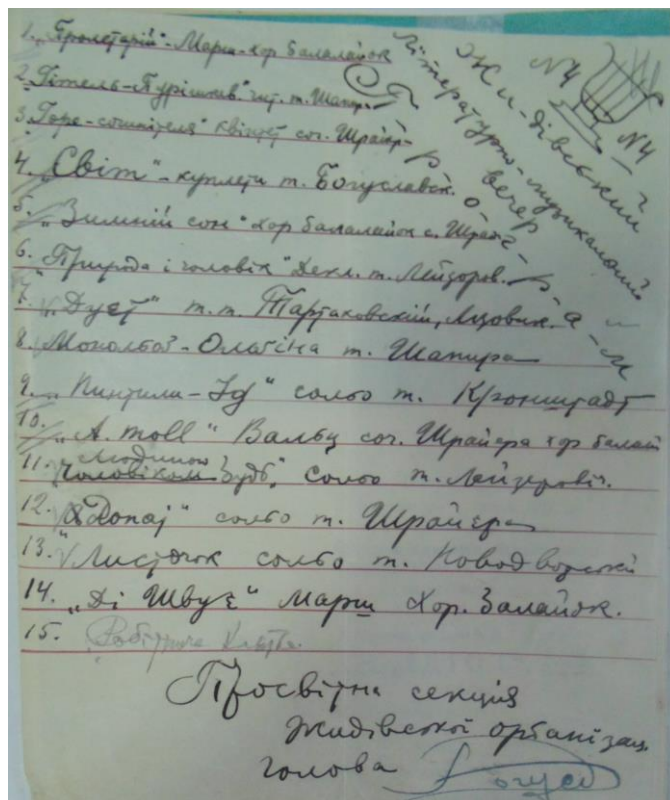
Рис 1. Печатка єврейської організації «Провізорче Центральне Бюро з'єднання Жидів на зайнятих територіях України», табір Фрайштадт, 1916 р. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.9)

Рис 2. Програма єврейського вечора № 2, засвідчена печаткою Єврейського просвітнього гуртка, табір Фрайштадт, 30 червня 1916 р. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.12)

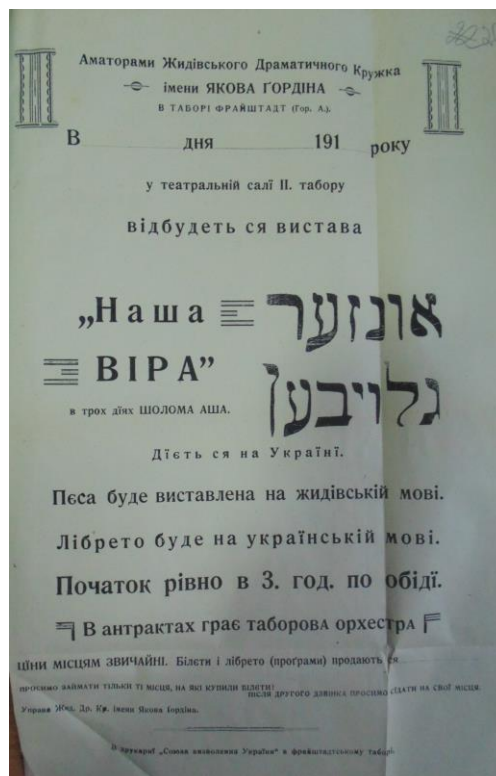
Рис 3. Програма єврейського вечора № 3, засвідчена печаткою Єврейського просвітнього гуртка, табір Фрайштадт, 14 липня 1916 р. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.13)

Рис 4. Програма єврейського вечора № 4, засвідчена печаткою Єврейського просвітнього гуртка, табір Фрайштадт, 1916 р. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.14)

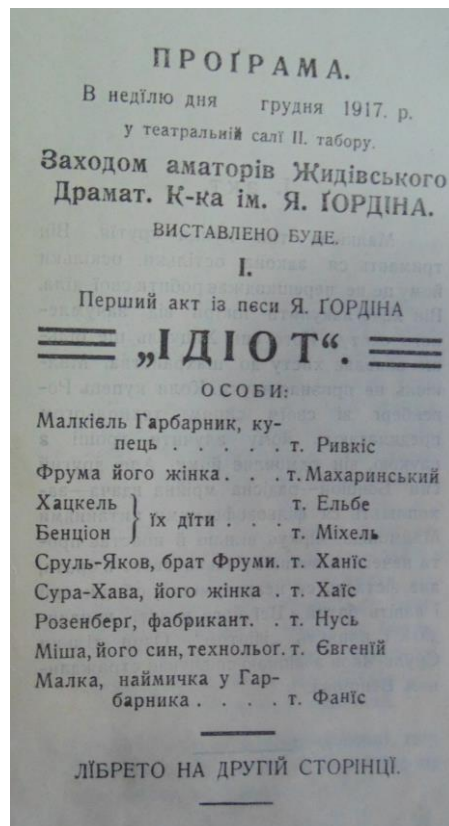
Рис 5. Афіша вистави «Уродженість», що була поставлена акторами-аматорами єврейського драматичного гуртка ім. Якова Гордіна, табір Фрайштадт, 1916-1917 рр. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.21)

Рис 6. Афіша п'єси «Наша віра» Шолом-Алейхема, що була поставлена акторами-аматорами єврейського драматичного гуртка ім. Якова Гордіна, табір Фрайштадт, 1916-1917 рр. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.20)

Рис 7. Афіша п'єси «Ідіот» Якова Гордіна (перший акт), що була поставлена акторами-аматорами єврейського драматичного гуртка ім. Якова Гордіна, табір Фрайштадт, 1916-1917 рр. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.22)

Рис 8. Програма п'єси «Ідіот» Якова Гордіна (перший акт), табір Фрайштадт, грудень 1917 р. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.15)

Рис 9. Програма п’єси «Наша віра» Шолом-Алейхема, табір Фрайштадт, грудень 1917 р. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.17)

Рис 10. Афіша п’єси «Сврейський король Лір» Якова Гордіна, що була поставлена акторами-аматорами єврейського драматичного гуртка ім. Якова Гордіна, табір Фрайштадт, початок 1918 р. (ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18, арк.21)

Список використаних джерел та літератури:

1. Даниленко К. Розвій суспільно-національної думки в таборі Фрайштадт / К. Даниленко // Союз визволення України, 1914–1918. – Відень, Нью-Йорк: Червона калина, 1979. – С.13–32.
2. Дубрівний П. Сірожупанники (Перша Українська Стрілецько-козацька дивізія) / П. Дубрівний // За Державність. – Торонто, 1964. – 36.10. – С.38–78.
3. Жидівський Просвітній Гурток // Розсвіт. – Раштат, 1916. – 27 квітня. – Ч.15–16. – С.15.
4. Кривошеєва Л.М. Єврейський культурно-просвітній рух у таборах військовополонених російської армії, 1914–1918 рр. / Л.М. Кривошеєва // Восьмі запорізькі єврейські читання: Зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2004. – С.62–66.
5. Кривошеєва Л.М. Національно-просвітня діяльність Союзу визволення України в таборах військовополонених українців (1914–1918 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л.М. Кривошеєва. – Запоріжжя, 2009. – 242 с.
6. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч.1. – 367 с.
7. Охримович О. Економічна база існування «Фрайштадтської Республіки» (Кооператива «Власна поміч») / О. Охримович // Союз визволення України, 1914–1918. – Відень, Нью-Йорк: «Червона калина», 1979. – С.33–50.
8. Срибняк І. Из истории еврейского национального движения в лагере военнопленных царской армии Фрайштадт, Австро-Венгрия (1916–1917 гг.) / И.Срибняк // Studia Żydowskie. Almanach. – Zamość, 2021. – R. XI (Nr 11). – S. 35–42.
9. Срибняк І. Еврейские организации в лагерях военнопленных украинцев, служивших в российской армии в Австро-Венгрии и Германии (1915–1918 гг.) / И. Срибняк // Материалы Восьмой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. – Москва, 2001. – Вып.8, Ч.1. – С.70–78.
10. Срибняк І. «Люди с нерусской душой...»: реакція полонених українців та євреїв на відвідини Александрою Романовою табору Фрайштадт на початку 1916 р. / І. Срибняк// Уманська старовина. – Умань, 2016. – Вип. II. – С.41–48.
11. Срибняк І. «Що ви нам про книжки і науку? Ви нам хліба вистарайтеся...» (українська «пропаганда» в таборі Фрайштадт, Австро-Угорщина у кінці 1914 – на початку 1915 рр.) / І.Срибняк // Емінак. – Київ-Миколаїв, 2017. – № 2(18). – квітень-червень. – Т. 1. – С. 39–44.
12. Срибняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.) / І. Срибняк. – К., 1999. – 296 с.
13. ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.18.
14. ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.267.
15. ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.30.
16. ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.9.
17. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.60.
18. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.18.
19. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.5.
20. Fellner F. Die Stadt in der Stadt. Das Kriegsgefangenenlager in Freistadt 1914–1918 / F. Fellner // Oberösterreichische Heimatblätter. –1989. – №43 Jg., Heft 1. – S. 3–32.
21. Leidinger H. Verwaltete Massen. Kriegsgefangene in der Donaumonarchie 1914–1918 / H. Leidinger, V. Moritz // Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs. – 2006. – S. 35–66.
22. Moritz V. The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914–1915: The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire / V. Moritz // 1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I. New Orleans, Louisiana (USA), 2014. – S. 233–246.

23. Moritz V. Kriegsgefangenschaft im Ersten Weltkrieg in Österreich-Ungarn: Themen und Fragestellungen als Ausgangspunkt neuer Forschungen / V. Moritz // Die Mittelmächte und der Erste Weltkrieg. – Wien, 2016. – S. 292–300.

24. Moritz V. Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich 1914–1921 / V. Moritz. – Bonn, 2015.

25. Moritz V. Zwischen allen Fronten. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich im Spannungsfeld zwischen Nutzen und Bedrohung, (1914 – 1921) / V. Moritz. – Diss. Vienne, 2001.

26. Moritz V. Das russische Kriegsgefangenenwesen 1914–1920 / V. Moritz // Österreichische Osthefte. – 1999. – 41. Jg., Heft 1. – S. 83–106.

27. Rappersberger P. Das Kriegsgefangenenlager Freistadt 1914–1918 / P. Rappersberger. – Diplomarbeit Universität Wien, 1988.

28. Sribnyak I. National and Political Activity of the Jewish Prisoners of War from the Russian Army at the Freistadt Camp (Austria-Hungary) in 1916 – early 1918 // I. Sribnyak, N. Yakovenko, Ye Spitsin // *Przestrzeń Społeczna*. Rzeszów. – 2021. – 2 (22). – P. 157–179.

References:

1. Danylenko, K. (1979). Rozvij suspilno-nacionalnoyi dumky v tabori Frajshtadt. *Soyuz vyzvolennya Ukrayiny, 1914-1918*. Viden, Nyu-Jork: Chervona kalyna, 13–32. [In Ukrainian].

2. Dubrivnyj, P. (1964). Sirozhupannyky (Persha Ukrayinska Strilecko-kozacka dyvizyia). *Za Derzhavnist*, Toronto, 10, 38–78. [In Ukrainian].

3. Zhydivskyy Prosvitnij Hurtok (1916, kvitnya 27). *Rozsvit*. Rashtat, 15–16, 15. [In Ukrainian].

4. Kryvosheyeva, L.M. (2004). Yevrejskyj kulturno-prosvitnij ruh u taborah vijskovopolononyh rosijskoyi armiyi, 1914–1918 rr. *Vosmi zaporizki yevrejski chytannya*. Zaporizhzhya, 62–66. [In Ukrainian].

5. Kryvosheyeva, L.M. (2009). *Nacionalno-prosvitnyia diyalnist Soyuzu vyzvolennya Ukrayiny v taborax vijskovopolononykh ukrayinciv (1914–1918 rr.)*. Dys. kand. ist. nauk. Zaporizhzhya. [In Ukrainian].

6. Narizhnyj, S. (1942). *Ukrayinska emigraciya: kulturna praca ukrayinskoyi emigraciyi mizh dvoma svitovymi vijnamy*. (1). Praha. [In Ukrainian].

7. Oxymovych, O. (1979). Ekonomichna baza isnuvannya «Frajshtadtskoyi Respubliky» (Kooperatyva «Vlasna pomich») *Soyuz vyzvolennya Ukrayiny, 1914–1918*, 33–50. [In Ukrainian].

8. Sribnyak, I. (2021) Iz istorii yevrejskogo natsionalnogo dvizheniya v lagere voyennoplennykh tsarskoy armii Frayshtadt, Avstro-Vengriya (1916–1917 gg.) *Studia Żydowskie. Almanach*, XI (11), 35–42. [in Russian].

9. Sribnyak, I. (2001). Yevrejskiye organizatsii v lageryakh voyennoplennykh ukraintsev, sluzhivshikh v rosiyskoy armii v Avstro-Vengrii i Germanii (1915–1918 gg.) *Materialy Vosmoy Yezhegodnoy Mezhdunarodnoy Mezhdistsiplinarnoy konferentsii po iudaïke*. (s. 70–78). [in Russian].

10. Sribnyak, I. (2016). «Lyudy s nerusskoj dushoj...»: reakciya polononykh ukrayinciv ta yevreyiv na vidvidyny Aleksandroyu Romanovoyu taboru Frajshtadt na pochatku 1916 r. *Umanska starovyna*, 2, 41–48. [In Ukrainian].

11. Sribnyak, I. (2017). «Shho vy nam pro knyzhky i nauku? Vy nam hliba vystarajtesya...» (ukrayinska «propahanda» v tabori Frajshtadt, Avstro-Uhorshhyna u kinci 1914 – na pochatku 1915 rr.). *Eminak*, 2(18), 1, 39–44. [In Ukrainian].

12. Sribnyak, I. (1999). *Poloneni ukrayinci v Avstro-Uhorshhyni ta Nimechchyni (1914–1920 rr.)*. Kyiv. [In Ukrainian].

13. Centralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (CDAVO Ukrainy), f.4404, op.1, spr.18.

14. CDAVO Ukrainy, f.4404, op.1, spr.267.

15. CDAVO Ukrainy, f.4404, op.1, spr.30.

16. CDAVO Ukrainy, f.4404, op.1, spr.9.

17. CDAVO Ukrainy, f.4405, op.1, spr.60.
18. CDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.18.
19. CDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.5.
20. Fellner, F. (1989). Die Stadt in der Stadt. Das Kriegsgefangenenlager in Freistadt 1914–1918. *Oberösterreichische Heimatblätter*, 43, 1, 3–32. [in Deutsch].
21. Leidinger, H., & Moritz, V. (2006). Verwaltete Massen. Kriegsgefangene in der Donaumonarchie 1914–1918, *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*, 35–66. [in Deutsch].
22. Moritz, V. (2014). The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914 –1915: The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire. *1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I*, (pp. 233–246). [In English].
23. Moritz, V. (2016). Kriegsgefangenschaft im Ersten Weltkrieg in Österreich-Ungarn: Themen und Fragestellungen als Ausgangspunkt neuer Forschungen, *Die Mittelmächte und der Erste Weltkrieg*, 292–300. [in Deutsch].
24. Moritz, V. (2005). *Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich 1914–1921*. Bonn. [in Deutsch].
25. Moritz, V. (2001). *Zwischen allen Fronten. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich im Spannungsfeld zwischen Nutzen und Bedrohung, (1914–1921)*. Diss. Vienne. [in Deutsch].
26. Moritz, V. (1999). Das russische Kriegsgefangenenwesen 1914–1920, *Österreichische Osthefte*, 41, 1, 83–106. [in Deutsch].
27. Rappersberger, P. (1988). *Das Kriegsgefangenenlager Freistadt 1914–1918*. Diplomarbeit Universität Wien. [in Deutsch].
28. Sribnyak, I., Yakovenko, N., & Spitsin, Ye. (2021). National and Political Activity of the Jewish Prisoners of War from the Russian Army at the Freistadt Camp (Austria-Hungary) in 1916 – early 1918. *Przestrzeń Społeczna*. Rzeszów, 2 (22), 157–179. [In English].

Ihor Sribnyak,

*Dr. Habil. (History), Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine*

SOCIO-POLITICAL GAINS AND LOSSES OF THE JEWISH NATIONAL ORGANIZATION IN THE FREISTADT CAMP, AUSTRIA-HUNGARY (1916 - EARLY 1918)

Annotation. The article reveals the specifics of the Jewish national organization in the Freistadt camp (Austria-Hungary) functioning. The organization's establishment was made possible with the assistance of the Presidium of the Union for the Liberation of Ukraine in Vienna and the Ukrainian camp community. It was very important that the leaders of the Jewish and Ukrainian organizations realized the urgent need for political awareness of peoples enslaved by the Russian tsar (in particular, the Jewish and Ukrainian), and the importance of Ukrainian-Jewish understanding. One of the first joint political actions of Jews and Ukrainians in the camp was their articulation of their critical attitude to the imperial order in Russia during a visit to the camp by the representative of the Russian Red Cross A.V. Romanova.

Already in the spring and summer of 1916, the Jewish educational group managed to expand its activities in the camp, organizing national cultural and artistic events for the campers and conducting educational courses. The key to success in its work was the provision of regular financial assistance from the profits of the camp cooperative union «Tea». At the same time, the Ukrainian organization of the camp provided significant intangible assistance to the Jewish group - by temporarily providing free of charge camp premises for theatrical performances, concerts and various national educational events.

Unfortunately, despite the mutual recognition of the national and political aspirations of both peoples (Jewish and Ukrainian), the pace and nature of state and political transformations in Ukraine prompted the Jewish organization to distance itself first and then declare its rejection of Ukrainian «independence». In turn, such a hostile attitude of the captured Jews to the independent aspirations of Ukrainians led to the cessation, and then a complete break between the two communities, which in turn called into question their experience in the joint struggle against Russian despotism.

Key words: *captured Ukrainians and Jews, cultural and educational circle, community, commandant's office, Freistadt camp, Austria-Hungary.*

Надійшла до редколегії 27.07.2022

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2022 – № 22

**Комп'ютерна верстка, макетування: Скульська Ірина Петрівна /
Гуменний Сергій Любомирович**

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.